

Aleksandar
Solženjicin

**RUSIJA
U
PROVALIJI**

PAIDEIA

Aleksandar Solženjicin

Rusija u provaliji

Beograd, 1999.

Prevod sa ruskog Ljubinka Milinčić
Naslov originala Aleksandar Solženicyn

ROSSIJA V OBVALE

© 1998, Librairie Artheme Fayard, Paris

TEKST SA KORICA: Aleksandar Solženjicin (1915) je dobitnik Nobelove nagrade za književnost. Najznačajnija dela: *Jedan dan Ivana Denisoviča*, *Odeljenje za rak*, *Prvi krug*, *Arhipelag Gulag* i romaneskni ciklus *Crveni točak*.

Posle povratka sa Zapada, početkom devedesetih godina, živi u Moskvi.

Poslednja njegova dela su *Rusija u provaliji* (1998) i *Zrno u žrvnju* (1999). *Rusija u provaliji* sadrži 36 kratkih oglada koji su u osnovi posvećeni jednoj temi: sudbini Rusije. Solženjicin polazi od činjenice da su, raspadom Sovjetskog Saveza, mnogobrojne nacionalne manjine i veliki delovi ruskog naroda bili marginalizovani. Čak 18 miliona Rusa van Rusije postali su, u novonastalim nezavisnim državama, manjine praktično bez ikakvih prava. Odgovornost za ove tragične posledice pripisuje, pre svega, postojećoj vlasti i smatra da su reforme, kojima je obećavano blagostanje, samo uvećale socijalnu i ekonomsku bedu milionskih masa.

Krucijalni problem koji postavlja ova knjiga jeste: može li se u budućnosti očuvati ruski nacionalni identitet, kome prete i bolest ruskog nacionalizma i nekritičko imitiranje zapadne civilizacije? Ili, drugim rečima, što odgovara prvobitnom naslovu ovog dela, Solženjicin otvoreno pita: »Da li ćemo kao Rusi postojati u budućnosti?«.

Časovnik je otkucao sate komunizma, ali njegovo betonsko postolje još nije srušeno. Hoćemo li se umesto oslobođeni, naći zatrpani pod njegovim razvalinama» - tom brigom sam 1990. počeo tekst »Kako da preuredimo Rusiju?«.

Kao i sada, te godine ljudi su bili obuzeti strastvenim gledanjem zasedanja Vrhovnog sovjeta na televiziji - očekujući da se tamo pronađu putevi ka novom životu. Još veće oduševljenje donela je 1991, nekome 1992.

A danas - svi priznaju da je Rusija smrskana.

Oni koji nalaze opravdanje tvrde da se drugačije nije moglo, da drugog puta nije bilo, da su sve to prolazne teškoće. Oni koji zdravo misle - sigurni su da je bilo i zdravijeg puta. On uvek postoji u životu naroda.

Iako je za mene očigledno da su u pravu ovi drugi - taj spor je potpuno beskoristan: svi mi treba da razmišljamo samo - kako se iščupati iz razvalina.

I pored već dvanaestogodišnje nove duboke državne i sveopšte krize Rusije, puštajući u svet današnji tekst - moj poslednji na tu temu - ja se ne nadam da moja razmišljanja mogu ni izbliza pomoći izlasku iz bolesne kaljuge našeg života. Ovu knjigu pišem samo kao jedan od svedoka i stradalaca beskonačno žestokog veka Rusije - da se zapamti ono što smo videli, što vidimo i doživljavamo.

Naravno, ja nisam ni izdaleka jedini koji to zna i shvata. U našoj zemlji ima mnogo onih koji misle isto ili slično. O našoj bolesti i nakaznosti objavljeno je mnogo raznih detaljnih članaka. Ali neko mora sve to da prikupi kroz vihor života, da sve iskaže sažeto.

U ovom ogledu nastavljam i ranije započeti (»Rusko pitanje na kraju XX veka«, 1994) poseban tekst o sadašnjem stanju i sudbini naroda - ruskog.

1. U razvalinama ruskog prostranstva

Tokom poslednje četiri godine imao sam prilike da obiđem 26 ruskih oblasti. Nekada su to bili samo oblasni gradovi, češće - putovanja u rejonske centre i dalje u dubinu oblasti. Imao sam više od sto susreta - prisustvovalo im je između 100 i 200, pa do 1500-1700 ljudi. Bili su to razgovori o različitim temama i bez ikakvog ustručavanja. Posle svakog susreta nastavlja sam razmenu mišljenja, ideja, i tako - s hiljadama ljudi. Uz to, imao sam mnogo susreta u četiri oka, pa rasprava u društvu s nekoliko ljudi (neretko s gubernijskim rukovodiocima). Sve to zajedno stvorilo je u meni živo i neugasivo osećanje za život i raspoloženje našeg naroda u njegovim različitim slojevima. (Sve to je mnogo puta i mnogostruko učvršćivano hiljadama pisama iz svih krajeva zemlje.) I pišem ovu malu knjigu kao svoju obavezu prema velikom broju naših ljudi, rasutih po danas razorenom prostranstvu Rusije, koji slično stradaju. Gde god sam bio, nailazio sam na *ponavljanje, ponavljanje, ponavljanje* pitanja, zabrinutosti, tuge. Rusija je, iako je komadaju, još uvek jedan organizam! Pišem o tome ovenčan savetima, željama za srećan put, molbama i rečima oproštaja. Nikada više neću videti toliko prostranstava moje domovine - ali sam dovoljno njenog disanja upio za ono života što mi je ostalo. (A još bih nezasito jurio po Rusiji, i svakom mestu ostavljao srce.) I ovu knjigu pišem osećajući na sebi sve željne, izgubljene, gnevne i molećive poglede.

Nemam iluziju da ću na ovaj način preneti makar deo onoga što sam slušao - za to su potrebni tomovi. Stoga - samo crtice.

»Otimaju sve iz ruku.« »Ni za koga ništa nije obavezno. Vlada nema programa.« »Čekali smo demokratiju, a sada nikome ne verujemo« (krasnojarski kombajner). »Od poštenog rada ne može se živeti.« »Radimo samo po navici, niko ne vidi rešenje.« »Od nas ništa ne zavisi« (bajski hemijski kombinat). Srce razdire tuga i poniženje u očima mladih ljudi koji su ukidanjem radnih mesta kvalifikovanih radnika postali socijalni slučajevi. »Danas bolje žive oni koji ništa ne rade. Čim odneseš robu na pijacu da je prodaš,

odmah ti uzimaju danak. Manja proizvodnja - manji gubitak« (seoski starešina iz Usurijskog reona). »Zakone o zemlji prave oni koji nikada nisu živeli na selu« (drugi starac takođe tamo). Naučnici okeanografskog instituta ne žale se toliko na svoje siromaštvo koliko što trujemo otpacima niže organizme i tako uništavamo čitave biološke vrste (u osiromašenom institutu oni rade svojim instrumenitima, čak i olovkama). Na krasnojarskom buvljaku, rascvetanom od uvoznih kineskih tkanina, starija žena »čunić«: »Ja sam učiteljica, sramota me je, a prinuđena sam da tako zarađujem«. Odgovorio sam joj: »Toga treba da se stidi Rusija«.

Studenti: »Hoćemo li doživeti da se nauka ceni više od trgovine?« »Deca se u školi onesvešćuju od gladi« (napuštena deca, koju su roditelji napustili). Starac: »Celog života sam štedeo, a novac se pretvorio u ništa, opljačkali su me«. I svuda: »Gde da nađemo novac za sahranu?« »Nemamo šta da jedemo.« »Umro je veteran - skupljali smo po svetu novac za sahranu.« »Šta da radimo?« »Kako da živimo dalje?« - i sve to mnogo puta, čak i na stanicama gde smo stajali samo dva minuta. Penzioner-železničar: »Pomozite nam da preživimo nekoliko suvišnih godina!« - U Irkutsku, i u drugim gradovima: »Sada smo mi iza rešetaka« (na svim prozorima, kao za lopove).

Ali nikada neću zaboraviti ušće ilimske *Visotke*. To je bilo mesto prvog »desanta« graditelja kada su počinjali jednu od velikih hidrocentrala. Tada su graditelji sklepali ružne krovinjare koje i danas, nakon trideset godina, stoje na svom nekadašnjem mestu uporedo sa socijalističkim gradom. Na glavnoj raskrsnici - gomila metalnih i staklenih otpadaka (»jedanaest godina ne daju da dovezemo kamione«), voda - samo ona koja se dovozi, plaćena - samo za piće, ne umivaju se i ne zalivaju povrtnjake; peru daleko, samo »iz hidranta«, ali ni tamo leti nema pritiska. U selu nema ni telefona; prodavnica - na dva kilometra. Koliko li u sadašnjoj Rusiji ima takvih *Visotki*?

Još u leto 1994. kroz ceo Sibir odjekivao je vapaj: »Kako da preživimo? Zašto smo još živi?« (susret u Ulan-Udi). »Na Rusiju se sručila beda od koje se možda i neće oporaviti« (tomski susret). »Koliko su nas puta već obmanuli?« »Zbog čega se sve to radi?«

(Iskitim, duševni mrak). »Ne želimo da govorimo - skončavamo, umiremo« (Pomen, radnik). »Ne želim da moj sin bude rob u ovoj državi, neka se iseli!« (Čita, na železničkoj stanici). I godinu dana kasnije, u Penzenskoj oblasti (Kuznjeck): »Još malo - i više nećemo imati šta da spasavamo«.

Godine 1994. na mnogo mesta odjekivalo je iz mnogo grla: »Počinje pljačka običnog naroda«. »Ja ništa ne verujem ovoj vlasti.« »Sada naš čovek ne veruje ni državi, ni poslanicima, ni predsedniku.« »Na vrhu vlasti kod nas - lopovi su i u zakonu.« U jesen 1995. putovao sam u Privoložje - i taj gnev zvučao je mnogo žešće, strašnije. Svaki put kada bi neko od govornika hvalio »prošlost« (komunističko vreme) u poređenju sa sadašnjim - njemu je aplaudiralo, činilo se, dve trećine sale. Kada sam pokušavao da objasnim da prisutni, prema njihovim godinama, ne pamte užase prošlosti - iz sale su se čuli glasovi protesta. To se dešavalo tri meseca pre izbora za Dumu, i ja sam tada bio siguran: komunisti će dobiti većinu...

Kuda god se okreneš - »duša crni od toga što se događa (i s ljudima i s prirodom)«.

Piju prljavu rečnu vodu (Tara). »Žuta deca« (bolest novorođenih, Altaj). Raste broj hendikepirane dece, gluve omladine, bolesti štitaste žlezde (Voronjež, i dovde je dopro radioaktivni jezik Černobilja). Škole popravljaju sami roditelji - iz budžeta ni kopejke. Toalet pretvoren u učionicu. Nastava se odvija u tri smene, a između smena je samo pet minuta - da se okrenu, da izmenjaju uloge. Učiteljica, početnica, dobija platu 12 dolara mesečno (koliko i američki nekvalifikovani radnik za jedan sat). Ali i iskusna, s dugim stažom i 30 časova nastave nedeljno: »Ako se razbolim, nemam razloga da se lečim« (Nova Korceva). »Sramota me je pred učenicima, nemam šta da obučem« (novoselski region). U školskim bibliotekama se udžbenici raspadaju u rukama, isporučiooci više ništa ne šalju. »Mučimo se bez knjiga« (pa ipak učenici jedanaestog razreda rejonske škole odlučuju da konkurišu tamo gde su im šanse 5:1...). Tužno je gledati grupu regruta pozvanih u vojni odsek (BAM, Padunski Ptag): mršavi, nedovoljno izrasli, s tužnim očima koje izražavaju beznade. A drugi (Stavropolj) nisu umeli da se pretvaraju

pa su se našli u armiji, a još ni srednju školu nisu završili. Vlada »kult zelene hartije« (Rostov). Prirodno je danas »uzmi sve što ti život pruža« (Rjazanj). »Kod nas sada caruje ideologija otimanja i zavisti« (Kinelj). »Deca vide da onaj ko krade - prekrasno živi, a moj nespretni otac - hoće pošteno.« »Devojčice od dvanaest godina bave se prostitucijom.«

Sa svih strana čuje se besno: »Čitava država krade!« »Nijednog činovnika nije moguće osuditi.« »Pokazalo se da su upravo demokrate najveći lopovi.« »Kako su odjednom postali milioneri, ni od čega?« (Jaroslav). Stari penzioner (Tver): »Koliko se sećam, mi stalno nešto gradimo, evo sada *pravnu državu*; a nemoguće je naći pravdu«. »Da li smo zaista postali slobodni? Kakva sloboda, ako moraš da ostaviš posao i ideš na prinudni odmor?« (Novosibirsk). »A kako broje glasove? Ustav su progurali obmanom!« (Omsk). »Kurs koji se diktira iz Moskve razjedinjuje ljude« (Kimri). »Moskva ne liči na grad ruske države« (starica iz Ugliča). »Kako su uspeli da za dve godine rasture ono što se gradilo vekovima?« (Kostrom). »Vlast pravi nebrojeno mnogo gluposti.« Ali - hor glasova, sve upornije u najrazličitijim mestima na dugom putu: »To ne može biti bez predumišljaja!« »To je specijalno spremljeno!« »Smišljeno se sprovodi politika uništenja Rusije!« »Dokle će nedostojni ljudi upravljati državom?« (Penza, dug aplauz u sali). Maturant u Novosibirsku kaže: »Televizija je gadna!« Samara: »Kod nas u fabrici deca pozivaju na oružani otpor kao sedamnaeste godine«. »Ako se ne okonča čvrstom rukom, doći će do kraha.«

Nije malo samooptužujućih glasova: »Sami smo krivi: svi smo mi paraziti, a svako od nas bi morao sam da pronađe šta da radi«. »Šta je, umemo da govorimo, a ništa ne umemo da radimo.« (I zaista: o samoupravljanju, kako ga uvesti - skoro nikada nismo maštali, i sam sam ukazivao na to.) »Svi mi čekamo da nas neko ujedini.« Pitaju: »Kako da se udružimo?«

Ah, to, baš to je nama Rusima - nemoguće!

Koliko je onih koji misle, bez ljutnje, ali u potrazi za pravim odgovorom: »Zar nije bilo trećeg puta?« »Gde je izlaz iz netaalentovane politike? »Ima li izlaza iz pljačke i propasti?«

»Porušenu fabriku možeš obnoviti, ali čoveka koji je upoznao ukus nezarađene rublje, nikada nećeš popraviti.«

»Predstoje nam teška vremena« - to svuda narod odlično zna, bez obzira na optimistička uveravanja države. Narod je i neuporedivo trezveniji od ministara i članova vlade koji lupetaju na televiziji. I još, tipično: što dublje otputuješ, ne u oblasni grad, nego u rejonski, pa čak i u daleki sovhoz Zavoložja, ili penzensko mnogonacionalno selo Poim, ili u selo Ejdučanka na Angari koje je preseljeno iz poplavljene doline, oštrina političkih osuda se smanjuje. Reči ne zvuče strasno, ni uvređeno, već promišljeno. U Sibiru je naročito mnogo čvrstih, zdravih, nenarušenih karaktera. (Proputovavši kroz Sibir, ja sam s olakšanjem shvatio da je sva propaganda sibirskog separatizma za otcepljenje od Rusije, koja je nekoliko godina svake nedelje učvršćivana preko radio-stanice *Sloboda*, protekla mimo njih, bez razornih efekata.) »Dajte narodu mogućnost da izrazi svoje mišljenje!« »Kada bi nas neko slušao.« Ali postavlja se nekad i pitanje: »Kako danas živeti bez laži?« I još direktnije: »Kako spasiti Rusiju?« (Ulan-Uda). Pa sad nađi odgovor...

Tako i nastaju prve iskre. I svuda, svuda kažu: »Ne, Rusija još nije mrtva! Ali kako olakšati put ka preporodu?« (Stavropolj). U privilegovanoj privatnoj gimnaziji u Vladivostoku ustaje gimnazijalac: »Trebalo se zabrinuti za decu siromašnih! Gde će oni učiti?« U Krasnojarsku se upoznajem s biologom (četvoro dece, majka bolesna od apopleksije), evo šta njega brine: nomenklaturna sredina istiskuje iz sebe sve poštene i talentovane; on razrađuje sistem prohodnosti za talentovane. (Pa zar su našoj vlasti potrebni talenti!) Eto kakvi se sve pojedinci (pišu pisma) i grupe, opterećeni načinom života, pritisnuti bedom, trude da se vatrice ne ugase. U Stavropoljsko-Vološkom postoji »škola kulture« za decu, počinje od petog razreda. (A u Saratovskom Zavoložju učitelj se pita: »Kako mlade učiti dobrom i večnom kada su televizija i čitavo okruženje protiv?«) U Novom Korčevu (Tverska) održava se vanškolski »centar kulture« za četiri stotine dece, u Kaljazinu - »škola umetnosti« (tamo je 60 ljudi). U Kimru - »kuća zanata i folklor«, za pet godina naučili su umetničkim zanatima oko 200 dece. »Narod je izmučen kolektivnim radom. Treba spasiti dušu naroda!« (V. I. Beljakova). U

Kašinu, poslednjom snagom organizuju »Festival preporoda Rusije« - za omladinu. Kašinska biblioteka (njoj je već 100 godina, i nije uvek bila ovakva) emituje ljudima znanje i kulturu, koliko može - ali klasike više ne kupuje. »Stajaćemo do poslednjeg!« - direktor G. B. Bolkova. (A sam Kašin - kakva lepota! Zanemaren mesni graver kaže - biser pretvoren u splačine.) Naši »mali gradovi« - koliko je u svakom prošlosti! Ali i osnove za budućnost.

Otkuda u celoj, u celoj Rusiji, snaga pojedincima, samo bibliotekarima, na primer, da se i gladujućim održe u provaliji?... Ne, još je narod živ, neće ga dotući.

Ali tu je još nešto - nijansa? Ne, neuništivi glas. Još od Vladivostoka se čuje: »Rusi ne cene svoju kulturu. A ako ne spasimo kulturu - nećemo spasiti ni naciju.« Na sastanku habarovske inteligencije čulo se pitanje: »Hoće li se sačuvati duhovno bogatstvo ruskog naroda?« U Blagoveštenskoj crkvi starija pravoslavka pita: »Mora li naša država da bude pravoslavna?« U Rostovu: »Bez Boga nam ne treba Rusija, bez Rusije ne treba sloboda«. »Ako se ne pokajemo - cela Rusija neće vredeti ni groša.« Idući dalje, skoro pri svakom susretu sam čuo taj glas, uvek prigušen, ali nikada do kraja ne ugušen: »Ne, pravoslavlje je danas nedovoljan oslonac za državu. Nije dovoljno snažan.« U Samari, radnik utovarivač: »Ruse pritiskaju sa svih strana. A ako Rusi za trenutak zbog sebe zastanu, odmah se čuje - fašizam!« Na Saratovskom univerzitetu: »Zar za ruski narod nije situacija beznadežna?!« Mladić u Ugliču, ubacuje se preko reda u razgovor: »Kažite, šta danas znači biti Rus?«

Evo, prijatelji moji, u ovoj knjizi pokušaću da odgovorim na ono što mogu. I kako budem mogao.

ZONA VLASTI

2. Prve godine čekane demokratije

Dani od 19. do 21. avgusta 1991. mogli su da postanu zvezdani časovi u istoriji Rusije. Događaji su imali karakteristike prave revolucije: masovno oduševljenje, ne samo društvenih organizacija već, u značajnom broju, i naroda iz prestonice (takođe i u oblastima). Namerno izazivanje ulične gužve. Gušimo se od uzbuđenja svesni velikog istorijskog preokreta. Bepomoćni, bojažljivi aktivisti partije bili su odraz iznurenosti i konačne beznadežnosti komunističke vlasti u Rusiji. Vođe prevrata imale su slavnu mogućnost da sa nekoliko energičnih mera iz korena izmene prilike unutar Rusije, i spoljašnje uslove njenog postojanja, dok je odjekivao »hor suvereniteta« saveznih republika. Novi funkcioneri, nošeni tih dana narodnom voljom, ne bi naišli ni na kakvo protivljenje: mogli su u magnovenju da zabrane i raspuste celu komunističku partiju; da proglase otvorenim put već 60 godina zabranjenoj maloj i srednjoj proizvodnji, bez čega su se gušili sovjetski gradovi, a što bi postao najprirodniji prvi korak u ekonomskoj reformi; da proglase realna prava lokalnog samoupravljanja, kakva sovjeti nikada nisu imali kod komunista. I rastajući se, konačno, s boljševizmom - da odlučno saopšte da su netačne veštačke, izmišljene, lenjinsko-staljinističko-hruščovske granice između republika; taj korak nije zahtevao nikakva dalja hitna dejstva spolja, ali je postavljao osnovu i za mnogogodišnje političke pregovore. (Tu ne bi trebalo da mašemo bogatom istorijom: posle svrgavanja komunističke vlasti logično bi bilo uspostaviti zakonodavstvo iz 1916. godine - pošto februarska revolucija, u radosnoj jurnjavi, nije donela svoje zakone.) Ništa takvo, ni slično, nije urađeno. Vođe prevrata su za kratko vreme obmanule, izdale, nadu mase koja je aplaudirala. Tim vođama, i aktivistima koji su im bili bliski - prvi i odlučan korak demokratske pobede bio je da razgrabe prostorije, kabinete u Kremlju i na Starom trgu, automobile, pa onda i pojedinačne stanove. Time su se bavili i u onim ključnim

danima kada se sudbina Rusije mogla modelirati kao da je od voska. Pobednici, grupa na vrhu koja je vodila u sledeći kobni čin Istorije Rusije, pokazalo se, mislila je samo o vlasti koja joj je kao slučajni poklon pala u ruke, ni o čemu drugom. Da, i o granicama - tadašnji ruski potpredsednik bio je poslat u Kijev, a potom u Alma Atu da potpiše predaju desetak etničkih ruskih oblasti i 18 miliona Rusa. (Tu kapitulaciju kasnije su ne jednom potvrdili, priznavši unutrašnje administrativne granice u SSSR za državne, tobože poštujući Helsinški sporazum iz 1975.) Raspad SSSR bio je neizbežan, 1991. godine se nazirao, ali bilo je još vremena za pripreme, da se umanju šteta dubokim ekonomskim, životnim i mnogomilionskim ličnim vezama, i više nije bilo nikakvog razloga da se očekivani raspad podstiče. Takav interes imao je ukrajinski predsednik - ali ni na koji način, nipošto, nije trebalo da u njemu učestvuje i ruski.

Tako je u nekoliko prvih dana nova vlast pokazala političku zbrku u glavama (ako je to bila samo zbrka!), ravnodušnost prema životu ruskih naroda. Pred dolazak krupnih događaja vlast je bila potpuno izgubljena, ali, zauzeta ličnom računicom, ni sama nije bila toga svesna.

I takvi događaji, nepromenjeni, nastavljaju se kroz sledećih, evo već sedam godina. Ima znakova da će se tako nastaviti i dalje.

Dakle, u Rusiji je nastupila era demokratije? U svakom slučaju, tako je bilo proglašeno. To znači - gotovo u magnovenju se rodilo mnoštvo, skoro gomile - demokrata. To mnoštvo je bilo tim čudnije što se u vrhu novopojavljenih - moglo naći samo 5-6 ljudi koji su se ranije borili protiv komunističkog režima. A ostali - oni su uzleteli prema sada bezopasnom nebu s prestoničkih kuhinjskih sedeljki - i to još nije najgora varijanta. Drugi orlovi nove demokratije prhnu su pravo u vrh iz *Pravde*, iz časopisa *Komunist*, iz komunističke akademije, iz oblasnih komiteta, čak i iz CK KPSS. Iz jučerašnjih političkih komiteta mi smo dobili ne samo demokrate - već one najradikalnije. Da, neko je i objasnio: »Mi smo se nalazili u vrhovima komunističke vlasti samo zato da ta mesta umesto nas ne bi zauzeli gori«. A sada, da bi spasili i učvrstili Novu Rusiju, oni su ponovo samopožrtvovano bili spremni da uzmu vlast. Postoji i jači argument: ko ima više iskustva u vladanju od njih? Oni su profesionalci...

(Profesionalizam se ne dokazuje radnom biografijom već rezultatima rada - a taj rezultat prevrtljivaca bio je očigledno bezvredan.) Kao opravdanje nove vlasti za sve nevolje slušali smo: »Kakvu je, uopšte, originalnu demokratiju moguće stvoriti u uslovima ekonomske i socijalne anarhije, političke nestabilnosti?« Ta prokleta politička nestabilnost je i stvorena nepismenim reformama.

Neodemokrate su postale stvarno profesionalci u ideološkom obezbeđenju i podršci novog uređenja. A ono što nove demokrate - birokrate nisu pokazale - to je saučesništvo prema narodu i briga za njegove potrebe. Zato oni koji objavljuju »šok terapiju« - više nemaju prava da se kunu kako štite »prava čoveka«.

Izgleda da je prioritetni politički problem novog režima postalo: kako mnogo brže uvesti veštačku, burnu mnogopartijnost i on žuri da to uradi.

Prve godine, i sledeće godine, i još godina - rasplinule su se (bez realnih osnova), kidale su se, objedinjavale i proždirale sve nove i nove partije, savezi, blokovi, frontovi, grupe - čija imena više niko ne pamti i ne može da nabroji: učlanjivali su se, šepurili, ali su isto tako brzo propadali i iščezavali zajedno s imenima mnogih liberalnih, demokratskih i radikal-demokratskih lidera. *Mnogopartijnost* - to je bila najzavidnija, najželjenija nagrada koju je doneo prevrat 1991. godine, i partije su bujale, blokirale jedna drugu, tešile se politikom - mada je od svih partija realno to bila samo - komunistička. (I nije slučajno 1992. Jeljcin odlučio da 7. novembar¹ ostane naš nacionalni praznik.) Sudbina je htela i to da su siromašne ruske patriotske male političke partije tražile simpatije i podršku od komunista, a komunistima, potomcima »lenjinskih antipatriota«, bilo je najzgodnije da se predstave kao »ruske patriote«. Da li je istorija mogla da bude ironičnija?

Realna druga sila jačala je u vidu hazbulatovskog Vrhovnog sovjeta. Njen dvoboj s predsedničkom vlašću 1993. dobio je formu borbe za paragrafe novog ruskog ustava i razvukao se na nekoliko pretećih meseci. Izrada ustava išla je loše, ali dvoboj je bio svirep, u Rusiji je nastajalo dvovlašće - tim opasnije što su se obe suprotstavljene strane obraćale nacionalnim autonomijama nudeći im političke mitove, kako bi u njima stekle više saveznika. Privilegije

autonomija naglo su se širile; onda su ruske oblasti, da ne bi ostale u zapećku, počele da se proglašavaju republikama - bučno, jedna za drugom. U toj histeričnoj buci, čini se da je malo ko primetio, ali meni je, jer sam gledao izdaleka, bilo očigledno i nesumnjivo: od tog dvovlašća, od tog saterivanja u »republike« - samoj Rusije je pretio raspad, ako ne za nedelju dana, ono za nekoliko meseci. Izgledalo je isto kao u doba Kerenskog. Jedini spas za Rusiju u celini moglo bi biti brzo okončanje dvovlašća, bez obzira koja strana da pobedi.

Taj sukob koji se nije razumno rešio pola godine ranije, završio se krvavim danima oktobra 1993. (i pogibijom pet stotina ili više ljudi, koji uglavnom nisu bili učesnici konflikta, već potpuno nevini). Sve to je prikriveno skladnim odobravajućim horom nedemokrata: »Poubijati gadove!« Snagom oružja, veoma nepromišljeno po svoju demokratsku budućnost. Kao i komunisti, i oni su usvojili geslo »ako se neprijatelj ne preda«... A posle tri meseca Gajdar i Kozirjev otvoreno su tražili savez s komunistima pozivajući ih u »antifašističku ligu«. I uskoro, kao posledica toga, proglašen je dogovor o »građanskom« (zvaničnom) sporazumu - sporazumu unutar oligarhije - dogovor ne bez posledica, koji se potom granao u mračne hodnike.

I tako je bio uništen Vrhovni sovjet, čiji je prvi predsedavajući bio baš taj predsednik, i oba puta izabran po istom ustavu. A upravo taj ustav sada se poništava, zajedno s datom zakletvom, ali predsednički mandat se, ko zna zašto, sačuvao. Već te pravne odredbe nisu ulivale poverenje u novi Ustav - uostalom, on nije prošao javnu raspravu, a neki njegovi članovi su bili na brzinu prepravljani. Potom, prema zvaničnim podacima, na izborima je učestvovalo 53 odsto birača (analitičar *Demizbora* objavio je cifru od samo 47 odsto), a za Ustav je glasalo 58 odsto od njih, što je manje od 31 odsto onih koji su imali pravo glasa -manje od trećine. (Sve to mogao bi da utvrdi i naš mnogočlani Ustavni sud, napravljen po ugledu na zemlje s visokom pravnom kulturom, a zbog naše delikatnosti problem bi se lako našao na Vrhovnom sudu. Prema tom republikanskom ustavu ruski predsednik dobio je ogromna prava, veća nego mnogi bivši monarsi i sadašnji predsednici. I odluke sudbonosne za zemlju - sazrevaju nikome neobjašnjene, nikome

neobrazložene - i proglašavaju se gotovim, s izopačenom odlučnošću.

Bilo je mnogo žalbi na narušavanje procedure na izborima za Dumu 1993. Samo jedna od njih je davanje polovine mesta partijama - veštačka opijenost željenom »mnogopartijnošću«. Ali svaki put je taj sistem kažnjavao one koji su ga uveli: godine 1993 - velikim uspehom partije Žirinovskog, a 1995 - velikim uspehom komunista. Takva opredeljenost očajnih birača rezultat je negodovanja uvređenog, opljačkanog naroda, bespomoćnog da makar na taj način popravi svoju sudbinu.

3. Reforme na razvalinama

Ne bi bilo fer ne nabrojati ekonomske reforme novog poretka - počev, naravno, od Gorbačova. Tu spada i rast državnog duga inostranstvu sa 20 milijardi dolara na 80 milijardi za vreme Gorbačova. (Uostalom, kroz samo nekoliko godina pokazaće se da je to učetvorostručenje duga još i sitno.) U prvim reformama začet je i raspad svih veza unutar državnog i ekonomskog sistema - veze i uzajamna povezanost ničim se ne mogu zameniti; to je jednostavno - raspad (a već je rečeno »ne paraj ako ne znaš da šiješ«). Sledi objavljivanje čudnog »socijalističkog tržišta«; i stvaranje lažnih zadruga - u sprezi s državnim preduzećima i za njihov račun. A jedino ispravno, makar i veoma slabo kretanje ka uklanjanju komunističkih prepona ispred sitnih preduzimača (uključujući i selo, što je veoma blagotvorno i ima povratno dejstvo) - vrlo brzo je (1987) bilo ugušeno partijskom šapom kao »neradnički prihod«.

Potom su - iz uvek nesigurnih ruku Gorbačova - reformatorski poduhvati prebačeni u suviše samouverene ruke.

Nikada ne bih Gajdara upoređivao s Lenjinom, prosto - nije taj kalibar. Ali u jednom su veoma slični: slični su fanatiku vođenom samo svojom sablasnom idejom, koji se, ne poznajući državnu odgovornost, sigurno hvata za skalpel i višestruko komada telo Rusije. I čak šest godina kasnije, danas on sa osmehom vodi očigledno smušenu politiku. Razaranjem osiguravajućih fondova bacio je u bedu desetine miliona svojih zemljaka (uništivši bazu upravo srednje klase, koju se zaklinjao da će stvoriti). Kako onda sad, sa šestogodišnjim zakašnjenjem, i pominjati dogovor o »stvaranju srednje klase«... Trebalo je od toga, od sitnog preduzetništva počinjati, a ne podsticati rast nezasićenih monopolista - magnata.

Lična svojina - prirodni je uslov za rad čoveka, ona stvara aktivne, zainteresovane radnike, ali se njoj moraju neprekidno suprotstavljati strogi zakoni. Kriminalno je ono sudstvo koje nacionalnu imovinu

baca lopovima, a svoje građane u zube grabljivicama - bez ikakvog zakona.

Sumanuto su krenuli da zatiru i rasturaju ekonomiju Rusije. Taj potres bio je nazvan dugo čekanom Reformom - mada ni jasnu koncepciju, štaviše ni razrađen i usaglašen program, nikada nismo saznali. Ispostavilo se da njega nije ni bilo. («Sve smo rešavali u hodu, nismo imali vremena da izaberemo bolju varijantu.») Priznavalo se da će to biti »šok terapija« (termin s lakoćom prihvaćen od zapadnih teoretičara-ekonomista), zar nam to nije obećao predsednik uoči reforme (29. 12. '91): »Biće nam teško, ali taj period neće biti dug. Reč je o 6-8 meseci«. (Gajdarova predskazanja bila su još ružičastija: cene će početi da padaju kroz tri meseca - na osnovu čega je on uopšte očekivao sniženje, kada je prepustio cene monopolistima, i kada nije bilo nikakve konkurencije?) Obećali su i da će »leći na šine« ako reforme ne uspeju.

Narod, kroz koji su sproveli električni vod za šok terapiju - ogluveno je, bespomoćno se raspao pred tom neviđenom pljačkom. Samo u tom obliku (ili sa lažnim rezultatima referenduma) on je mogao u martu 1993. da izgleda odobrenje za reforme koje su mu donosile siguran raspad i siromaštvo (a tačnije: time je još otežana naša smetenost i zbunjenost). Naravno, naš donedavno sovjetski narod osetio bi u svakom slučaju šok od naglog sudara s dinamičnim »tržišnim« oblikom života i rada, ali on ne bi bio takvog ubistvenog intenziteta.

Uprkos svemu, tek su počinjala iskušenja započeta stotrukim i hiljadostrukim skokom cena. Narod je bio usrećen obećanom podelom nacionalnog bogatstva ravnomerno svim građanima preko izdavanja obligacija s čudnim nazivom »vaučer«, a s tom hartijom mogla bi se obezbediti čak dva strana bolja automobila ili pristojan stalni prihod. Počele su dileme, veliki broj prostodušnih ljudi je poverovao, milioni ljudi su lupali glavu, nisu znali kako da upotrebe te vaučere. Uostalom, pravog puta nije ni bilo: u bilo koji »fond« ili preduzeće bi jadni čovek uložio te vaučere - upao bi u propalu proizvodnju koja ne donosi dobit. A novi vlastodršci, željni pljačke bez ikakvog pokušaja proizvodnje, čak i interesa, ne samo da nisu

ulagali u preduzeća sredstva za njihov razvoj, nego su iz njih isisavali i poslednji sok, iako bi ih na taj način potpuno uništili. Malobrojni prepredenjaci sa stvarnim, makar i malim kapitalom, kupovali su u bescenje od zbunjenih pojedinaca krupne partije vaučera, i preko njih otkidali komade državne imovine.

Ali, sve je to bio samo početak bede, jer je, kako se lako dosetiti, u poređenju s nacionalnim vlasništvom bogate države čitav zbir vaučera bio minimalan: ono što je podeljeno narodu predstavljalo je jedva manje od jednog procenta imovine. I sredinom 1994. potpredsednik Čubajs kome se mnogo verovalo, demonstrirajući donedavnim sovjetskim ljudima njima tako privlačnu »čeličnu volju«, objavio je »drugu etapu privatizacije« - da bi državna imovina prešla u ruke malog broja biznismena (taj cilj je i javno priznao članovima svog aparata). Pri tom je istakao parolu »lavina privatizacije«: to jest skoro trenutna privatizacija, privatizacija odjednom - i s gordošću je objašnjavao kako »svet još nije video takav tempo privatizacije!« Da, naravno, takva preispoljna glupost još se nigde u svetu nije dogodila (»brzo - kuso«). Privatizacija je uvedena u celoj zemlji s onim neverovatnim bezumljem, s onom rušilačkom brzinom, kao »nacionalizacija« (1917-18), i kolektivizacija (1930) - samo s obrnutim predznakom.

Da li je visoke privatizatore vodila lažna teorija da će, čim se imovina rasporedi po časnim rukama, sama od sebe, ni iz čega iznići konkurencija, da će proizvodnja postati efektivnija samo ako se promeni vlasnik? Gaj-čubajske reforme izvođene su uz razumevanje Marksa: ako se sredstva za proizvodnju predaju u poštene ruke, odjednom će nastupiti kapitalizam i početi da funkcioniše?

Od leta 1994. počela je ta »druga etapa« i za samo nekoliko meseci bilo je sprovedeno potpuno i praktično besplatno razdavanje državne imovine izabranima. Svaki čas su se u novinama pojavljivala saopštenja o senzacionalnoj pljački narodne imovine. Da, narod je, i ne znajući za tajne cene i tajne dogovore, nepogrešivim instinktom stvaraoca pogodio suštinu i proces nazvao »prihvatizacija«.

A zbog glomaznosti mnogih socijalističkih sovjetskih kombinata - njih nije bilo moguće uručiti nikakvom pojedincu, vlasniku. Nimalo se

ne ustručavajući, Čubajsova vlada komadala je takve kombinatne na 20-30 delova (kidajući tako jedinstven tehnološki proces, i lišavajući svaki deo mogućnosti da uopšte radi) i razdavala u različite ruke. (Takva sudbina stigla je i neke vojne fabrike, njih su takođe paralizovali drobljenjem i pojedinačno ujedinili s nekim inostranim firmama, u »zajednička preduzeća«. Lako je pogoditi kakve će posledice takav proces imati za rusku odbranu.) Jedan neočekivani detalj u toku događaja pomaže nam da o tome saznamo još reljefnije. Taj kapriciozni detalj bio je: iznenadno postavljanje amurskog gubernatora Vladimira Poljevanova, starog kolimskog geologa, za načelnika Komiteta za upravljanje državnom imovinom u novembru 1994. Tako su njemu postali pristupačni svi papiri iz kojih se vidi kako je prethodnih meseci nestajala i kopnela imovina. I kao čovek častan i pošten, V. P. je predao predsedniku suda pismo o krivcima 18. 1. 1995. (Pismo je sada objavljeno. Ono vrvi od dokaza, cifara, stepena krivice, primera kako je išao sveopšti raspad narodne imovine, na primer kako je 51 odsto *Uralmaša* dobilo jedno lice, dok drugo kupuje 210 miliona akcija *Gazproma* po deset obezvređenih rubalja za akciju, to jest dobija ih na poklon. Ogromna fabrika automobila *Lihačevska* bila je »prodana« 250 puta jevtinije od njene vrednosti: umesto 1 milijarde dolara - za 4 miliona. Krasnojarska fabrika aluminijuma »prodana« je braci Čorni, 300 puta jevtinije nego što vredi.) I kakav je bio rezultat ošamućujućeg izveštaja? Posle tri dana, 21. 1. 1995. Poljevanov je bio uklonjen da ne bi »ometao Čubajsove reforme«.

Istina, posle godinu i jedan dan, 22. 1. 1996. mi smo čuli od predsednika priznanje da se u toj Čubajsovoj privatizaciji »prodavalo sve što je bilo moguće po proizvoljnoj ceni, a država od toga nije ništa dobila«. Uostalom, to je bilo izjavljeno jednom, usput, i više se nije ponavljalo. Nije bio preduzet ni pokušaj nikakve revizije grabiteljske privatizacije, što podrazumeva da je odobrena grandiozna pljačka nacionalnog dobra. Još se nikad naša vlast nije pozabavila pitanjem *otkud* ljudima koji su donedavno bili pod sovjetskom vlašću milijarde rubalja, milioni dolara? Valjda od bogatih izvoznih dozvola, dobijenih preko veze i za mito koje su dali vlastima, a neometano prikupljali u zemlji po zastarelim cenama u

rubljama. Čitavi ešaloni odlaze u inostranstvo i tamo dobijaju milione u devizama. (U tom procesu su mnogi doskorašnji komunistički funkcioneri spretno postali kriminalni trgovci i privatnici. Ranije su državnom svojinom raspolagali ograničeno, a sada bezobzirno.) Da, još nismo mogli da iščupamo noge iz komunističkog Vavilona. Ali moglo se različito koračati. Nama su izabrali najgori, razvratani, i sam po sebi zloslutan put.

Ne jednom sam imao priliku da slušam ubedljivu argumentaciju, potkrepljenu i ličnim svedočenjem ljudi koji su se bliže primakli toj kuhinji. Sve je urađeno pod plaštom »tržišnih reformi« i ni u kom slučaju nije bilo rezultat porazne nepromišljenosti, već - dobro promišljen sistem bogaćenja određenih ljudi. Vrtoglavi pad rublje (tako dugo obezvređivanje nije upoznala nijedna zemlja) - da bi se ruska imovina mogla kupiti za minimum dolara, i da vlasti ne isplaćuju štedišama novac koji su uložili u banke. Gušili su seosko domaćinstvo u otadžbini - da bi se obogatili na uvozu prehrambenih proizvoda. Oklevali u donošenju neophodnih zakona - da bi lakše bila sprovedena pljačka u uslovima bezakonja. Vrtoglavom brzinom sprovodili su privatizaciju - da bi se što pre formirao korpus podržavalaca nove vlasti. Ukidanje monopola u proizvodnji alkohola bilo je pogubno za narodno zdravlje (sloboda falsifikovanja), razorno za državnu blagajnu, a stvorilo je masovnu otupelost i ravnodušnost prema onome što se događa.

Čitav taj raspad prošao je u tami - dok narod još nije saznao da se događa nešto nepopravljivo za sve stanovnike države. Narod nije imao prilike da direktno vidi grandiozne masovne pljačke (stotine miliona dolara preneto je u inostranstvo), nije mogao znati nikakve detalje i cifre, niti se mogao zamisliti nad sledećim: zašto je nacionalni dohodak u indiferentnim rukama prepolovljen (za vreme rata s Hitlerom opao je samo za četvrtinu); zašto od 1990. godine u Rusiji nije sagrađeno nijedno krupno industrijsko preduzeće. Baveći se svakodnevno problemima preživljavanja, ljudi nisu primetili da se čine zločini nad njihovom državom. Ipak, doprli su jedva čujni pojedinačni plašljivi glasovi o reviziji -novokomponovani bogataši prljavih ruku koji su se obogatili kao u bajci (i ne samo oni, već i njima pokorni novinari) zajedno i ultimativno izjavili su narodu:

preispitivanje privatizacije -to bi bio građanski rat! Pljačka neosvešćenog naroda prošla je glatko i bez građanskog rata - a uspostavljanje zakona izazvaće krvavi građanski rat! Ono čega smo se dočepali - nikako ne damo!!

Tako je nastao »mladi ruski kapital«. U osnovi on je bio stvoren zapanjujućom i neobjašnjivom državnom operacijom: veštačkim stvaranjem komercijalnih banaka, njihovim lažnim kreditiranjem u vreme galopirajuće inflacije, posle čega je država počela da od tih banaka pozajmljuje donedavno svoj novac - s visokom kamatom, sve više i više siromašeći. Dobrovoljno državno samoubistvo. Još je u korist komercijalnih banaka bilo određeno da se sve uplate moraju samo preko njih vršiti - i one su otezale i otezale isplatu naduvavajući svoje procenete.

Treba li se, onda, čuditi što je posle čitave te pljačke kasa ostala prazna i za mnogo godina nesposobna da isplaćuje plate i penzije. Strpljivi narod je gladovao, deca su poboljevala u slavu »mladog ruskog kapitala«. Visoka vlast je ne jednom uputila pohvale ruskom narodu što je »opravdao poverenje«: nije bilo socijalnog bunta. (Da, da, »bunt je besmislen i bespošten«, a mi smo zauvek skinuli sa sebe tu odgovornost. Ne može se zamisliti nemoćniji narod od nas.) I pre nego što bi se loša godina okončala, mi smo neprekidno slušali da će sledeće godine početi »stabilizacija« i »preokret nabolje«. Pa ipak, sa svakom novom državnom merom mi ne samo da nismo izlazili iz bede, već smo nepopravljivo srljali u propast. U svim oblastima naše proizvodnje i života učestale su strašne havarije s velikim brojem žrtava - plod potpune istrošenosti državno-privrednog organizma; pođeš na posao - za svaki slučaj oprost se od porodice. Za to vreme nas s trona saosećajno teše: »Šta da se radi, *stihija...*«

I niko od onih koji vladaju ne zna kako »sve to«, »tu državu« izvući iz blata.

Da, pitam se - da li je to njima potrebno?

I još: s kakvom lakomislenošću, s kakvom ravnodušnošću i hladnokrvnošću je naša vlast gledala na vrtoglavo padanje rublje, očigledan znak ruske bede i bespomoćnosti. Gledala je to kao beznačajan proces - koji je ničim ne ugrožava, kao anegdotski proces naravno, niko se nije zamislio kako vratiti dolar do ranijeg

odnosa s rubljom, što bi bio pravi znak opšteg ozdravljenja. Nedavno su, evo, našli anegdotski izlaz - prosto *precrtati* tri narasle nule - i živeti dalje. A ako rublja bude nastavila da klizi napred, da se pretvara u novi novac - sledeći predsednik će imati mogućnost da nas obraduje još jednim precrtavanjem dve-tri nule.

4. Ošamućena Rusija i Zapad

Krajem osamdesetih godina na našu prestoničku inteligenciju razlilo se internacionalno ushićenje koje samo što nije prevazišlo i same rane boljševike. Ruski liberali i radikal-demokrate bili su svesni: razara se oduvek i zauvek - najsrećnija era na našoj planeti; sada će svim njenim stanovnicima i svim državnim funkcionerima ovladati *opšteljudska vrednost* kojoj ćemo svi zajedno morati da služimo. Zato je bilo koja čvrsta spoljna politika Rusije -imperijalizam ili apsurd, čvrsta vlast u Rusiji - tiranija. Tako se i naša percepcija Sjedinjenih Američkih Država i opravdana predstava o američkom narodu kao veoma darežljivom, neosnovano prenosila i na vašingtonsku vladu - egoistički proračunatu, kao i svako normalno državno rukovodstvo, a u posebnim uslovima posle kraha sovjetskog rivala sve više opredeljeno da kao imperija kontroliše celu planetu.

Internationalno ushićenje, »novo mišljenje« je ovog puta sasvim sigurno stvoreno i delovanjem Gorbačovljevog rukovodstva. Prinuđen da ostavi na miru zemlje Istočne Evrope -Gorbačov, okružen uraganom zapadnog oduševljenja i pohvala, i s njim Ševarnadze, jedan od doskorašnjih vođa pokrajinskog KGB-a, sad svetski diplomata, nisu se setili da zatraže od zapadnih partnera da pismenim ugovorom potvrde njihove dotadašnje usmene dogovore. (Prema svedočenjima J. Primakova, 1990-91. i Miteran, i Mejdžer, i Bejker nestrpljivo su očekivali povlačenje sovjetske vojske, zajedno su obećali da se NATO neće širiti ni stopu na Istok, i da nijednu zemlju članicu Varšavskog pakta neće primiti u NATO.² Ali Gorbačov nije imao hrabrosti da traži da se na to pismeno obavežu.) Na sličan način Americi je 1990. poklonjena i »Druga Aljaska« - besmisleni ustupak Gorbačova i Ševarnadzea, 40 hiljada kilometara Beringovog mora (podvodni greben bogat ribom, naftom, gasom).³

Ta tendencija kapitulacije »zbog širine duše« nastavila se i sledećih pet godina. Godine 1993. Jeljcin je u Varšavi još širim gestom »pustio« Poljsku u NATO. Te iste godine Kozirjev je u Maleziji potvrdio spremnost ruskih aviona da prebacuju muslimansku vojsku

u Bosnu koja je ratovala. U toj epidemiji »svečoveštva« novonastala Rusija pomagala je Sjedinjenim Državama da dobiju odobrenje za vojna dejstva, zatim smo i od naših sopstvenih iscrpljenih vojnika, ko zna zašto, napravili skupoceni odred i uključili ga u »međunarodne snage« u Bosni, da bi delovao baš protiv slovenskih, čak i sopstvenih, ruskih interesa.

Upravo je Nova Rusija i pomogla da se okonča taj istorijski prelaz u svetskom načinu mišljenja, kada je vojno mešanje u državne poslove daleke zemlje prestalo da se naziva »agresijom« i postalo »mirotvorni napori«. Očigledno, upravo takva terminologija vladaće u XXI veku - i vrlo je moguće da će to vrlo brzo Rusija okusiti i na sopstvenoj koži, na primer u formi međunarodnog mirotvoračkog spasa nas samih i planete od našeg atomskog oružja. Već je bilo sličnih američkih pokušaja. (I desiće se to uz »svetsko odobrenje« kao i »Pustinjska oluja«; a može da se nastavi i deljenjem same Rusije - uostalom, Antanta ju je bestidno delila i u našem Građanskom ratu.) Sa intenziviranjem slabljenja Rusije do haotičnog stanja - sve se manje skrivaju namere civilizovanog Zapada koje se odnose na nas, a pobesneli politički neprijatelji Rusije, kao Kisindžer ili Bžežinski, već su to, ne jednom, pokazali potpuno otvoreno (»suvišna zemlja« na karti sveta). Još pre 80 godina, dok je besneo ruski »februarizam«, Aleksandar Blok je s tugom zapisao u dnevnik: »Šta ako se Rusija rascepka?... Hoće li Rusija biti 'sluškinja' jakih država?« S današnjeg stanovišta se u tome ne vidi ništa nemoguće.

Prirodno je da je vlada SAD decenijama želela poraz i raspad Sovjetskog Saveza. Ali u našoj zemlji je malo kome poznat zakon PL 86-90 američkog Kongresa donet 1959. godine - on je dopirao do naših ušiju kroz zaglušnu buku emisija s radio-stanica, kao što je svakodnevna optimistička *Nedelja pokorenih nacija*. Nama su tobože obećali izbavljenje ispod komunističke čizme. Svima, pa ipak ne svima: među ugnjetene nacije nisu ubrajali Ruse. Naprotiv, zakon je jasno odredio kao porobljivače (među njima i Kine i Tibeta) ne svetski komunizam, već Rusiju, Ruse. I u nizu protivruskih izjava tih istih - Bžežinskog, Kisindžera, i sličnih - ovaj zakon otvoreno upućuje Ameriku ne protiv komunizma - već protiv Rusije! (On je i sada na snazi, nije ga Kongres povukao. Greškom? O, nikako. I 1997.

Sjedinjene Američke Države su takođe obeležile »nedelju porobljenih nacija« od strane Rusa. To se ne može nazvati zaboravnošću, ispravnije je reći da je to zadatak za sutra.) U tom antiruskom smeru godinama je radila i radio-stanica *Sloboda* - veoma meko protiv komunizma, ali iz sve snage protiv Rusa, njihove tradicije, i čak religije i kulture. (O tome sam ja ne jednom imao prilike da govorim i pišem, čak i predsednicima SAD Reganu i Bušu.) Od te radio-stanice, čini se stvorene samo za hladni rat, američka administracija nikako nije odustajala. U godinama američko-ruskih zagrljaja koje su nastupale, nije žalila za nju milione i više - očigledno, bila je potrebna. Kao nijedna ruska, radi 24 sata dnevno, prema inostranim instrukcijama, »na svim talasima, i sa svim dometima«. Poslednjih godina *Sloboda* novosti ne samo da saopštava, ona ih oštro interpretira, ukrašava ih svojim ideološkim i političkim stavovima, zapravo ne svojim već onima koji joj se diktiraju iz Saveta za radio-difuziju pri Kongresu SAD. Posle raspada SSSR *Sloboda* se mešala u naše izborne kampanje, direktno je upućivala za kog deputata treba glasati, davala je savete drugim deputatskim frakcijama tada još uvek Vrhovnog sovjeta - kako da sprovedu svoju taktiku: kada da glasaju, a kada da ne dozvole kvorum. U jednom periodu *Slobodi* je bilo naređeno da deluje protiv Jeljcina - i ona ga je ismevala i rugala mu se; posle su im naredili da podržavaju Jeljcina - spremno su se upregli i u taj jaram. Istorija njenog delovanja obiluje sličnim primerima. U godinama Čečenskog rata *Sloboda* se pretvorila u čečensku radio-stanicu, otvoreno neprijateljsku prema ruskoj državi: polovina informacione emisije u potpunosti se sastojala od čečenskih argumenata i propagande (i to se ponavljalo nekoliko puta dnevno).

Da, ko nije poslednjih godina video i čuo otvoreno mešanje Sjedinjenih Država. Kako zaboraviti izjavu predsednika Buša još pre Ukrajinskog referenduma (1991) - podsticaj otcepljenju Ukrajine? Kako ne zapaziti da je jedan od prvih i strasnih glasova »Sevastopolj pripada Ukrajini!« bio glas američkog ambasadora u Kijevu, i potom - i ne jednom, Stejt departmenta - nimalo diplomatski). Amerika svim sredstvima podržava svaki antiruski impuls Ukrajine. I kako ne primetiti da ono što Amerika dopušta Ukrajini u ogromnim količinama

(a još snishodljivije - azijskim republikama: svako gušenje drugačijeg mišljenja, i svako izvrtnje glasanja) - to ni u malim količinama ne oprašta Belorusiji, uporno se obrušavajući i na najstidljivije pominjanje ujedinjenja s Rusijom. To je zato što Belorusija narušava opšti plan i razbija ideju »Crnomorsko-baltičkog saveza« od Estonije do Krima, »sanitarni kordon« protiv Rusije. SAD su potpuno jasno demonstrirale svoje »opkoljavajuće« pokrete u odnosu na Rusiju: na vrhuncu pregovora o NATO - toplo vojno zbližavanje s Ukrajinom, u avgustu 1997. manevri američke flote u Crnom moru, pored krimske obale (s učešćem turskih mornara: ne toliko praktičan korak, koliko istorijski simbolična demonstracija maksimalnog poniženja Rusije - zašto ne i u Azovskom? I tamo su »ukrajinske« obale.) Zar nisu jasna i prozirna putovanja generalnog sekretara NATO čas u Zakavkazje, čas u Srednju Aziju da bi se uspostavila vojna saradnja Severnoatlantskog Saveza - sa srednjoazijskim državama?!

Najprijemčivija i najspremnija da prihvati novu situaciju bila je Turska: aktivno je prodrila na Kavkaz, delimično i u Srednju Aziju, a brzo je usvojila i nečuveno novi ton o Bosforu-Dardanelima, uprkos postignutim međunarodnim dogovorima.

Širenje NATO na istok (i ne samo u Češku, Mađarsku, Poljsku, već i dalje - u Pribaltik, Ukrajinu i Belorusiju, Crno i Baltičko more), moglo bi se, mada teško, objasniti samo inercijom zapadnog vojnog mišljenja - posle toliko godina vođenog, i nekako nedovršenog hladnog rata. Teško je dopustiti posledice tako visokog stepena potcenjivanja dugotrajne slabosti Rusije na čitavu sagledivu budućnost. A onda, nije moguće naći realno objašnjenje osim namere da se Rusija uguši. Iako je proširivanje NATO na tri prve države plaćeno čak 30-35 milijardi dolara, oni ne mogu privući te istočnoevropske saveznike za buduće ozbiljne nesuglasice »Severa« i »Juga«: ti novi saveznici biće najmanje skloni da ulažu u taj konflikt, najmanje su korisni tamo. (Ali još se može desiti da Sjedinjene Države gorko zažale što su tako intenzivno gradile jak muslimanski, bosanski vojni poligon u Evropi.) A mi? U neograničenoj velikodušnosti naš predsednik je primajući američkog (14. 1. 1994) podigao zdravicu za »zajedničku rusko-američku

revoluciju«. Zajedničku? Znači mi se unapred obavezujemo da se ruski interesi neće razlikovati od američkih.

No, ako i priznamo da su dve zemlje jednako demokratske - to ne znači da je potrebno stapati se u svim odnosima. Tako De Gol, vođa ne manje demokratske Francuske, nju nikako nije, iako je bio pravi saveznik Amerike, potčinjavao diktatu lidera, a njene je interese strogo razgraničavao. Nacionalni interesi svake države su svoji, i negovati ih, čak i u okviru jednog saveza - nije nikakav šovinizam.

Rusija je progutala poniženje trostrukog odbijanja da bude primljena u Savet Evrope, i klanjajući se, podnela molbu i četvrti put. Nadoknađuju li nam to poniženje tako što je Rusija primljena u »Veliku sedmoricu«? Ali naivno bi bilo pomisliti da ekonomski oslabljena Rusija može biti uticajan član grupe ekonomskih giganta. Mi ćemo tamo biti samo da bismo njihove odluke potvrđivali svojim potpisom, makar i protiv naših interesa.

U današnje vreme svaka politika se pokreće ekonomijom, ako ne vodi k njoj. Ekonomija nije predmet ovog teksta. Ali čak ni običan čovek, koji nije nikakav stručnjak, ne može da ne zapazi, da se ne začudi - očigledno je da je Zapadu potrebna tehnološki zaostala Rusija. Mi se ropski potčinjavamo programima Međunarodnog monetarnog fonda - zbog neodlučnosti, ili svesno se predajući tuđim namerama. Kako, na primer, objasniti zašto smo na uporno insistiranje MMF skinuli carinske takse na izvoz naše nafte i gasa (uništavamo našu utrobu koja se ne obnavlja, lišavajući u budućnosti sebe i svoje potomke) - i u zamenu za taj ogromni budžetski deficit čekamo od MMF-a mrvice milostinje, pa čak ne ni milostinje, već kredita s kamatom. Da li još bilo koja država na svetu tako domaćinski posluje? Za tako ogromne gubitke naše ekonomije, od države koja se već godinama potčinjava ograničenom, čak rušilačkom diktatu - mi slušamo s naših vrhova izjave zahvalnosti, kako je MMF tobože »pomogao Rusiji da izbegne teškoće«. Da čovek ne poveruje: Ni bezočna rasprodaja nacionalnog bogatstva nije donela Rusiji rast prihoda, već rast spoljnog duga. Rusija je u dužničkoj jami.

Uzajamni odnosi u svetskoj ekonomiji su takvi da su oni koji zaostaju - osuđeni da i dalje zaostaju, i nikako ne mogu da se

oporave. Kroz deset godina mi ćemo pasti na nivo afričkih zemalja. Prema nama se već tako i ponašaju. Nad našim ključnim firmama, čas ovde - čas tamo, preuzimaju kontrolu strane firme, nekada i pod pseudonimom.

Međutim, i u sadašnjim, smanjenim granicama, Rusija je ekonomski sama sebi dovoljna. I naš nagon da molimo inostrane investitore - proističe iz našeg najgoreg duhovnog pada i očajanja. (Inostrane investicije su dopustive i mogu biti korisne samo ako je sigurno zaštićena državna proizvodnja i ako postoji ozbiljan zakon o izvozu kapitala i poluproizvoda.) Uključivanje u međunarodni svet finansija uvlači nas slabe i u tuđe finansijske krize koje bismo inače izbegli.

U ekonomskoj sferi mi smo bez probe - i opasnom brzinom - pohrlili da usvajamo zapadni način života. Ali to je nedostižno. Tuđ način života nemoguće je kopirati, bolešću se ne može preporoditi: preporod mora da potekne iz tradicije zemlje. Kao u poslovi: *Svoju bolest ne možeš lečiti tuđim lekovima*. Na put koji se ne razlikuje od zapadnog, Rusija svejedno neće izaći nikada, ne treba se brinuti.

5. Fantom ZND

Da li su i naši najpesimističniji preci mogli da predvide tako katastrofalno uništenje Rusije? Za nekoliko kratkih dana 1991. godine obesmišljeno je nekoliko vekova ruske istorije. Tokom dva-tri avgustovska dana prebrisana su i isprana dva veka ruskih žrtava i napora (osam rusko-turskih ratova) da izađe na Crno more.

Sav današnji svet posmatra nas i razmišlja: kako je mogla tako ogromna Rusija tako iznenada da oslabi, da klone duhom i telom i da počne tako silovito da se raspada - ne doživевši ni veliki vojni poraz, ni potres revolucije i građanskog rata, ni masovnu glad, ni epidemiju, niti ikakve prirodne stihije. Sve iznenađuje upravo brzina pada i naše neprotivljenje - do potiranja samog instinkta državnog opstanka.

Istorija sveta, možda, ne zna za drugo tako samoubilačko ponašanje etnosa.

Ali - sve to je gotovo. I to moramo da priznamo. I da gradimo - sad već na tim razvalinama.

Uprkos spoljašnjoj moći, SSSR (Lenjinov izum pri kraju života) iznutra nije bio zdravo uređena država - tu spadaju i međunarodni odnosi. »Večna družba naroda« i »stvaranje jedne svetske nacije« bili su mit. Ugrađena u uređenje SSSR Lenjinova nacionalna politika nije mogla beskonačno da drži tu državu: upravo je ona izazvala centrifugalne sile. (Teoretski moguće samoopredeljenje u SSSR, »do otcepljenja«, bilo je formulisano još u prvim sovjetskim ustavima.) U posleratnim godinama u sovjetskim logorima, potom u kazahstanskom zatvoru, imao sam prilike da dovoljno posmatram realnu otuđenost i uzajamno nepoverenje sovjetskih nacija, uprkos njihovom na sva zvona razglašavanom jedinstvu. Već tada je jasno počeo budući mogući, ili čak neizbežni raskol. Pod uticajem tog logorsko-zatvorskog opita meni se pružila mogućnost da iznesem svoje mišljenje (»Kajanje i samoograničenje« 1974), pozvao sam da se dopusti »svim perifernim i pograničnim narodima da izraze

autentičnu volju, da sami rešavaju svoju sudbinu«. U tom ogledu 1990. ja sam predskazao neizbežni raspad SSSR.

On se i dogodio 1991 - i onaj koji je bio neizbežan, ali na nesreću i onaj koji se mogao potpuno izbeći. Zbog nerazumevanja i nedalekovidosti vladajućih lica, raspad je bio prepušten stihiji - od besmislenog (uzgred, inicijativa »demorosa«) objavljivanja »nezavisnosti« Rusije (nezavisnost - od 25 miliona svojih »odsečenih« saplemenika? I to je ustanovljeno kao »nacionalni praznik«!) - u »paradi suvereniteta« koje su republike objavljivale skoro automatski, slaveći sebe atributima i simbolima (bez izračunavanja svojih ekonomskih mogućnosti u budućnosti, ali prisvajajući odmah bogato industrijsko nasleđstvo koje je stvoreno naporima cele zemlje, a najviše RSFSR). Nekontrolisani raspad nastao je po neprirodnim, etnički neosnovanim administrativnim granicama (lenjinsko-staljinsko-hruščovsko nasleđe) - granicama na koje je, još neosnovanije, uporni Zapad primenio garanciju Helsinškog ugovora. A rusko rukovodstvo je u avgustu i decembru 1991. brzo i poslušno kapituliralo, s ravnodušnom lakoćom ostavivši van granica nove Rusije skoro isto onoliko ruskog življa koliko je celi Sovjetski Savez izgubio u Drugom svetskom ratu. Ono se s isto takvom ravnodušnošću odnosilo prema pristrasno sprovedenom Ukrajinskom referendumu u jesen 1991. na kome su definisani odnosi između Ukrajine i Rusije, možda i zauvek. Raspad je bio završen intrigantskom pripremom, a potom i nasrtajem beloveškog sporazuma. Raspad SSSR bio je okončan nepromišljeno brzo i na najgori način.

Sam Beloveški ugovor bio je nejasan po sadržaju i nije davao nikakve jasne garancije Rusiji. Predsednik Ukrajine je pri tom pažljivo gledao napred: koje neugovorene uslove, osim površnih usmenih obećanja, može da preokrene u korist Ukrajine. Predsednik Rusije gledao je nazad: od čega se najpre odvojiti (pre svega od vlasti Gorbačova), s čim se oprostiti - i nigde u tom sporazumu i uz njega ne javlja se briga, čak ni *promisao*, da se Ukrajini predaje nekoliko faktički ruskih oblasti i po sadašnjem sastavu stanovništva, i po istoriji, da joj se daje 12 miliona ruskih ljudi bez ikakvih garancija njihovog kulturnog opstanka i pravne zaštite. (Uostalom, taj

bezosećajan ustupak bio je s lakoćom obavljen još u avgustu 1991.) Takođe nije bilo nikakvog pogleda napred - šta će onda biti uslovi za stvaranje »ZND« i kako će teći proces? Najgrublja greška osnivača bila je tajenje sporazuma od Nazarbajeva: Kazahstan je doveden u položaj ni tamo - ni tamo, njegov predsednik - omalovažen. Ponovo sasvim neopažena činjenica da i u toj republici ostaje napušteno 7 miliona Rusa. Nas ima tako mnogo da lako možemo da žrtvuemo takve »deliće«.

Proces je tekao tako što su lideri skoro svih republika (izrasli tokom dugih sovjetskih godina kroz »korenizaciju aparata« partijsko-nacionalne, a u suštini prosto nacionalne vrhuške) izjavili da žele da uđu u ZND. (Oni su to objavili nezavisno jedan od drugog, ali su se odjednom osetili nesigurnim bez objedinjavajućeg centra.) I eto, s nepromišljenom lakoćom oni su tu bili i primljeni: to jest, čim je rasturen SSSR, u kome su se još čuvale mnoge obavezne državne veze, bio je zamenjen poluprozračnim šatorom ZND, gde niko (osim Rusije), nije imao nikakve obaveze ni prema kome. To je još više obesmisllilo čitavu operaciju.

Ne, ustanovljenje SSSR sada nikako ne bi bilo u interesu ni na zdravlje ruskog naroda -bilo bi ta utapanje u nabujali azijski svet. Konture SSSR za našu zemlju su nepovrative, i svako maštanje o tome treba napustiti kao besmisleno. Ono je čak i štetno: svaki pokušaj ili razgovor o uspostavljanju SSSR, samo produbljuje kod država koje su od nas otišle neprijateljstvo prema onim Rusima koje smo mi odbacili, predali njima - počinju da ih progone. A kod nas samih ta parola samo guši sopstvenu nacionalnu svest.

Godine 1991. propuštena je bila - da li je još postojala? - jedina zdrava perspektiva: realno, osnažujuće ujedinjenje tri slovenske republike s Kazahstanom - u jednu federativnu državu (»konfederacija« - to je dim). Niko više nije ni bio potreban u tom četvornom savezu. U takvom savezu ruski narod, kao ni ukrajinski, ne bi bio podeljen. (One koji bi ostali u drugim zemljama bilo bi fizički moguće preuzeti preseljenjem.) A danas, na amorfnim zasedanjima ZND, rukovodstvo Rusije ne nalazi u sebi muškosti da jasno govori makar o garancijama za život ruskog življa u tim novodržavama, gde su oni, na svojim iskonskim ognjištima, odjednom postali stranci.

Međutim, rukovodstvo većine otcepljenih republika odjednom je usvojilo oštru nacionalističku ideologiju (zbog čega su Rusi odbačeni kao građani drugog reda, a negde, kao u Uzbekistanu, i grubo ponižavani). Naprotiv, rukovodstvo Rusije se iz sve snage trudi da se ne *obruka* boreći se za bilo kakve ruske interese i, čak, brižljivo zaobilazi samu reč »Rusi« - uvek kaže »Rusijani«. Ruski etnos demonstrativno ne uzimaju za oslonac Rusije.

Možda su 1992/3. sačuvavši tada žive veze među republikama još i mogli razviti kakvo-takvo jedinstvo: na primer, u svim južnim republikama još je bio jak osećaj da su strukturu savremene civilizacije dobili upravo iz Rusije. (I preko finansiranja iz budžeta RSFSR, i mnoštva kvalifikovanih ruskih snaga uloženi u industrijalizaciju tih republika.) Ali taj osećaj se naglo gubio zbog očiglednog maloumnog samourušavanja Rusije, i sve su se republike okretale od nje ili Zapadu ili bogatom islamskom Istoku. Već 1994. ZND je otvoreno prestao da polaže ma kakve nade u dugovečnost, u normalan život, Rusija je uporno gubila svoje početne pozicije, a predsednik je i dalje monotono nastavio da govori te o našem strateškom kursu u savezu ZND, te o povoljnim uslovima za integraciju ZND, te (1996) »možda će se i pribaltičke zemlje pridružiti«... Kojim oskudnim umovima slušalaca su bile namenjene takve izjave?

Šta je u stvari, posle šest godina, ZND?

Rusija je na sebe preuzela održavanje tog ZND (pa i da izdržava sam aparat ZND) raznim oblicima direktnih dotacija, kredita ili beskonačnom »prodajom na kredit«, ili prodajom nafte i gasa po cenama dvostruko ili trostruko nižim od svetskih. Pominju se tu različite cifre, ali sve u milijardama dolara: jedan od naših prolaznih ministara finansija (Boris Fjodorov) tvrdio je da Rusija izdvaja za ZND 21 odsto našeg nacionalnog dohotka (poređenja radi: čitava američka humanitarna pomoć drugim zemljama - manja je od 1 odsto američkog nacionalnog dohotka). Ali i posle šest godina, na sastanku vrha u Kišinjevu (oktobra 1997) čula su se prebacivanja da Rusija »dopušta slabljenje trgovinskih veza« u ZND, a predsednik Kučma je već, ne jednom, odbijanje Rusije da im odobri povlašćene cene nazvao »trgovinskim ratom« (kao u poslovi: *Prvo ti mene*

provozaj, a potom ću se ja na tebi povesti). Trebalo je o tome da razmišljaju kada su žurili u »suverenitete«.

Uporedo s tim nova Rusija je, ne jednom, uporno proglašavala sebe odgovornom za sve što se događa u ZND, za situaciju na celoj teritoriji bivšeg SSSR (»sfera uticaja Rusije«). Zašto? Zbog čega? I kada je, na primer, Gruzija čudovišno odbila da dopusti povratak izbeglica na vekovna ognjišta odakle ih je Staljin proterao, njih (50 hiljada) su spremno primili u ispošćene srednjeruske oblasti. Iz ekonomskih razloga i Ukrajina se držala ZND, mada kao pridruženi član, i Ševarnadze je, pokolebavši se, stupio u ZND. (Uprkos tome što je i u Gruziji, kao i u Azerbejdžanu, jako antirusko raspoloženje.) I još se ne vidi gde su granice te opterećujuće, ako ne i iscrpljujuće ruske »odgovornosti«. Branimo tadžikistanske granice od gorućeg Avganistana (»braća iz ZND« obećala su svoje »pukove« u pomoć, a malo ko je i četu poslao, Kazahstan - dva posmatrača.) Opet mi pretendujemo da rešavamo sve zakavkaske razmirice, opet - samo mi, zašto tako? Mi, takođe, branimo Jermensku granicu od Turaka. *Stalno žalimo zbog tuđih peći - a naša je prazna.*

Treba li od naše sve slabije armije tražiti da bude »mirotvoračka sila«, ili se žaliti na preširoke garancije bezbednosti, pri čemu je ZND samo fasada, spektakl, koji stremi prirodnom raspadu. Nikakvim slatkorečivim zasedanjem i predsedavanjem za okruglim stolovima ZND nećemo vezati za sebe one države koje su se psihološki i istorijski već izdvojile i oklevaju samo zato što računaju na ekonomsku dobit od Rusije. Kad prestanu da koriste te pogodnosti - nacionalističke vođe republika nikad neće ustupiti ni deo svoje vlasti, niti će pristati ni na kakvo stvarno ujedinjenje s Rusijom. I kada nam je Nazarbajev predlagao (29. 3. 1994) »Evroazijski savez« - bilo je to s ogromnim nadnacionalnim birokratskim aparatom koji je trebalo da okuje ne samo dejstva Rusije nego i naših usta (»jedinstveni informacioni biro«).

Neki će reći: u suprotnom (ako ne budemo čuvali te daleke granice) Rusiji će biti gore -krenuće potok narkotika, oružja, razbojništva. Ali, što se desilo 1991 - desilo se: nama je već najgore što se može i ne treba na to zatvarati oči, ni potcenjivati svu dubinu opasnosti koju još ni danas mnogi ne shvataju. Još 1991. Azerbejdžan je postao član

»Islamske konferencije«. Skoro svi lideri Srednje Azije otvoreno su orijentisani na Tursku. Kakve ćemo tek teritorijalne pretenzije čuti od njih kroz 15 do 30 godina?

Vezivanje za ZND samo slabi našu državnost, smeta joj da se oformi. Uporno otuđivanje (jedva skriveno neprijateljstvo) ukrajinskih vođa (zbog toga i paktiraju sa Azerbejdžanom i Gruzijom), zatvara perspektivu troslovenskog ujedinjenja. Moćni uticaji, kojima se mi podajemo, ometaju i ujedinjenje s Belorusijom.

Treba muški priznati te nevolje, treba graditi, ne ZND, već čvrstu državnost Rusije -ona sama to još nije stekla, ona je još pod znakom pitanja.

Za nas ima smisla očuvanje ZND jedino kao poprišta naših neizbežnih uzajamnih odnosa s azijskim Istokom.

6. Izgubljena Rusija - i Istok

Zakavkazje i Srednja Azija - to je najprirodniji Istok za Rusiju.

Kako mu se onda obratila ruska vlast nakon vrtoglavog raspada SSSR? Isto kao što je postavila i odnose sa Zapadom: gubljenjem sopstvenih državnih interesa i u magli tobožnjih vrednosti, posebno uporno kao i ranije igrajući ulogu brižnog starijeg brata, ne uviđajući koliko je to neumesno. Proglasivši Rusiju za »garanta mirnog postojanja« tih novih država -samo je učvrstila prastare optužbe o ruskom imperijalizmu. Naše požrtvovane vojnike i oficire koji brane Tadžikistan iz godine u godinu ubijaju u nejasnim i za nas tuđim svađama (1993. smo tamo dali pet stotina za jednog) i ruska vlast nemarazuma i dostojanstva da otuda povuče našu vojsku - rusku krv i naše osiromašene vojne snage tamo ne žale. (Još bismo se mogli opravdati ako bismo za to vreme vodili postupak za izbavljenje naših sunarodnika - ali upravo to mi ne radimo.) Iz lažne inercije ranijih predstava o zajedničkoj odbrani (treba ih potpuno preispitati) mi s tim republikama zaključujemo odbrambene (za nas samo otežavajuće) saveze. Na primer s Jermenijom - kako taj savez ostvariti preko nedruželjubive Gruzije? U Gruziji držimo radare, svi odbijaju da shvate da se izgubljeno ne može nadoknaditi i da se neće vratiti u naše prostore - a zbog toga se obavezujemo na uzvratne usluge.

Treba da objasnimo sebi već jednom da sve te nove zemlje više nisu »mi« i nisu »naši«, one su namerno objavile suverenitet. I među svim drugim državama sveta, oni se za nas razlikuju samo po tome što smo mi bezosećajno i bezumno ostavili tamo naše sunarodnike i ne štitimo njihova prava, i ne trudimo se da ih izbavimo - a upravo bi to trebalo da bude naš najvažniji moralni i realni dug.

Među ruskom inteligencijom još uvek postoje - i čak su nedavno ojačani - sledbenici *evroazijstva*: teorije da Rusija organski pripada Aziji i da svoju budućnost treba da gradi u srodstvu i jedinstvu s Azijom. Ta teorija razvila se dvadesetih godina XX veka u ruskoj emigraciji iz otpora zapadnom sistemu vrednosti (posle ruskog

građanskog rata mnogi ruski emigranti bili su ljuti na Evropu) i iz želje da se malo oslone na veliku silu, na tuđa pleća («smenovehovci», a delimično i »evroazijci« su čak tražili da se oslone na boljševizam). Bila je to - defetistička želja, pojava duhovne slabosti. Takva je ona i danas: slabljenje muškosti, slabljenje vere u snagu ruskog naroda; kod drugih, prikrivena forma želje da se ponovo uspostavi SSSR. Ali to je *odustajanje* od ruske kulturne posebnosti, od hiljadu godina iza nas - to vodi ka utapanju sve ređeg ruskog naroda u burno rastuću muslimansku većinu. Ako nam preti nacionalna pogibija - to sigurno nije spas. Ako mi istrajemo - biće to samo na kamenitom putu naše samostalnosti, koji je protkan našom dugotrajnom državnošću, kulturom i pravoslavnom verom. A ako ne istrajemo - znači propadamo.

Mi nismo tako mnogobrojni kao naši veliki azijski susedi Kina i Indija, nismo tako kreativno marljivi kao Japan - ali sve četvero smo različiti svetovi, različite civilizacije - i ne bi trebalo da ispadnemo iz grupe dostojanstvenih. I u toj grupi treba stvarati dostojanstvene odnose.

Poznata je i neoprostivo uporna glupost naših vlasti na Južnim Kurilima. Lakomisleno dajući desetak velikih ruskih oblasti Ukrajini i Kazahstanu, igrajući osamdesetih godina ulogu američkih poslušnika - oni su s neuporedivom lažno patriotskom upornošću odbijali da vrate Japanu ostrva koja nikada nisu pripadala Rusiji, a do revolucije ona nikada nije ni pretendovala na njih. (Kapetan Golovnin, početkom XIX veka, i admiral Putjatin 1855, priznali su upravo granice u kojima postoji sadašnji Japan. Treba li da pamtimo uvrede od japanskog napada 1904. ili od japanske intervencije u građanskom ratu? Kako onda posmatrati uvredu kada je SSSR napao Japan narušivši petogodišnji ugovor o »neutralnosti« iz 1941. godine?) Uхватili su se za ta ostrva kao da je to budućnost Rusije. Za Japan koji ima malu teritoriju vraćanje tih ostrva je bolno pitanje nacionalne časti, prestiža, mnogo više od susedskog bogatstva ribom o kome se može i dogovoriti. U nastupajućem veku kada ni na zapadu ni na istoku nema prijatelja, i kada će nas sve žešće pritiskati - zašto odbacivati i to moguće dobrosusedstvo? Možda i prijateljstvo?

Kina je iznenađujući hiljadugodišnji državni organizam, koji je nadživeo i moćne susede i periode unutrašnjih slabosti i raspada. Kina - to je ljudski okean, u njoj se i zakoni razvitka teže mogu predvideti nego kod ostalih etnosa. Na primer - iznenadni ekonomski uspeh (čak i kad su u pitanju preduzeća vezana za lokalno samoupravljanje u kojima mi ponosno oskudevamo). Najavljuju da će 2020. godine izbiti na prvo mesto u svetu po ukupnom proizvodu, i neuporedivo preteći Rusiju, a po gustini naseljenosti je i sada pretiču 8 puta (a biće i 10 i 12). Kako se mi, onda, nadamo da održimo polupustinju Sibir koju smo odbacili zbog nemarnosti, nebrige, zastrašujuće nenaseljenosti, i posebno Daleki istok koji smo zločinački smatrali odvratnim i tuđim. Kinezima čak nije ni potreban rat: preplaviće, kao što već plave našu teritoriju. U vreme Gorbačova diplomatski je olakšano beskonfliktno, »mirno osvajanje«, naseljavanje naših pustih teritorija stotinama hiljada, čak milionima Kineza. Samo u Severnoj Kini živi 300 miliona Kineza, a u celom Sibiru nas je 8 miliona. Naša gustina naseljenosti je 2,5 stanovnika po kvadratnom kilometru, a u Japanu 330 ljudi.

Nemoguće je i zamisliti da će prenaseljena planeta i dalje mirno trpeti zapuštenost i neosvojenost ruskih prostora.

Naša vladajuća oligarhija, utonula u unutrašnje intrige, sitne obračune, i željna bogaćenja - morala bi kad-tad da se otrgne i podigne oči na te Božje prostore neiskazane lepote, duše i bogatstva - koji su zbog nesrećne sudbine, ali samo na određeno vreme, dopali njihove štetočinske vlasti.

Teško je prognozirati koliko bi bilo postojano i koliko dugo naše sadašnje kakvo-takvo prijateljstvo s Kinom. Kako je krenulo - mi samo pomažemo ostvarivanje kineskog programa naoružanja. Ali oni uskoro neće morati da kupuju naše oružje. Od 1986, u periodu naglog propadanja naše vojne industrije, vojni izdaci Kine porasli su za 60 odsto. I ona će nas brzo odbaciti kao naduvanu prepreku. Takođe nema sumnje da nećemo slomiti duh Kine čeličen hiljadama godina, I to za nas još uvek nije sav Istok, ni sva Azija. Tu su još naše unutarruske autonomije, trebalo bi da se pozabavimo njima. (O tome - niže.)

7. Naš parlamentarizam

U jesen 1994, zbog iskustva s drugog putovanja Sibirom, severnim ruskim oblastima, potom južnim, i zato što su me na tom putovanju često molili: »Kažite, kažite u državnoj Dumi« , »I o tome!.. i o tome!« - ja sam, na poziv da nastupim u Dumi, otišao sa svom ozbiljnošću, kao u nekakvu zaista važnu instancu. Predstavio sam im pregled istorije četiri predrevolucionarne državne Dume - o kojima oni nisu znali, a koje nisu bile dorasle svom poslu - i čak ih s nadom nazvao petom Dumom. A šta su deputati radili za to vreme? Kao što je to ovekovečila televizija - neko je razgovarao sa susedom, neko se igrao na kompjuteru, neko zevao, neko samo što nije zaspao. (Time su hteli da mi se narugaju? A podsmevali su se sami sebi.) I tri četvrti sata sam im uzalud govorio o strašnom izumiranju naroda i o njegovom neodložnom spasavanju; o ravnodušnosti prema prestoničkoj politici koja svuda vlada, i o slaboj vezi centralne sa lokalnim mukama, i o tim mukama uopšte. I još je uzaludnije bilo kad sam počeo da govorim da sadašnji izborni sistem ne dopušta da se razmahnu aktivne narodne snage, već da političke partije smatraju narod samo izbornim materijalom koji posle izbora ničemu ne služi.

O nesrećno prihvaćenom izbornom sistemu ja sam ne jednom govorio i u mnogim ruskim mestima na velikim skupovima, kao i u mojim grubo prekinutim govorima na centralnoj televiziji. Govorio sam i o dugoj izbornoj groznici koja počinje da trese zemlju i godinu dana, i godinu i po pre izbora, kada svi politički radnici i članovi vlade, ako su se i bavili državnim poslovima, zaboravljaju na njih za to vreme. I da *direktni* izbori na vrhu, pri nerazvijenosti opštih pravnih normi, *ne mogu* dati istinske narodne predstavnike, već samo obmanjuju narod. Pa još i ovo: zbog neizbežno krupnih izbornih jedinica, birači ne znaju svoje kandidate, a u partijskom sistemu (duboko izopačen sistem - davanje mesta partijama, čak polovine mesta) čak ne znaju ni po imenu za koga glasaju niti koga će im potom poslati partijski centralni komitet. (*Maši ušima, provodadžika će sve reći.*) Tako se izopačavao taj rašireni manir samoizbora

kandidata, suprotan ruskoj tradiciji, kao i prazna predizborna krasnorečivost, i lakoća, lakoća beskrajnih obećanja (a poverljiva masa još im je koliko-toliko verovala...) Takav izborni sistem destimuliše skromne, dostojanstvene, moralne, duhovno razvijene ljude - taj najbolji nivo naroda, te ljude mi retko vidimo među deputatima (kao i visokoobrazovane). Uostalom, takav izborni sistem traži od kandidata sasvim *druge* kvalitete, ne onu državnu sposobnost, životno iskustvo, pamet i odgovornost kakve traže od već izabраниh. Mi nikad, to nam je sudbina, ne izaberemo one koji su nam zaista potrebni.

A pristrasnost u sastavljanju izbornih komisija? A mogućnost raznoraznih falsifikata zbog odsustva prave društvene kontrole? I sav taj izborni spektakl još pokriven *tajnim novcem, bankama*, koje zamenjuju volju naroda. (A najnoviji projekat izbornog zakona, 1998, još više otvara put falsifikatima.) Uostalom, oni i ne traže »volju naroda« kada cinično priznaju izbore na koje je izašlo 25 odsto naroda, a šta misli onih 75 odsto i ne treba da znamo.

Da li je to ravnodušnost naroda? Ako je tako, onda on i nije spreman za parlamentarizam, i za njega treba tražiti neku prikladniju formu zastupanja.

Članstvo u našim državnim Dumama nagrađuju pored potpunog imuniteta, čak i od krivičnog zakona, još i mnogim drugim statusnim i materijalnim privilegijama. Naši članovi vlade su se za njih pobrinuli u svojim prvim zakonskim aktima. (Nekoliko članova »Izbora Rusije« pokušalo je da protestuje protiv tih velikih privilegija, ali su odustali potčinjavajući se opštem mišljenju.) Razne novine u razno vreme su obavestavale i o tim donetim zakonima i o visini plata delegata. Tu se frakcije nisu sporile. Vatrene sukobi izbijali su oko stanova: Vrhovni sovjet nije hteo da ode (i nije otišao) iz stanova koje je dobio u Moskvi. Slično njemu, ni »peta« Duma nije htela da ustupi stanove »šestoj« - predstavnici naroda iz svih krajeva želeli su da ostanu Moskovljani. Sve je to sramno čitati ako se setimo da su u staroj Rusiji članovi Dume od svojih plata mogli da žive vrlo skromno, od njih su plaćali i iznajmljivanje stana u Petrogradu (nemajući pravo na državni), i nisu imali ni državni prevoz.

Ako tako mnogo dobija iz ruke izvršitelja vlasti - može li naša zakonodavna vlast da dopusti postojanje značajne opozicije.

I još: razumni tok kritike ometa i ruši postojanje i delovanje partijskih frakcija - mnogi delegati moraju dobro da pamte da su zbog načina na koji su izabrani odgovorni ne stanovnicima nekog ruskog okruga, već svojim partijama, i nisu dužni da glasaju prema saznanjima nastalim iz njihovog stalnog učešća u sudbini tih žitelja, već - po naređenju svoje partije (zato i postoji »imperativni mandat«). Čak i suprotstavljene parlamentarce, partiju na vlasti i partiju u opoziciji, pored frakcijskih podela, objedinjuje i jedan zajednički interes: da budu izabrani i sledeće godine, i time produže svoj udobni život. Život u jednom zajedničkom velikom čamcu čini i sve pokrete frakcija umereno opreznim, da ne bi prevrnuli čamac. Teško je zamisliti snalažljivije »opoziciono društvo« od obe naše neodgovorne Dume, s njihovim prevrtljivim i dvoličnim predsednicima.

Čas nas zabavljaju skandalima (s dežurnim klovnovima), svađama, čak tučom, vašarskim zasedanjima; čas demonstrativnim izlascima čitavih frakcija iz sale - *nekima su to prvi skandali, a nekome je već dosadilo*. A gomila nerešenih zakona čeka, gnjili, narodni život će pričekati. Donošenje zakona je lagano, sporo, a zakoni izlaze sirovi, nekvalitetni, često odmah nakon prvog čitanja. (Zato se ne propušta nijedno putovanje na »međuparlamentarne susrete« s njihovim dodatnim privilegijama. A drugi deputati, i u ne malom broju, prosto propuštaju tri četvrtine zasedanja - »mandat teče«, bogatstvo redovno kaplje i - baš ih briga.) A koliko ih je samo došlo iz duhovno okamenjenog sloja. I ko od nas nije, gledajući i slušajući delegate Dume u kuloarskim razgovorima, bio zaprepašćen nekakvom mehaničnošću njihovog izgleda i tona njihovog glasa. Da li je to zbog zauzetosti političkim i ličnim računima? Zbog unutrašnje ravnodušnosti prema osećanjima i siromaštvu tih dalekih, nevidljivih ljudi koji su potrebni samo jednom u četiri godine, kao izborna telo? To su samo ofucane fraze bez duševnog osećanja. Skoro nikad se neće učiniti da su delegati živo zainteresovani za one sudbine koje dopiru do njih posredstvom zvanične procedure bez pritiska ličnih interesa.

Narodni predstavnici...

Promaknu, naravno, i ovde zdravi duhom. Zahvaljujući tome ponekad se otkrije neki oblik nesposobnosti ili kriminaliteta, oglasi se nekakav segment vlasti. Čak ni Ustav iz 1993. ne ostavlja Dumi da bude mnogo više od ukrasnog priveska na periferiji realne politike. Duma je i pod psihičkim pritiskom zbog topovskog uništenja svojih prethodnika, Vrhovnog sovjeta. (Čak ni u Ustavu nije na pravi način razrađen ni sistem opoziva delegata; nigde ta procedura nije proučena, ni opisana, nikome nije poznata - s te strane nikome ništa ne pretilo.) Postavlja se pitanje: može li se bez Državne dume?

Zna se: *koga nema - bez njega se može*. Sistem zastupanja treba da izražava samom uhu vlasti *mišljenje* naroda, a ne nekakvih partija i ne nekakvih slučajnih političara, da izražava mišljenje koje vlast ne bi smela da ignoriše. Poznat je i takav delegatski sistem koji izrasta stepenastim izborima, gde kandidati uspevaju da očuvaju realnu vezu s narodnim životom (ja sam o tome pisao u *Preuređenju*, 1990. god) U principu su poznati i jednodomni parlamenti (kao i trodomni). Mi sada imamo Savet federacije. On sve manje liči na Dumu i izražava stabilnost života regiona. O njemu - dalje.

Nejedinstvo obe Dume se najbolje moglo videti u pokušaju da naprave radnosposobni i odgovoran realan zakon o lokalnom samoupravljanju mada su obe (i država) to obećale »kao jedan od prvih zadataka« - i sve instance su se izmučile konsultacijama o brzo primenljivim projektima. Za to vreme napravljena su beživotna zakonodavna nedonoščad koja onemogućavaju da se slobodno gradi samoupravljanje na ekonomskoj osnovi.

Ni taj promašaj duma (i države) nije slučajan: realno narodno samoupravljanje (prava demokratija) im je opasna konkurencija.

Lokalno samoupravljanje bilo je nedovoljno razvijeno pre revolucije, a posle nje su ga ugušili boljševici (takođe zato što im je konkurencija). Zemstvo, to i jeste vlast naroda. Samo ona može narodu omogućiti slobodno disanje i postepeno razvijanje demokratskih navika.

Tu bi se još moglo maštati o etičkoj instanci u državi? Da li ćemo mi ikada tome dorasti? Zar mi idemo prema tome?

8. Zatvorenost vlasti

Može li se navesti bar jedan iole značajan segment državnog života u kome naša vlast devedesetih godina nije pretrpela žestok istorijski poraz za Rusiju? Ali nju to malo brine, i ona čak kao da to i ne primećuje. Sva je okrenuta sebi, opijena sobom i sputana sobom.

Koliko je Ukaza, Ukaza, Ukaza, Zakona, Zakona profijukalo nad našim glavama kao avionska armada. (Učili smo se ovih pet godina, na živom telu Rusije - naravno.) Ionako ih najčešće nismo čak ni pročitali, a onaj ko je čitao - zaboravio je, i naravno, niko se nije prema njima vladao. Današnjih vlasti se čak i pribojavaju jer osećaju njihov pritisak (a po navici se svega boje) - ali ko ih poštuje? Vlast je naprotiv, uverena u svoju neprikosnovenost; novi aparatčiki (državni aparat je nekoliko puta veći od cekaovskog) - nikog više neće izbaciti, izgurati, samo ih je moguće izmešati kao karte u špilju.

Upravo ti neumoljivi Ukazi - o borbi protiv korupcije i borbi protiv kriminala -beznadežno se zapetljavaju, upravo zato što su naš kriminal i korupcija prirodna posledica blesavih »reformi« i državnog javašluka. Zar nije 90 odsto državnog aparata razjedeno podmitljivošću i gramzivošću? Kriminal je zahvatio već sve slojeve vlasti - do najviših. Kao što u organizmu koji se raspada skoro ne možemo odvojiti trulo od još zdravog - tako i u našem državnom organizmu nije moguće odvojiti pljačkaški banditizam od zaista zdrave ruske vlasti.

Apsolutna zatvorenost prema narodu i potpuna neodgovornost za ono što se radi, osnovna karakteristika ranije komunističke vlasti - prisutna je i u današnjem režimu u ništa manjoj meri, uprkos tolikim spoljašnjim promenama zastava, grbova, parola... Ako nešto i procuri u štampu - vlast to ignoriše. Svi demokratski paravani iskorišćeni su samo za prikriivanje pohlepne oligarhije i za obmanu svetskog javnog mnjenja.

Između vlasti i naroda produbljuje se provalija - a vlast neće da je vidi i ne shvata da nikakvi pukovi i desetine hiljada telohranitelja ne mogu da joj stvore autoritet. Sadašnja centralna vlast slepo i

ravnodušno ignoriše sve rušilačke procese koji se događaju u zemlji, ona živi samo sa sobom i za sebe. I uverena je da će tako moći i ubuduće. Uz današnji ruski režim potpuno smo onemogućeni da utičemo na činjenje (ili nečinjenje) naše vlasti. A i državni nivo, uprkos odvajanju od zemlje, ne može da ne oseti na sebi povratno dejstvo duhovnog stanja naroda. Njegovo lomljenje rušilački će se obrušiti i na gornji sloj. Ukoliko se »ova zemlja«, kojom je zbog bezgraničnog strpljenja naroda tako lako vladati, iz koje je tako jednostavno izvoziti milione i milijarde, ako se ona konačno sruši - hoće li i visoke zverke propasti? Ili će naći sklonište u inostranstvu?

Govoreći »centralna vlast«, na koji njen deo zapravo mislimo? Pre svega, naravno, na izvršnu. O zakonodavnoj smo već nešto rekli. Ali zašto ne i na sudsku - sa sramno neefikasnim tužilaštvom i osiromašenim sudskim staležom koji mora da zarađuje uzimajući mito.

Među našim vladajućim figurama, čak i boljim, retki su oni kod kojih političko razumevanje trenutka nije odvojeno od istorijske svesti: kako se ovaj današnji korak uklapa u našu istoriju, hoće li on biti izdaja bivših i budućih pokolenja? i kako će on izgledati s istorijske distance? Malo je takvih.

I zar nije malo onih svesnih da vlast nije privilegija, nije poseban avion sa svitom i obezbeđenjem, već mukotrpan podvig, požrtvovano služenje do samozaborava.

Naše javno mnjenje, kulturni krug, naši liberali i radikal-demokrate, najpre su bili tako oduševljeni nastupajućim carstvom demokratije i čudesnim reformama, a potom su, razočaravši se u tu reformu i vlast, počeli žestoko da ih optužuju? Šta hoće njihova četvrta vlast sa svim njenim zanosima, čas napadajući tu odvratnu »federalnu armiju«, čas pravdajući čečenske ratnike i teroriste, čas proklinjući rusko-belorusko ujedinjenje, šta hoće oni? Zar nisu osvojili svoje specifično mesto u zoni vlasti i državnih interesa?

Još jedan oblik vlasti nismo do sada imenovali - vlast novca, a ona je jača od vlasti svake naredbe i ukaza. Zahvaljujući mudrosti naše »privatizacije« sprovedene skoro u bescenje, i otvaranju komercijalnih banaka na račun državne kase, ona je postala najjača. Na njenom vrhu je grupa vodećih bankara koja se ovako šali: »Da

bacamo kocku ko će sada ući u vladu«. O toj kapitalokraciji ne jednom je pisao Berezovski: »Kod nas postoji samo jedna vlast - vlast kapitala«.

I gotovo da je on u pravu. Od danas, bez podrške moćnog kapitala (a često i mafijaškog, lopovskog) n i k o kod nas, pod današnjim režimom ne može da se popne do vrha vlasti - tako da smo izgubili nadu da će opšti *izbori* imati povoljan ishod za narod.

Dobar primer za sve to je poznata predsednička izborna kampanja 1996. godine. Ona je grozno (pogrešno) zapretila opasnošću da će se komunisti vratiti na vlast u Rusiji.

Kampanja je krenula u martu - i već u aprilu javno nam je bilo objavljeno kukavičko istupanje *Trinaestorice bankara*. Neskriveni strah za stečeno bogatstvo učinio je da se rodi blistava ideja: demokratija - to je jako dobro, ali nisu potrebni opšti izbori! Neka se demokrate i komunisti pomire i nađu nekakav kompromis ili ćemo mi primeniti *svoje argumente*, i štampu ćemo usmeriti kako nama treba. Nešto kasnije pojavila se Sedmorka bankara, koja se otvoreno dogovorila da kontroliše višu vlast u Rusiji (gotovo 50 odsto ekonomije Rusije već je u njihovim rukama, a biće i više; prema najnovijim podacima - 15 najkrupnijih kompanija i banaka kontrolišu 70 odsto privrede zemlje).

U stvari, ta varijanta sa komunističko-demokratskim pomirenjem bila je za bankare samo rezervna. A iza kulisa, kako smo godinu dana kasnije saznali od brbljivog Berezovskog, već se stezala gvozdeno zlatna kopča »mladog ruskog kapitala«, sastavljena od mladih zvezda oligarhijske birokratije s ciljem da po svaku cenu proguraju svog predsednika! I to im je, istina ne bez muke, pošlo za rukom. Trijumfovali su.

Budući da su bili lišeni istorijske svesti, omamljeni svojim neočekivanim ogromnim bogatstvom, bili su nadmeno sigurni da će biti gospodari Rusije od sada pa vo vjeki vjekova. I bilo bi uzaludno sada ih prizivati, da, njih takve - *savesti*...

Uostalom, niko još od zemnih ljudi nije uspeo da predskaje sve neočekivane korake Istorije.

Čitave 1995. godine kremaljski apartmani su ubrzano doterivani, ukrašavani po najvišim carskim merilima - valjda ne zato da bi

uskoro pripali nekom drugom ko bude demokratski izabran. Kada su bezbedno doplivali do te granice, bacili su se na proverene metode američkih izbora, prikazivanje kandidata - čija je svaka crta lica obećavala mudri državnički smisao. Iako je obelodanjena krađa od pola miliona dolara u gotovini (!) državni tužilac nije pokrenuo ni najmanji postupak. (A koliko je takvih krađa ostalo neotkriveno.) I, za razliku od SAD, svi televizijski kanali, kao jedan, višečasovno su slavili samo jednog omiljenog kandidata. Rusija je dostigla vrhunac slobode! Za razliku od ostalih zapadnih demokratija, kod nas smo slušali umirivanja otadžbinsko-monarhijskim tonom, eto, nazire se već i naslednik (republikanski?) za 2000. godinu, i čak ne jedan: oni, naslednici, već »brzo rastu« (9. 6. '96). Svi predsednici ZND (17. 5. '96) stigli su da podrže pogodnog kolegu na kog su navikli, i da se još s njim tri puta izljube. Kompletna Velika sedmorka zdušno je podržala najpogodnijeg za sebe rukovodioca Rusije. Čak je i njegovo predsmrtno stanje, pre drugog izbornog kruga, bilo uspešno skriveno od birača, da bi delovao pouzdano.

Izgleda da je svojim raspojasanim i gazdinskim ponašanjem ova vladajuća grupa za kratko vreme uradila baš sve da milioni ljudi zažale za izgubljenim komunizmom. (Uzdasi o izgubljenom »komunističkom raj« niču među onima koji nisu bili direktno pogođeni višedecenijskim svirepim boljševičkim terorom i mnogomilionskim žrtvama, ili onima koji nikada nisu spoznali svoj tadašnji pokradeni, jadni i pokorni život.) Ali kod ne manje miliona ljudi delovao je nataloženi strah pred pretećom olujom povratka komunista. Time je bio paralisani svaki eventualni smisao tih izbora. Sav izbor sveo se na jedno: komunisti ili ne komunisti? (Jedini razuman ishod, u šta sam ja bio uveren i tada sam to predlagao - da budemo protiv i *jednog i drugog*, da izbori, prema pravilima, budu odloženi, da se kandidati smene ili prinude da obrazlože svoju politiku, prošlu i buduću - zato je glasalo samo 5 odsto.) Po meni, u toj izornoj kampanji već je bila tako očigledna nesigurnost Zjuganova, *strah od pobeđe kod komunističkog vrha: oni nisu mogli da smisle* kako da iz blata izvuku kariku Svetske internacionale. Oni čak nisu mogli da se povrate od šoka kako su propali sa svojim »ukidanjem Beloveškog sporazuma« - uz tresak i u ZND i na planeti.

Pa ipak, uz sve ponekad drske izjave komunista - pouzdano je nastavljano njihovo sklapanje kompromisa s oligarhijskom vlašću, u skrivenim pregovorima, nagodbe su se uz svu buku završavale - ničim. Bilo je to: *Tresla se gora, rodio se miš*. Opozicija je samu sebe uništavala.

Unutrašnja slabost komunista naišla je na kakvo-takvo razumevanje i bodrenje. Predsednik je već ranije s nekoliko ukaza išao ka »sporazumevanju i pomirenju«. (Još kako se očekivalo Pomirenje! Ali ne s vođama opozicije koji su živeli u blagostanju, već s masom prosjaka i opljačkanih po celoj zemlji.) Vrhunac izmirenja dogodio se na dan osamdesetogodišnjice boljševičkog prevrata. U predsednikovom svečanom obraćanju nije bilo ni pomena o tamnicama Čeke i logorima GULAG-a - ali se našlo mesta za »razumevanje i oprostaj onima koji su napravili sudbonosnu istorijsku grešku«, u ime Velike Doktrine grešili po telu Rusije. To znači da su i *belima*, koji su tri godine hrabro branili Rusiju od crvenog divljanja - sada velikodušno oprostili.

Tako su se, na jubilej, dve grane sovjetštine - ona koja je uspela u novoj vlasti i ona koja se zaglibila u opoziciji - prirodno, ponovo spojile. Čvrsta omča oko našeg vrata.

Zar nije bilo vreme da se, u pripremama za drugi predsednički mandat, za svaki slučaj obezbedi, kao oslonac, i Nacionalna Ideja? Odmah je izdat Ukaz (6.7. '96), za sve nas preporuka: mislite, stvarajte Nacionalnu Ideju!

I našli su se pregaoci - kopači da stvore takvu ideju. Samo - uzalud. Već je bilo jasno da ova vlast neće za nacionalnu ideju prihvatiti - očuvanje naroda.

*

Dok se u zemljama Istočne Evrope formiraju otvoreno nacionalne vlade (i niko ih zato ne prekoreva); dok su vlasti ZND, pa i u svim autonomijama u Rusiji, bile veoma zauzete očuvanjem svog nacionalnog identiteta (i svuda su to smatrali prirodnim), u celom kompleksu sadašnjih centralnih ruskih vlasti - usahlo je, otkinulo se, da nikada ne izraste, zanimanje za prirodne potrebe ruskog naroda. (Ako prigradsku rezidenciju ili naredno ordenje nazoveš patriotizmom - ništa se neće izmeniti.) *Daleko od očiju, daleko i od*

srca. Naši centri moći, nažalost ne po prvi put, sasvim su ravnodušni prema sopstvenim ruskim problemima - dobro je da ne liju krv ruske mladosti, kao u Čečeniji, da ne pomračuju mlade duše.

A najmanje od svega se brinu o 25 miliona zemljaka koje smo u trci za nezavisnošću odvojili od nas.

RAZGRANIČAVANJE

9. Stranci za 24 sata

»Rusi, idite u svoju Rusiju!«, »Odlazite, inače ćemo vas sve poklati!«, »Napolje iz naše zemlje, prokletnici!« U Srednjoj Aziji izmišljena je sledeća parola: »Ostanite ovde, potrebni su nam robovi!« Vređali su na ulicama, u tramvajima, na najprometnijim mestima, dosađivali ženama. O tome sam dobio pisma od Rusa još u Vermontu, a potom, još mnogo više, u Rusiji.

Živeći tamo gde su navikli, gde su proveli čitav svoj život, kao i njihovi očevi i dedovi -probudivši se u svojim kućama, oni su iznenada saznali da žive - u inostranstvu, kao neželjeni, teskobni, i čak nesrećni tuđinci. Kako se pomiriti s tim? Prepraviti u srcu, u grudima, u glavi? Sovjetska »družba naroda«, o kojoj smo mi toliko slušali ode i balade - u trenu se neprijateljski iskezila, povlačeći se ponekad, ali nikada ne nestajući. (I dublje u istoriju: znači da i za sto godina zajedničkog života mi nismo privukli sebi te istočne narode. A da li je to uopšte moguće? Vidimo li mi mnogo drugačijih primera na Zemljinoj kugli? Dobro svi primaju kao normalno i ono se lako zaboravlja; loše - raspiruje žar nacionalnih uvreda.) Ko su bili ti naši sunarodnici nastanjeni po periferiji? Oni su izgnani, evakuisani, ili otposlati - dobri radnici, preduzimljivi, oštroumni, profesionalni, s povećim brojem stručnjaka među njima. Upravo su oni preneli na periferiju nauku i visoku kulturu, upravo su oni i tamo razvijali svu tehniku, industriju. (U Tadžikistanu, prema zvaničnim sovjetskim podacima, posle revolucije je »proizvodnja porasla 210 puta«! Bilo kako da je sabirano, mora se zaključiti: a) Ni iz čega su stvorili sve. Ili je to učinilo mnoštvo proteranih, »raskulačenih«, i njihovih potomaka koje je država ovde naselila - nikako ne gorih radnika, vrednih, marljivih, koji nisu alkoholičari. (Sećam se republičke onkološke bolnice u Taškentu gde sam ležao, ona je opstajala samo zahvaljujući ruskim doseljenicima i prognanima.) I sada je krenuo talas daljeg proterivanja, otimanje stanova, imanja. I smeju im se što

ih je Rusija ostavila nezaštićene. Neprestano ih prebacuju s dobro na loše plaćene poslove. Čak u prestonici, Taškentu, na ruskom groblju lome ograde spomenika, skrnave ili pljačkaju grobove. Oštro su odbili rusku omladinu od instituta. Ruske škole ograničavaju ili ih potpuno zatvaraju. U svim državama ZND ruski jezik kao obavezan se suzbija, istoriju predaju kroz interpretaciju »titularne« nacije. A godine, evo, prolaze - već je proteklo celih sedam godina, bezmalo čitavo školovanje jedne generacije. I postoje milioni takvih ruskih učenika u ZND.

Uz to (znam mnogo takvih primera), »strancima« prestaju da isplaćuju penzije koje su zaradili u jedinstvenom SSSR-u, ali u drugoj republici: »Zaradili ste je u drugoj republici, neka vam je oni i daju!« (Ako je ovde zaradio, a odlazi, ne daju mu dokumenta o penziji.) Nema ni obeštećenja rehabilitovanim bivšim zarobljenicima, ili prognanicima: »Nisi bio osuđen u našoj republici? Neka te isplate oni koji su te osudili!«

Suze odzvanjaju čak i u pismima. Zašto im se to dešava (i tako neočekivano grubo). Zbog čega ih se odrekla domovina? Oni još uvek očekuju pokroviteljstvo Rusije... Uzalud.

Sami, obeshrabreni, odlučili su da trpe do kraja. Napušteni i poniženi - mire se s tim da njihova deca uče na tuđem jeziku. Kod nekih se razbuktao prirodni nagon - otići u Rusiju! Hrlili su prema novootvorenim ruskim ambasadama i konzulatima i nailazili kod njih na neprozirnu ravnodušnost. Dobijanje ruskog državljanstva je toliko duga procedura da je lakše rizikovati i krenuti u Rusiju bez državljanstva. Šta učiniti? Prodati stan? (Oni su odjednom pojeftinili.) U drugim republikama su im *zabranili* prodaju. Zato bi menjali veći za manji, a razliku poklanjali. A onda su zabranili zamene. Vlasti su ometale i naručivanje kontejnera za selidbu lične imovine. Potom su zabranili da se izvozi nameštaj. To je dostojanstvo republike! »Pojam 'lična imovina' ne postoji« (odgovor u Turkmeniji).

I da dodam: u drugim republikama kao što je Azerbejdžan, Kirgizija, Kazahstan, Tadžikistan, raspirivali su »usijane tačke« - međusobna klanja, nasilje, požare. Ti plameni vrtlozi terali su da se odlazi.

A gde nije bilo usijano? U republikama Zakavkazja i Srednje Azije za Ruse nije bilo, nema mesta i neće ga biti! Odlazak je najprirodniji

izlaz. Da, statistika pokazuje da je odlazak Rusa iz Zakavkazja počeo i trajao još od šezdesetih godina - do kraja osamdesetih otišla je već jedna petina, to je istorijski neumoljiv proces. (Ja sam u Gruziji još 1937. slušao gorke žalbe Rusa na pritisak Gruzijaca i na nemogućnost da se dođe do pravde. I u Kazahstanu sam video slično: dobiti proces na kazahstanskom sudu bilo je - isključeno. U drugoj polovini sedamdesetih počelo je iseljavanje Rusa iz Srednje Azije. Od devedesetih reke očajnika narasle su na stotine hiljada. Iz Tadžikistana su bežali tako uporno i (besmisleno) zaštićeni našim graničarima. Samo stari i siromašni nisu bežali, ali o njima i nemamo podataka. Mi tamo - nećemo da živimo, i kad bi to shvatile ruske vlasti - možda bi olakšale još milione sudbina.

Zar nisu naši samozadovoljni državnici, kada su tako lako potpisivali trenutni raspad države bez ikakvih uslova, zar nisu pomislili šta znači rezati živo telo. Ni u jednoj izjavi posle Beloveža nije se čulo ništa pametno, ni briga za te odbačene, pa tim pre nije od strane Rusije bila objavljena otvorena mogućnost za sve otcepljene, za bilo koga, da kad požele mogu slobodno da dobiju rusko državljanstvo (mada su mogli da ocene da je povratak otcepljenih u domovinu, uz naša milionska umiranja - najveći životni državni interes. Popunili bi naš proređeni narod!) Ruske vlasti zauzete svojim računicama, intrigama i podvalama, za sedam godina nisu našle u sebi čvrstine ni hrabrosti da učine odlučan pokret za zaštitu sunarodnika bačenih u ZND. Ne daj Bože da se poremeti harmonija saveza! Od istočnih država pokorno smo zamolili »dvojno državljanstvo« za te potlačene; ali osim Turkmenije, svi su nas odbili.

Poznaje li moderna istorija primer da je otadžbina tako masovno izdala svoje sinove -mi smo u jednom trenutku ostavili izvan granica Rusije jednu šestinu ruskog naroda bez ikakve naše zaštite i staranja! To se može uporediti samo s tim kako je SSSR predao više od 5 miliona vojnih zarobljenika u nemačkom ratu - po tome (da li samo po tome?) je »demokratska« Rusija verna sovjetskoj tradiciji.

Ali o čemu je sada reč? Koga Rusija treba da spase? Država je veoma zbunjena »sovjetskim državljanstvom«: samo su njega imali svi koji danas žive, ali je u trenutku puklo kod dvesta miliona ljudi. (O

tome je trebalo da brinu i misle oni koji su sastavljali Beloveški sporazum.) Kažemo da treba spasavati ruske državljane - ali takvih nije bilo sve do 1991 - to znači svakog ko je pripadao jednoj od sadašnjih ruskih nacionalnosti, ko nema svoju etničku državu u ZND a želi da živi baš u Rusiji. Odvajkada je Rusija izabrala komplikovan put da bude mnogonacionalna država - i ne može se odreći nikoga svoga.

Mada je trebalo, koristeći orijentaciju današnjeg svetskog javnog mnjenja, glasno i uporno tražiti *zaštitu prava* svakog našeg, ko je tamo odvojen. Ali gde tamo? Pošto su nepromišljeno dali milione ljudi, ruski državnici nemaju ni sposobnosti ni hrabrosti da ih zaštite. A i međunarodna javnost ima neku svoju logiku - koga i gde zaštititi, koga ne. Odsečene Ruse pomalo su zaštitili samo u Pribaltiku, no, da li za dugo? Dana 22. 3. 1997, posle susreta s Klintonom, naš predsednik je rekao sledeće: »Nećemo govoriti da u Pribaltiku vrše pritisak na Ruse«. (U Rigi su 1998. prevršili meru, sasvim otvoreno.) Uostalom, kako se današnja Nemačka brižno stara o Nemcima u Rusiji - pomaže ih inicijativama, organizacijama, novcem, šalje im delegacije. Hoćemo li i mi tako? Ne, naravno, ne.

*

Ipak, iz Kazahstana, gde Kazaka, uz sva preuveličavanja Nazarbajeva, ima samo 40 odsto, a Rusa do sedam miliona - i još mnogo Ukrajinaca, dve trećine miliona Nemaca i Poljaka - oni odlaze sramno, to je nemoćna kapitulacija. Ali većina ne treba da beži od manjine. Celu republiku izgradili su Rusi, raskulačeni, proterani i zarobljenici. («Rusima» tamo zovu sve koji nisu Kazaci ili srednjoazijci. Tamo su i ostaci četiri kazačke vojske -Uralske, Orenburške, Sibirske i Semirečenske - sa četiristogodišnjom tradicijom.) Posle objavljivanja nezavisnosti Kazahstana odnos prema Rusima se veoma pogoršao. U ubrzanom formiranju države objavili su da je mnogonacionalni Kazahstan »država samoopredeljenog kazačkog naroda«, kazahstanski jezik - jedini državni i službeni, a zakon kaže: »sve što deluje protiv realizacije državnog jezika« podleže lišavanju državljanstva: ako ne želiš da govoriš kazaški - ili se spremaj za selidbu, ili propadaš na licu mesta (potom su dopustili upotrebu ruskog jezika za službenu

komunikaciju). Ubrzano je istiskivanje Rusa s visokih položaja. Uspešno su blokirali kretanje ruskih deputata s ruskih jezičkih područja, a na izabrane potom vrše pritiske. Zahteve iz ruskih jezičkih područja da se uvede ruski jezik u škole, da se ruski jezik, književnost i istorija uče po školskom programu iz Rusije, stopiraju, proglašavaju »ekstremizmom koji narušava suverenitet Kazahstana«. Predavanja na ruskom jeziku u visokim školama strogo su ograničena, dok su svuda obavezni ispiti na kazaškom jeziku. Prekidaju se veze s jednim po jednim ruskim televizijskim kanalom. Još intenzivnije se ukidaju unutarkazahstanske i lokalne televizije na ruskom jeziku. Ruska štampa se lišava materijalne baze, gasi se, oštro ograničava. Veštački se prekida pretplata na ruska izdanja. Po novine, po ruske novine - putuje se u Omsk. Oni koji moraju da pošalju važno pismo u Rusiju - izbegavaju kazahstansku poštu (i cenzuru), trude se da pismo pošalju po nekome. Na severu Kazahstana, u najruskijim oblastima - bilo je nekoliko slučajeva spaljivanja pravoslavnih hramova, napada na episkopa - besnele su čete kazaških nacionalista (»Azat«, »Alaš«). Po celom Kazahstanu gradovi i sela s iskonski ruskim imenima bez izuzetka su preimenovana na kazaški. Nazarbajev je rezimirao: »Rusko pitanje ne postoji«, njegova briga je, kaže, slična brizi o sudetskim Nemcima tridesetih godina (24. 11. 1993). A šta je njega »zabrinulo«? »Ruski imperijalizam« (januar '94. Davos). Bez obzira na grubo narušavanje procedure izbora u Vrhovni i lokalne savete, koje su zabeležili mnogi strani posmatrači, u maju 1993. izveštaj vašingtonske Bele kuće je glasio: Ljudska prava u Kazahstanu se - poštuju. A ubrzo posle rasturanja Vrhovnog sovjeta, jedan američki posmatrač čak je nazvao Nazarbajeva »učiteljem demokratije«. (Ne vide?... Ne, vide ono što žele.) Kad bi bili tako mnogobrojni kao ruski narod u Kazahstanu, mnogi narodi bi uspeli da se odbrane. Eto, tu dolazi do izražaja bolesna ruska slabost - nesposobnost za samoorganizovanje. Mi tamo, nažalost, nismo narod, već razni ljudi koji nemaju sposobnost etničkog organizovanja i izbora lidera. Samo su Kozaci, tako žestoko razbijeni u sovjetsko vreme, našli u sebi snage da se suprotstave - ali njihove očajničke pokušaje guši kazaška vlast (birajući najhrabrije) provalama u stanove,

prebijanjem, stavljanjem lisica, bacanjem u tamnice, kažnjavanjem po lažnim prijavama. Svaka samoodbrana potpada pod »raspirivanje nacionalne mržnje«. (Stariju Ruskinju, advokata, vukli su po zemlji od kuće do kola, vodeći je u zatvor.) Mračna je budućnost tih naših miliona u istočnom hanstvu s takvom demokratijom. Hoće li budućnost nekoliko miliona Rusa biti u preobražaju, u pretapanju jednog etnosa u drugi, čak rase u rasu? To je ožiljak koji će trajati stoleće, pa i više.

Reka stotina hiljada izbeglica iz Kazahstana teče i opada (1994 - 304 hiljade, 1995 -191 hiljada, 1996 - još manje). Ljudi prestaju da veruju u otadžbinu i da su nekome danas potrebni. I sve to, bez ikakvog učešća ruskih vlasti.

*

Ali ima još gorčine. Koliko god da sam putovao po Rusiji i susretao sa mnogo ljudi, niko ni u intimnom razgovoru, ni na susretima većih grupa, gde je izjavljivano na stotine žalbi na naš savremeni život, niko, niko se, nigde, nije setio i nije zapitao: kako je tim našim odbačenima, ostavljenima, napuštenima? (Osim kada bih naleteo na same izbeglice. »U svakom trenutku te udaraju zato što govoriš ruski. Istiskuju ga iz ljudi.«) *Iza tuđeg obraza zub ne boli.*

Gorko, gorko - ali koga optužiti? U temelju života je nastao takav rascep, tako je izokrenut čitav život, ljudi su zadovoljni samo ako se održe na nogama.

Izgubili smo osećaj za jedinstvo naroda.

10. Izbeglice

Samo pola godine posle raspada SSSR ruske vlasti su se trgle, shvatile su da se treba pozabaviti tim nemirnim sunarodnicima koji zbog nečega beže iz novih država. Lagano je bila stvorena Federalna migraciona služba (FMS) i, ne naročito brzo, počela da formira mrežu svojih ispostava po ruskim oblastima. Oskudni budžet SNP popunjavan je sledećih godina sa samo 15 odsto. Jadna je bila pomoć izbeglicama i nesrazmerno mali krediti, na to se nije moglo osloniti. Ponekad čak ni rođaci nisu dobijali prijave boravka, a u mnogim mestima su za prijave tražili mnogomilionske iznose. (Neretko su izbeglice ostavljale svoje stare u tuđini, bojali su se da ih povedu, i - bili su u pravu...) Došavši nasumice, napregnutih nerava, pokušavali su da grade novi život. Oko 40 odsto pridošlica imalo je visoko obrazovanje, ali u gorkoj domovini - koja se i svojih profesionalaca oslobađala. Drugi su bili spremni da odu na selo, da obrađuju zemlju. Došli su u složnim grupama, puni inicijative, hteli su da stvore kompaktna naselja, ili da dograde nedograđene kolhoze - nisu im dali, govoreći: »Prigušite u sebi želju za parazitskim načinom života«. Provincijska administracija ih je obmanjivala ili ucenjivala tražeći mito. »Ako vam se ne dopada - idite nazad, niste nam potrebni.« Grupe izbeglica su očajavale, rasipale se. Izbeglice su pristajale i da žive u podrumima, u stanovima bez grejanja, u vagonima i na poljima; konačno su za deo njih napravili »centre za privremeni smeštaj«.

Zašto je De Gol mogao brzo da prihvati milion Francuza iz izgubljenog Alžira? Zašto je ratom razrušena Nemačka mogla da primi nekoliko miliona Nemaca iz izgubljenih zemalja -iz Prusije, Pomeranije, Šlezije, Sudeta? A naše državno rukovodstvo smatra masovno vraćanje ruskih izbeglica nevoljom za Rusiju: u opštoj državnoj propasti kako im naći posao, stan?

Uostalom, istina je: kako vlast kojoj iz ruku klizi čitava zemlja, zapuštena do odumiranja - da izbeglicama nešto pruži iz profučkane državne kase, i koji deo pažnje da im posveti? Zato je predsednik i

mogao da izjavi (1994): »Ruska država zahvaljuje zemljama ZND što su pružile utočište našim sunarodnicima...«

Kako je reagovala ruska štampa? A kako »demokratsko društvo«? Ono neće ni da zna za te odbačene. Štampa ne odlazi na mitinge izbeglica - to nije profitabilan materijal. A kada i napišu nešto o izbeglicama, to ostaje bez odjeka - i kod vlasti i u društvu.

Evo i najstrašnijeg: izbeglice u svojim mnogobrojnim nevoljama nailaze ne samo na bezosećajnost vlasti, nego i na ravnodušnost ili čak i neprijateljstvo, mržnju lokalnog ruskog stanovništva - »Još ih treba proveriti, možda su oni bogati«, »Što su došli, ni mi nemamo šta da jedemo!« U Čužovu su jedne zime isključili grejanje izbeglicama. Pišu i o slučajevima paljenja izbegličkih kuća.

To je najgrozniji znak moralnog pada našeg naroda: nemamo više jedinstveni nacionalni osećaj, nemamo želju da primimo svoju braću, da im pomognemo. Sudbina odbačenih izbeglica je grozno predskazanje naše sopstvene opšte ruske sudbine.

Razgovor s izbeglicama i čitanje njihovih pisama cepa mi srce. Umrili su se od traženja pomoći. »Mi u Rusiji nikome nismo potrebni«, kažu. Tamo, u inostranstvu, kod progonjenih, kod njih je posebno izoštrena ruska svest i ruska bol - pokušali su da je utole ovde, a ovde je ona izigrana. »Za nas vlast nema sredstava, a za veselja ne žali.« Od 1993. do 1994. stvoren je i postojao »savez ruskih izbeglica«, ali od Rusa nije imao podršku. Oslabio je i prestao da postoji.

No, no! Kako kaže naš predsednik (7. 11. '97): »Dolazi vreme kada će svakodnevni život građana postati glavni zadatak države«.

»Dolazi«, dolazi - ali nikako da stigne. Posle dvanaest godina »perestrojki« i preobuvanja, mi već to očigledno i fizički osećamo.

Ovde opisani detalji s godinama se menjaju, ali iz naše sramne istorije oni neće nestati. Ta tužna izbeglička epopeja - kao tamna senka leže na ruske devedesete godine XX veka: bez nje se ne može razumeti ni savremena Rusija, ni savremeni ruski narod.

11. Migranti

Zakon o izbeglicama nije pravio razliku između iseljenika koji su zaista prisiljeni da odu - i punopravnih građana novostvorenih država ZND, koji iz ko zna kakvih razloga takođe pretenduju da se presele u Rusiju. To je izazvalo posledice u stotinama hiljada slučajeva.

Već od 1992. vlast je naredila da se zabrani naseljavanje izbeglica u Moskvi, Petrogradu, Rostovskoj oblasti, Stavropoljskom i Krasnodarskom kraju. Ta zabrana nije mogla da opstane pred velikim, to znači i lako stečenim novcem pridošlica Kavkazaca, Zakavkazaca, Srednjoazijata: oni su lako kršili zabranu, kupovali zemlju, kuće, uvodili svoju ekonomiju. Za ruske izbeglice nije bilo stanova i posla, za »braću s Kavkaza« - sve je bilo otvoreno. Samo je Azerbejdžanaca koji su neprestano migrirali u Rusiju već 1989. bilo oko 300 hiljada, a 1996. više od dva i po miliona (široko rasprostranjenih po Rusiji). (Doseljavanje je imalo sledeću predistoriju - prema sravnjenju popisa iz 1979. i 1989, u tom periodu se broj Kirgiza povećao za 178 odsto, Azerbejdžanaca za 124, Tadžika za 114, Uzbeka za 76, Turkmena za 73⁴.) Stotine hiljada ljudi prešlo je na Severni Kavkaz (posebno u Krasnojarski kraj), uključujući Jermene iz suverene Jermenije. I još je karakteristično da se pridošlice ne koncentrišu na proizvodnju, već na trgovinu i uslužne delatnosti.

Kakvo ovde treba da bude državno rešenje? Stvar nije u etničkoj, već u državnoj nadležnosti. Ima Jermena u Nahičevaniji na Donu i dalje, ima ih u Armaviru, u Stavropolju, doselili su se tamo još u vreme Katarine Velike ili u XIX veku - oni sebe smatraju državljanima Rusije. Tu će nas prekinuti, brzajući: A šta ako Jermenin ili Azerbejdžanac ipak hoće da se preseli u Rusiju? Ljudska prava! Internacionalizam! Ionako su zemlje ZND proglasile sebe upravo nacionalnim državama - u tom njihovom opredeljenju je odgovor i on se odnosi na svakog pripadnika te suverene nacije: to je *tvoja zemlja*, a izvan nje si stranac. Ko objavi svoju nezavisnost, treba da snosi i posledice. (A probajte da se tako lako uselite u Sjedinjene

Države - odmah će vas zaustaviti, stranci jednostavno ne mogu da se useljavaju.) Ni Rusija, posebno u svom sadašnjem tragičnom i bednom stanju, ne može da prima bez ograničenja i ustezanja sve koji iz inostranstva - »bližeg« ili »daljeg« - žele da se usele. Oni koji dolaze iz novoproglašanih država ZND mogu se smatrati u Rusiji samo strancima - i moraju imati ograničena prava u građanskoj i ekonomskoj delatnosti.

Ko svima ugodi, sam propada.

Na tipičan konflikt naišao sam u Stavropoljskoj oblasti. Iznemogla od te internacionalne poplave (i pritiska koji je rastao protiv nje), Oblasna дума je početkom 1994. odlučila: »Prekomerni pritisak neorganizovanog mehaničkog prirasta stanovništva od lica koja dolaze iz bivših sovjetskih republika, često da bi se bavili kriminalnom ekonomijom, ograničava interese starosjedelaca tog kraja. To se odnosi na obezbeđenje stanova, komunalnih, transportnih, medicinskih usluga i prirodnih resursa. Ruskim pak zakonodavstvom sve do sada nije regulisan način dolaska i života stranaca (iz ZND), građana bez državljanstva.« Oblasna дума donela je odluku da uvede novi režim, određivanje kvota useljavanja tih stranaca, a za one koji su primljeni odredila da moraju tu živeti sedam godina pre nego što dobiju pravo na kupovinu zemljišta ili na učestvovanje u privatizaciji.

Veoma razuman odbrambeni zakon. Ali, Glavni vrhovni sud, pri ruskom predsedniku (koji se u dokumentima neosetljivo i neobično skraćeno naziva GPU) stavio je veto na taj lokalni zakon koji »narušava prava *migranata*«, narušava naše internacionalno poštenje. Ruske izbeglice iz zemalja ZND sada su za nas molioци - svi su lepo potpali pod istu odrednicu »migranti«, i isti zakon.

U Tadžikistanu građanski rat - Tadžici beže u Rusiju. Jermenija i Azerbejdžan ratuju zbog Karabaha - i Jermeni i Azerbejdžanci i »Jerazi« (jerevanski Azerbejdžanci) grunuli su u ruska prostranstva. Ko zna koliko je bilo njih s novcem, a svaka je etnička grupa zatvorena u sebe.

Ko treba da sprovede ono što je ministar inostranih poslova Kozirjev požurio da potpiše 1992. zbog tog internacionalnog poštenja - međunarodnu konvenciju o pravima izbeglica, posle čega

je Rusija ostala bez prava da sa svoje teritorije iseli bilo kog od afričkih ili azijskih migranata, koji su (a već ih je pola miliona), na putu za Evropu i dajući mito našim ambasadama, odlučili da se prizemlje na bilo kom ruskom aerodromu čim prekorače našu granicu. Sada je, po Ženevskoj konvenciji, Rusija za njih postala zemlja prvog utočišta, mi smo u obavezi da ih naselimo i izdržavamo: drugi, koje bi oni želeli, neće da ih prime. Samo u jednoj, Moskovskoj oblasti, 1997. godine našlo se 400 hiljada migranata iz raznih zemalja.

Od masovne strane imigracije strada čitav Zapad - to je karakteristika veka.

12. Slovenska tragedija

Ja sam ubeđeni protivnik »panslavizma«, to je za Rusiju uvek bio napor za koji nije imala snage. Nikada nisam odobravao našu brigu za sudbinu Slovena - zapadnih (žestoka greška Aleksandra I je prisajedinjenje Poljske, a Češka - daleko joj lepa kuca) ili južnih, gde smo za naše starateljstvo dobijali samo nezahvalnost, kao u Bugarskoj, kad smo se mešali u za nas neobavezan ali poguban rat, kao i u Srbiji.

Isto tako ne mogu bez patnje da mislim o veštačkom cepanju istočnog slovenstva. U trenutku su prekinuti milioni i milioni porodičnih, rođaćkih i prijateljskih veza. Taj rascep je proizveden lakomislenim, bezobzirnim zamahom naše novo-demokratske vlasti. Ali i zbog beznadežne pasivnosti današnjeg ruskog naroda; i njegovog dvanaestomilionskog dela koji živi u Ukrajini i dvostruko većeg broja onih u Ukrajini koji, prema poslednjem popisu, svojim maternjim jezikom smatraju ruski. Nije teško zaključiti da će posle odvajanja od Rusije oni biti usitnjeni (kobasičica).

Još od prvih koraka stvaranja ukrajinske države tamo su trubili - da bi učvrstili političke pozicije - o tobožnjoj vojnoj opasnosti od Rusije. Kada je počela da se formira ukrajinska armija - od oficira se pri polaganju zakletve tražilo da izjave da su spremni da ratuju baš protiv Rusije. Oni su toliko želeli *ratnu* opasnost (da bi učvrstili još uvek podeljenu »ukrajinsku svest«), da je dovoljno bilo da Rusija izjavi da će prodavati naftu ne po jevtinim već po svetskim cenama pa da iz Ukrajine preteći zaviču: »To je - rat!!« (Kučma, 1993 -»Nikakva ekonomija neće izdržati ako naftu budemo kupovali po svetskim cenama«.) U čitavom periodu 1992-1998. godine nije bilo nijedne runde rusko-ukrajinskih pregovora u kojoj ukrajinska strana ne bi zauzela pozicije daleko iznad kravčukovskih, beloveških »prozračnih granica«, »nepovredivosti rusko-ukrajinskoig saveza« - do postojanog i upornog ukrajinskog otpora Rusiji na planu ZND i na svetskom. Ruska strana se, korak po korak, povlačila sve dalje, samo se povlačila. Uporno je (do danas) odstupala, pokušavajući da

ekonomski potkupi nepomirljivost ukrajinske strane. Žrtvovala je, jednog za drugim, komandante Crnomorske flote, nepopustljive admirale Kasotinova, Baltina. Posle sporazuma, očigledno punog ustupaka, čuli smo (9. 6. '95): »Čestitam Ukrajini, Rusiji i celom svetu!« Ukrajini - naravno, i celom svetu - ali ne razumem šta je to čestitano Rusiji. Ukrajina nas već javno istiskuje s Crnog mora. I najnoviji oblik »neformalnih susreta« (oblik diplomatije koji nas vodi u feudalizam) još povećava ustupke Rusije.

Pedesetih godina sam bio u logoru s mnogim ukrajinskim nacionalistima i smatrao sam da smo zajedno u savezu protiv komunizma (reč »moskalji« tada nismo od njih slušali). Sedamdesetih godina u Kanadi i u Sjedinjenim Državama, gde živi veliki broj ukrajinskih emigranata, naivno sam pitao zašto oni nikako ne nastupaju protiv komunizma, gotovo ništa ne rade protiv njega - nego se tako oštro izjašnjavaju protiv Rusije? Naivno, zato što sam, kada je prošlo samo nekoliko godina, saznao da je famozni američki zakon '86-90. »o pokoravanju radnika« bio izričito napravljen protiv Rusa i predložen američkom kongresu upravo od ukrajinskih nacionalista (kongresmen L. Dobrinski).

Prema načinu kako su ukrajinski nacionalisti razvijali svoju ideologiju, u njoj su uzdizani najekstremniji proglašenja i interpretacije. Saznali smo da je ukrajinska nacija »supernacija« - ona toliko zalazi u hiljadugodišnju dubinu vekova, da je Ukrajinac bio ne samo Vladimir Sveti, nego čak, očigledno, i Homer. Tako, i u sličnom duhu, komično se prepravljaju udžbenici u Ukrajini, jer se ukrajinski nacionalizam, iako je tih nacionalista očigledno manjina, uporno uvodi u ideologiju cele Ukrajine. »Ukrajina - Ukrajincima« - to je najnesumnjivije (mada u Ukrajini živi desetine naroda), ali i »Kijevska Rusija do Urala!« Ruse odvajaju od slovenstva kao »mongolo-finski hibrid«. Upravo stvoreni institut nacionalne geopolitike u Odesi nosi ime (Jurij Lipa) autora knjige *Deoba Rusije* koji je još 1941. predložio program »Rusiju je moguće srušiti samo u savezu Ukrajine s Kavkazom i Zakavkazjem«. U tom duhu su 1992. ukrajinski nacionalisti otvoreno u Ljvovu slavili jubilej hitlerovske SS divizije *Galicija* (i to nije izazvalo prekore ni bes Sjedinjenih Država). Na njihovoj konferenciji 1990. rečeno je: »Mi ispovedamo kult sile, sila -

to je sve!« Zbog toga Ukrajinski nacionalni ansambl (UNA) ima svoje jurišne odrede (UNSO) i parolu: »UNA -prema vladi (do vlasti) UNSO - na juriš!« Na Kongresu 1994. rečeno je: »Treba podržati regionalni separatizam u Rusiji, da bi je razbio«.

Sjedinjenim Državama je potrebna upravo takva antiruska pozicija Ukrajine. Ukrajinske vlasti, i u vreme Kravčuka i u vreme Kučme, uslužno služe američkim ciljevima oslabljivanja Rusije. Tako je brzo i došlo do »specijalnih odnosa između Ukrajine i NATO« i do vežbi američke flote u Crnom moru, 1997. Hteo ne hteo, moraš se setiti besmrtnog Parvusovog plana iz 1915. godine: iskoristiti ukrajinski separatizam za uspešno razbijanje Rusije.

Komadanje Rusije, koje tako raduje današnji politički svet, nezdravo i dugo će se odražavati na sva tri slovenska naroda. A današnja taktička toplina prema Ukrajini koja dolazi s dalekog - dalekog Zapada, neće se pokazati dugovečnom, već će trajati samo dok im je to potrebno.

Nažalost, nacionalisti iz zapadne Ukrajine, vekovima trovani od ostale Ukrajine, koristeći pometnju 1991. godine i nesigurnost ukrajinskih lidera koji su stidljivo žurili da se operu od komunizma približavajući se usijanom »antimoskaljstvu« - naumili su da zacrtaju i nametnu čitavoj Ukrajini lažni istorijski put: ne samo nezavisnost, ne prirodni razvoj države i kulture u svom stvarnom etničkom obimu - nego da zadrže što više teritorija i naselja, kako bi izgledali kao »velika država«, gotovo najveća u Evropi. Nova Ukrajina je odbacila čitavo sovjetsko zakonodavno nasleđe, samo je jedan poklon - veštački izmišljene lenjinske granice - prihvatila! (Kada je Hmeljnicky prisajedinio Ukrajinu Rusiji, Ukrajina je predstavljala tek jednu petinu današnje teritorije.) Daj Bože Ukrajini svakog uspeha u samostalnom razvoju. Otežavajuća okolnost joj je upravo to neprimereno rasprostiranje na zemlje koje nikada pre Lenjina nisu pripadale Ukrajini: dve donecke oblasti, čitava južna polovina Novorusije (Melitopolj - Herson -Odesa) i Krim. (Prihvatanje Hruščovljevog poklona - manje je nepošteno, ali prisvajanje Sevastopolja uprkos, ne kažem samo ruskim žrtvama, nego i sovjetskim pravnim dokumentima - to je *državna krađa*.) Strateška greška prilikom određivanja državnog zadatka biće stalna smetnja zdravom razvitku

Ukrajine. Ta početna psihološka greška - uporno i štetno će se odraziti i u neorganskom sjedinjenju zapadnih oblasti s istočnima, i u dupliranju (sada već i utrostručavanju) religioznih grana, i u elastičnosti podređenog ruskog jezika koji je do sada 63 odsto stanovništva smatralo maternjim. Koliko uzaludnih, nepotrebnih napora treba protračiti na prevazilaženje tih naprslina. Prema poslovcici: *Oteto - prokleta*.

A koliko još treba decenija da se ukrajinska kultura podigne na nivo svetske! Da je toliko uzdignu da ukrajinski naučnici ne moraju da pišu svoje radove na ruskom, ako žele da budu prevedeni na strane jezike.

Upravo zato što prema Ukrajini imam samo rođačka osećanja, volim je - ja joj takođe ne želim »državni« razvoj, kao što to ne želim ni Rusiji. (Na tu nemogućnost kulturnog uspona žali se i »državni« Kazahstan.) Već sada su ukrajinske vlasti izabrale put pojačanog pritiska na ruski jezik. Otkazali su mu ne samo ulogu drugog službenog jezika u državi nego ga istiskuju i iz radija, sa televizije, iz štampe. Po deset puta povećavaju cene ruskih izdanja. Istovremeno, otpuštaju se s posla oni koji ne znaju ukrajinski. Na fakultetima, od prijemnog ispita do diplomskog rada - sve je samo na ukrajinskom - ako ne razumeš terminologiju, otpadaš. Ruski jezik negde potpuno izbacuju iz školskih programa, negde tretiraju kao strani, do fakultativnog; potpuno su isključili istoriju Ruske države, a iz programa književnosti - gotovo svu rusku klasiku. Čuju se sledeće optužbe: »ruska lingvistička agresija« i »rusificirani Ukrajinci - peta kolona«. Tako se ne počinje od uzdizanja ukrajinske kulture, već od gušenja ruske. Došlo je do pokušaja jezičkog samobekstva: prevođenje ukrajinskog jezika na latinsko pismo, podsmevanje čitavoj ruskoj istoriji.

Uporno guše i Ukrajinsku pravoslavnu crkvu, onu što je ostala verna Moskovskoj patrijaršiji s njenih 70 odsto ukrajinskih pravoslavaca.

U današnjoj Ukrajini nemoguće je pisnuti o njenom federativnom ustrojstvu, tako galantno prihvaćenom u Rusiji; odjednom se pojavljuje avet autonomnog Krima, autonomnog Donbasa (već smo i zaboravili da mislimo o Rusinima Zakarpatja, s njihovim čvrstim

ruskim korenima). Da nije bilo krvavog čečenskog rata - Moskva bi u godinama teških krimskih kriza, možda (da li bi?), imala muškosti i snage da podrži opravdane zahteve Krimljana, njih 80 odsto glasalo je za nezavisnost poluostrva, ali je zbog Čečenije onemela i izneverila nade Krima. (UNSO je odgovorila Krimljanima: »Krim će biti ukrajinski, ili ga neće biti!« Međutim, aktivisti nacionalisti su s entuzijazmom išli da ratuju na čečenskoj strani, a sada podižu spomenik Dudajevu i, čak, za života, Basajevu.) Koliko je Rusa s negodovanjem i užasom preživelo tu bezvoljnu, nikako neosporenu, bez ikakvog protesta, karakterističnu po mlitavosti naše tadašnje diplomatije, predaju Krima za 24 časa - i njegovu izdaju pri svakom sledećem krimskom konfliktu. I bez otpora, bez i najmanjih političkih koraka, predaju Sevastopolja, dragog kamena ruske vojničke odvažnosti. To je pravi zločin naše izabrane vlasti - ali se ni mi, građani, nismo usprotivili na vreme. I sada, za vreme koje ne mogu sagledati bliža pokolenja s tim se moramo pomiriti.

Ne, nećemo podražavati ukrajinske nacionaliste ni kad je reč o istorijskim pretnjama ni o mržnji. Ne treba nikako odgovarati na njihovu usijanu »antimoskaljnu« propagandu. Treba je preživeti kao oblik duševne bolesti. Ne treba s naše strane davati prazne pretnje - to je vruća hrana za njih. Otrezniće ih samo vreme, sam preobimni, samosvojan istorijski proces. I nikakva njihova prokletstva neće odvratiti naša srca od svetog Kijeva, izvora i samih Velikorusa, Kijeva u kome i sada odjekuje ruska reč, i neće učutati. Sačuvaćemo topli osećaj jedinstvenog troslovenskog naroda: »A vi, Ukrajinci, isto kao i Belorusi, ste, ipak, naša braća!« Ukrajini treba velikodušno predložiti intenzivnu »kulturnu razmenu«. (Nacionalisti će to odbaciti? Time će pokazati da su ruski jezik i ruska kultura za njihovu državu opasniji od svih raketa.) Bolje bi bilo da se takmičimo koja će od raskomadanih slovenskih zemalja pružiti bolji život svom narodu. A pred svakom je dug, nezaobilazno težak i nimalo blistav put.

Međutim - godine prolaze. Za mlade ljude svaka godina je - epoha. Šta da rade mladi Rusi u Ukrajini? Iz Rusije - nikakve podrške, i neće je biti. Normalno - da se pokore, da menjaju jezik, da menjaju nacionalnost? Za njima me srce boli (obične ruske porodice u

Ukrajini s pravom pitaju: pa neće se valjda naša deca boriti u Čečeniji).

*

Mučno ujedinjenje Belorusije s Rusijom - moglo bi biti srećan nastavak istorijske istočnoslovenske tradicije. Međutim, osetljive međunarodne snage će se tome oštro suprotstaviti - i državnim i propagandnim pritiskom, i dotokom novca. I ruska štampa, kao po komandi, gotovo nepristojno se obrušila na prvu manifestaciju rusko-beloruskog saveza. Koliko smo slušali o gušenju prava u Belorusiji - i ni reči o tome istom u Ukrajini, i još mnogo goroj situaciji u Kazahstanu, a na same sebe se i ne osvrću; pa zar milioni ruskih građana imaju realna ljudska prava?! Zašto o njima ne pišete?

Pored toga (isključujući svaku ličnu borbu za pozicije), ujedinjenju će biti prepreka i sada prihvaćeno rusko federativno uređenje: ono vrlo komplikuje stvaranje federacije na drugom nivou.

Ako želimo zajedno da živimo - ne treba da rasturamo državu.

13. U Čečeniji

Mnogi u našoj zemlji se ne sećaju, a većina nije nikada ni znala, da su Čečeni u građanskom ratu, u pokolju Kozaka, podržali boljševike. Kao nagradu njima i kaznu Kozacima, već početkom dvadesetih godina, Đeržinski je nasilno iseljavao Kozake iz Sunženskog okruga i iz srednjeg toka reke Terek (desna obala) i ta naselja naseljavao Čečenima. (Doduše, ubrzo, sa učvršćivanjem sovjetskog sistema, i Čečeni su počeli da dižu ustanke.) Godine 1929. predali su Čečeniji i Grozni, koji je bio naseljen gotovo isključivo Rusima, i do tada pripadao severnokavkaskom kraju. Ali 1942. godine, dok se približavala Hitlerova vojska, a kao podrška njoj, izbio je ustanak Čečena i Inguša - i zbog toga ih je Staljin kasnije iseljavao. Godine 1957. Hruščov je Čečeniji koja se vratila, poklonio kozačku levu obalu Tereka. A mnogo Rusa nastavilo je da živi u stepi na desnoj obali (prema popisu 1989. u Čečeniji je živelo 0,7 miliona Čečena i 0,5 miliona nečečena).

Pogromi, otmice i ubistva nečečenskog stanovništva počeli su u Čečeniji već u proleće 1991. (i nisu naišli na protivdejstva iz Moskve). Ali zato čečenski lideri i aktivni borci nisu propustili da iskoriste raspad države u jesen 1991. Dudajev je preuzeo vlast i objavio nezavisnost Čečenije koju su Čečeni oduvek željno iščekivali. Ni za šta nespremno, lišeno istorijskog promišljanja, rusko rukovodstvo je odmah impulsivno objavilo Čečeniji rat, ali izgubivši ga kroz dva-tri dana zbog svoje nesposobnosti, samo se predstavilo svetu u smešnom obliku. I tu počinje prva zagonetka trogodišnjeg nedelovanja vojske: ruska vojna komanda ustupila je samoproglašenoj Čečeniji ogromne količine naoružanja svih rodova, uključujući i avijaciju.

Pedesetih godina bio sam s Čečenima u progonstvu. Tamo sam odlično upoznao njihov nepopustljiv, razdražljiv karakter, njihovo nepristajanje na ugnjetavanje, visoku ratnu spremnost i samostalnost. Od prvih dana čečenskog konflikta (1991) bilo je jasno da bi ranjenoj, nestabilnoj Rusiji, s rascepkanim političkim,

društvenim i nacionalnim tokovima, vojni sukob s Čečenijom doneo ogromne poteškoće, ali mi je još besperspektivnija izgledala zamisao da se Čečenija može politički umiriti. Činilo mi se razumno da se odmah *prizna* nezavisnost Čečenije, da se otkine od ruskog tela, da joj se pruži mogućnost da pokuša da opstane kao nezavisna država, ali isto tako i da se odmah odvoji čvrstim vojnim pograničnim kordonom, pri čemu bi razume se, Rusija zadržala levu obalu reke Terek. (Još je u XIX veku bilo tako, i još stvarnije se pokazalo danas: za Čečene su otmičarski upadi i otimanje talaca, robova i stada stoke - bili *oblik proizvodnje*, s obzirom na niske prinose od sopstvenih domaćinstava.) Treba uložiti napore da se iz Čečenije prebace svi Rusi koji to žele, a značajne stotine hiljada Čečenamigranata, rasejanih po Rusiji u kriminalnoj ekonomiji, da se proglase strancima i da se traže ili dokazi njihove korisnosti za Rusiju, ili njihov momentalni odlazak. (Takav plan sam predložio u junu 1992. predsedniku Jeljcinu u našem telefonskom razgovoru Vašington-Vermont, ali bez efekta. Taj plan sam potom ne jednom predlagao u ruskoj štampi i na televiziji - i takođe uzaludno.) Međutim, protekao se trogodišnji period potpune pasivnosti Rusije prema otcepljenoj Čečeniji. Kakvi su to moćni tajni interesi nekakvih visokih sfera u Moskvi koji su diktirali stav »kao da se ništa nije desilo«. Pa ipak, obilni potok tjumenske nafte odlazio je u naftoprerađivački zavod u Grozni ne donoseći Rusiji čak ni približnu cenu te nafte, razlika se nekome dostavljala, negde se delila. Tako su nastavljene državne dotacije Čečeniji i sve druge ekonomske i transportne veze s njom.

A u samoj Čečeniji razbuktao se neobuzdani teror protiv nečečenskog stanovništva, najčešće Rusa. Čečeni su samovoljno vređali, ponižavali Ruse, otimali, prisvajali imovinu, stanove, imanja, ubijali, izbacivali s prozora na spratu, silovali, otimali žene i muškarce, decu iz dečjih vrtića - mnogi su tako nestali bez traga. »Rusi, napolje iz Čečenije!« Ruski vapaji su se razlegali iz Čečenije, Rusi su sa žalbama kucali na vrata ruskih institucija - ali sve tri godine to je ostajalo bez odjeka. Niko nije imao ni administrativnu ni sudsku zaštitu. Sva ruska štampa, sada tako slobodna, ćutala je o sudbini tih pola miliona nečečena, ćutala je sve tri godine. Ni ruska

televizija nam tri godine nije prikazala nikakve razdiruće scene ni leševe. Čitave te tri godine najpoznatiji ruski »pravobranioci« pokazivali su blagonaklonost, izražavajući na taj način ravnodušnost našeg obrazovanog društva. (Tokom te tri godine meni je poznato samo jedno saopštenje iz Čečenije u moskovskim novinama: da je za prvih pola godine režima Dudajeva u Čečeniji *podvrgnut nasilju svaki treći stanovnik⁶*, razume se, nečečen.) *To je i bilo, kako se sada govori, etničko čišćenje, ali ono u Bosni postalo je poznato celom svetu, a u Čečeniji - nikome. Ni OUN, ni OEBS-u, ni Savetu Evrope.*

Kao što je nemoguće objasniti neučestvovanje viših vlasti ruske države do 1994 - tako ničim nije moguće objasniti, obrazložiti iznenadni preokret: započetu borbu protiv Čečenije.

Generalska nenadarenost u vođenju vojnih operacija i politička nesposobnost ruskog državnog rukovodstva takmičile su se u krivici za hiljade i hiljade života - ako *samo* nesposobnosti može da se pripíše to što su planuli trillionski *započeti poslovi* u Čečeniji direktno na sceni vojnih dejstava i u toku njih. Bili su inscenirani i svenarodni izbori promoskovske administracije u Čečeniji, do tog stepena otvoreno falsifikovani, da je čak smrdelo i nosevima koji su sve to pretrpeli u sovjetsko vreme. (Kasnije, kada su izgubili rat -svu tu »narodnu vlast« su tiho svrgnuli, čak i bez primedbe.) Neiscrpan je spisak pogrešnih koraka ruskih vlasti u tom ratu (i svi su plaćeni nevinim žrtvama). Ali očigledan i neobjašnjiv korak bio je: posle terorističkog napada Basajeva na Buđonovsk u junu 1995 - ne samo da su pustili samu bandu, nego su uskoro dobrovoljno predali Čečenima gotovo svu teritoriju koju su za pola godine osvojili - i ponovo je trebalo počinjati iz početka.

U čitavoj toj prljavoj kampanji ne samo rusko rukovodstvo, nego i ne malo naroda u Rusiji pravdalo je nastavak rata u Čečeniji neophodnošću da se »sačuva jedinstvo Rusije«, inače će se »otcepiti čitav Kavkaz«, inače će se »raspasti čitava Rusija«. Bilo je to impulsivno razmišljanje, bez uvida u svu specifičnost konflikta. Dok je trajao čečenski rat, naša vlast je desetinama drugih što

činjenja, što nečinjenja, nepopravljivo razbijala Rusiju. Zar su uopšte mogli da zadrže Čečeniju kad su dali Crno more i Krim?!

Dozvoliti Čečeniji da ode bio je čin ozdravljenja odsecanjem bolesnog dela tela, i učvršćenja Rusije. A deo tih sramnih vojnih neuspeha, koji su pretvorili Rusiju u ništa, uz prezir celog sveta - to je bio najbolji put za raspad cele Rusije.

Postavlja se pitanje da li bismo bez generala Lebeda umeli da se izvučemo iz tog rata. Potpuni utisak je bio da nije bilo ni državne volje ni državne pameti - pa bismo rat nastavljali još godinu, ili dve. Lebeda su tamo poslali da propadne na tom zadatku koji je nemoguće ispuniti - a on je odlučio da potpiše kapitulaciju u ratu koji nije započeo i koji on nije izgubio. (Oni su krivi za sve, a on je kriv što je u želji da što pre sklopi primirje, ili verujući u velikodušnost svog čečenskog partnera, poverovao, ili se pretvarao da veruje, u garancije da će se čečenski borci razoružati kada naša vojska napusti njihovu teritoriju i nije zatražio hiljadu naših zarobljenika iz njihovih jama i s ropskim lancima na nogama - navukavši na taj način na Rusiju još jednu sramotu koja se ne može sprati.) I još dostojanstveniji armijski finale: da bi se udovoljilo gordosti pobednika (koji odlazi od nas), dve naše stalne brigade razmeštene po kućama su, po naredbi predsednika, usred zime izbačene iz Groznog - jedna u otvorenu ledenu stepu. Nisu žalili svoje vojnike (ta brigada se i raspala na proleće).

Sada su s poštovanjem žurili da stisnu ruke onima koji su do juče pretili Moskvi atomskim obračunom, time da će »pretvoriti Moskvu u neutralnu zonu«, i terorom po svim železničkim prugama Rusije, koja »ne treba da postoji«, jer je »čitav ruski narod - kao stoka«.

Kako su taj rat preživeli Rusi koji su živeli u Čečeniji? Najveći broj njih živeo je u Groznom i nisu, za razliku od mnogih Čečena, imali ni načina da se prevezu, ni novca da otuda na vreme pobegnu. Iz obraćanja ruskoj zajednici Groznog u proleće 1995: »S jedne strane su u Ruse pucali i ubijali ih ratnici Dudajeva, a s druge je pucala i bombardovala ruska vojska. U Groznom nema nijedne ulice, sokaka, parka, skvera ili kvarta, gde nije bilo ruskih grobova.« Ali ruske novine su pisale i televizija pokazivala samo čečenske gubitke. (O, kako su pravedno zvučali glasovi demokrata: »Kako je moguće

ubijati ljude da bi se sačuvao Ustav?« Utoliko je čudnije što te argumente nismo od njih čuli ni 4. oktobra 1993, ni prilikom pogibija Rusa u Čečeniji.) Posle kapitulacije, i ruska vlast i naše društvo zaboravili su na starosedeoce Ruse - i četrdeset hiljada Rusa koji su ostali u Čečeniji bilo je osuđeno na odumiranje i genocid. Pišu u očajanju: »Rusija nas je zaboravila. Pomozite nam da izađemo! Sada ubijaju čitave porodice koje nisu uništili u ratu, a ubijene odvoze neznano kuda. Penzije ne isplaćuju: 'idu na obnavljanje gradova'.« I trude se da nam začepu uši da ne čujemo da u Čečeniji, s kojom mi potpisujemo blagonakloni mir - i dan danas drže ruske robove, prodaju ih i kupuju - a čečenska vlast tobože nije u to umešana.

Ali, ni to još nije sve. Ona hiljada i dvesta-trista Rusa koji su uspeali da pobegnu iz Čečenije, opljačkani i siromašni, i koja je opstajala uz bednu pomoć ruskih migracionih službi - sada, po okončanju rata, pokazala se ruskim vlastima kao suvišan teret. Od početka 1997. ukinuli su im novčanu pomoć, lišili ih prava da žive u »pункtovima za privremeni smeštaj« izbeglica - i predložili su im da se vrate nazad, u svoju Čečeniju.

Time se završava - ne, tu se ne završava - čitava široka slika odricanja sadašnje Rusije od miliona svojih državnih pastoraka.

I posle okončanja vojnih dejstava čitavo ponašanje naših vlasti prema Čečeniji iznenađivalo je svojom slepoćom, neodgovarajućom politikom, i čak trivijalnošću. Čas -jednočasovnim boravkom na aerodromu Grozni. Čas - izmišljanjem dogovora o razgraničenju s Čečenijom s nemogućom širinom njihovih prava, pa čak »i neka imaju suverenitet«. Pa zašto ste onda dve godine lili krv? »Da bismo sačuvali naš zajednički ekonomski prostor« - to jest da se nastavi komercijalno-kriminalno čečensko parazitiranje na ruskom telu. Da, čak smo, posle kremaljskog srdačnog susreta, čuli: »Čečenija može da postane naš strateški saveznik«... Otkrivanje Amerike! Za 24 sata proterano je iz »ruske« autonomije rusko »predstavništvo« (ambasada?) - naša vlast je samo izbrisana: u odnosima s Čečenijom ona je prošla sve faze poniženja.

A Čečenija? Ona otvoreno traži savez s Turskom, s muslimanskim svetom, bilo s kim, samo ne s Rusijom - i malo usporava, očekujući

od nas milijarde dolara priliva.

Čečenija se, sasvim otvoreno, principijelno i dosledno odvaja od Rusije, ali sada i s poklonjenim dodatkom kozačkih terečkih zemalja. I mi više ne možemo da postavimo granicu na Tereku, već se ukopavamo u ravnu stavropoljsku stepu: naše vlasti su darovale i celovitost i mir stavropoljskog kraja. Čečenske razbojničke grupe, bez muke, svakodnevno presecaju tu uslovnu nebranjenu granicu, otimaju pogranično stanovništvo, odvođe stoku - tako da Kozaci kukaju bez oružja, hoće sami, sad već bez vlasti, da se odbrane, kao i Dagestanci pored njih, od svoje kavkaskе čečenske braće koja im donose oganj i jauk.

Ruskoj vlasti ostaje samo da nešto bespomoćno mrmlja (ubeđene »demokrate« - sada razumno ćute. Kao i svetske diplomatske službe - samo tiho skupljaju svoje taoce).

Prezira dostojan kraj zločinačkog rata.

14. I još, još razgraničavanje

SELO - ništa manje odbačeno, odvojeno od Nove Rusije. Postojala je staljinska kolektivizacija. Rezultati su poznati: selo su raskopali, naterali 15 boljih miliona ljudi da ga napuste, gurnuli ga u amorfno stanje. Pa ipak, naš žilavi narod je opstao čak i posle pogibeljnog sovjetsko-nemačkog rata. Tada se na selo sručilo hruščovsko »ukrupnjavanje kolhoza«: spajali po deset kolhoza u jedan - i tako konačno obezličili rad, procvetao je javašluk (i još su dodali uništenje medonosnih šuma zbog kržljavog kukuruza). Potom su, da ne zaboravimo, poslali brežnjevsku likvidaciju »neperspektivnih sela«; zapustili ogromna prostranstva obradivih površina srednje Rusije (nadoknadićemo u Kazahstanu hruščovskim celinama) i razorili život još stotina hiljada starosedelaca seljaka.

A onda - nisu mogli da naše maloumne *reformе* ne prošire i na seljaštvo. Da li je bila pripremljena istorijska analiza tog pitanja? Da li su tražili talentovana rešenja? Da li je uvažavano mišljenje naroda, da li je bilo diskusije na tu temu? Naravno - ne, ne, i ne. U strasnom raskidu s postojećim izbacili su nekoliko brzopletih parola - nepromišljenih, bez materijalne podrške, a onda, pošto su bili zauzeti izgradnjom lažnih banaka, otimanjem industrijskih giganata, uvozom izobilja raznobojne hrane - izvršioći naših sudbina više nisu okretali glavu selu.

Bila je izbačena još jedna od brzopletih i imitatorskih parola (još u epohi Gorbačova): odmah formirati farmerstvo! Naviknuti poltroni odmah su krenuli u kampanju *farmerizacije*: koliko je potrebno farmera po oblasti, koliko po rejonu, koji je to procenat - i počeli su izbezumljeno da jure. Sve te gorke stvaralačke muke već su mnogo puta podrobno opisane u štampi, neću ih ponavljati: i državno lihvarstvo s kamatom od 213 odsto, administrativne obmane, i mito gradskoj vlasti, i prostitucija i neplaćeni rad - i masovno uništavanje brzopletih heroja.

Silom su nametali ukaz za ukazom, kao što su navikli sedamdeset godina. Prvi je bio još na početku, 27. 12. '91 - da se odmah

započne prodaja zemlje na licitaciji. Hvala Bogu na našoj inerciji, na tome je ukaz i zapeo.

Potom je usledila direktiva nove demokratske vlasti (1992): odmah, za nekoliko nedelja, do jesenje setve, privatizovati kolhoze-sovhoze i predati ih u posed trudbenicima. Rečeno -učinjeno: na vratima direktora i predsednika promenjene su tablice. Sada je pisalo »šef akcionarskog društva«, »predsednik udruženja«, uklonili su suvišne kolhoznike, objavili: od danas ste vi uvaženi vlasnici, svakome pripada toliko i toliko hektara zemlje (neodređene, nepoznate, neznano gde i kakve). I ništa se nije promenilo osim za agrarne barone: oni su sebi odredili odlične komade zemlje i inventara po nederlutim cenama od 1985. godine, a uz to su se i oslobodili ranije odgovornosti pred rejonskim komitetima (zapadni svet je aplaudirao brzini ruske privatizacije).

Ali naše selo se i dalje kotrljalo u propast. Omča po hiljadu puta povećanih cena obesmislila je proizvodnju mleka (prolivaj na zemlju), mesa, pa i žita - bacaj, jer ćeš više dati za gorivo i u bescenje prodati prerađivačima; organizovanog otkupa na veliko nema. I došlo je do prvih krupnih promena: izvršen je pokolj krupne rogate stoke. Od 1991. stočni fond je katastrofalno *prepolovljen*, on se ne može oporaviti ni u sledećoj deceniji. Čak i ako smo u svirepoj kolektivizaciji izgubili 16,2 miliona grla, onda smo od »reformne« 1992-96. izgubili 19,6 miliona.⁷ Neprekidno se smanjuju zasejane površine, polja zarastaju u korov protiv koga se ne može boriti jer nema sredstava, od tehnike je ostao krš, u poljima svakodnevno ostaje nepokupljeno žito i povrće. Zapuštaju se sve nova i nova prostranstva zemlje, hiljade hektara pašnjaka (setimo se da su oni nađubreni i izravnani teškim traktorima): nema semena, nema dovoljno ruku, a i - zašto sejati? Postalo je besmisleno. Štaviše, nema nikakve državne podrške dragocenom ruskom lanu. Zarastaju i šume. A ponovno stvaranje uvek duže traje nego rušenje.

Šta su to akcionari-kolhoznici? Koliko je puta sovjetska država obmanjivala seljake? -Nebrojeno. Koliko je puta održala obećanja? - Nijednom! U selima bez seljaka sve je manje radnih ruku, a još manje želje da se radi. Čemu rad? Ako seoski proizvodi nisu nikome

potrebni ostaje samo jedan smisao života - napiti se. »Akcionarska društva« treba držati u stanju dremeža: ne raditi na silu, ali dobijati ogriske. Ljudi žive od svojih i od ukradenih, kolhoznih parcela, raznose gde šta nađu, i kao i ranije zavise od kolhoznih knežića: vode računa da budu obezbeđeni grejanje i stočna hrana. Kako objašnjava poznavalac savremenog sela B. Jekimov: »*Prirasli su za kolhoz, ako ih odvojiš - poteći će krv*«.

Nije stvar samo u formi zemljoposjedništva, već u tome koliko se sredstava (i pameti!) ulaže u zemlju. Prelazak na sitno sopstvenništvo podrazumeva i promenu profila poljoprivrednih mašinskih parkova i obezbeđivanje mogućnosti iznajmljivanja tehnike. U Holandiji je i danas mnogo seoskih kooperativa - a u predrevolucionarnoj Rusiji je bilo mnogo kooperativa svih oblika (od hipotekarnih, do malih fabrika maslaca) - male kooperative za preradu mleka hranile su najboljim buterom čitavu Evropu. (Boljševici su izvitoperili kooperative - u kolhoze, zemstvo - u sovjete; izgubili su i jedno i drugo.) Da, ukрупnjivanje zemljišnih parcela, s modernijom tehnologijom, uvek je rentabilnije. (Uopšte, u dorevolucionarnoj Rusiji bilo je slobodno takmičenje raznih oblika proizvodnje i vlasništva: državnog, kooperativnog, zemskog, krupnih i sitnih poseda.) Sada se u selima zatvaraju društvene zgrade, prodavnice, klubovi, nema više svako selo ni po jedan telefon. Zatvaraju se i medicinski punktovi i škole. I ne čuješ više u selu dečje glasove.

Tako živi *četvrtina stanovnika* naše zemlje. Danas se našem društvu sugerije da Rusiji nije potrebno seljaštvo. Ali kad preporodimo umiruće selo - nepovratno će se preporoditi i čitav ruski narod.

SUDBINA ZEMLJE - jednako je čudno: što manje nam je potreban zemljoradnički stalež, što su vladajuća oligarhija u zemlji i njeni državni mediji ravnodušniji prema sudbini sela, prema ostacima seljaštva i samoj letini - tim su uporniji i čak do besa insistiraju na zakonu o slobodnoj prodaji zemlje! Zagonetka? Nikako. Čitava prestonična buka o neograničenoj slobodi prodaje zemlje - nema uopšte u vidu seosku proizvodnju, već lagodnije ulaganje nakradenog kapitala u zemlju. Već im drhte ruke - da ugrabe latifundije.

Kako su samo nestrpljivo i zagrcnuto tražili ubrzane licitacije, a za šta će se ta zemlja kasnije koristiti - nikoga se ne tiče, ne mešajte se u pravo vlasnika! (A šta će biti s onima koji na toj zemlji žive? Neka se snalaze kako znaju. Već su spremni da ih odvoje od zemlje.) Tada su ih svi savetovali da, pošto je zemlja raznovrsna, treba prvo sastaviti katastar, a za to je potrebno 10-12 godina. Šta je zapravo sadržao dovitljivi predsednički ukaz: da se katastar sastavi u roku od mesec dana! Uostalom i to je zaboravljeno, kao i ostali ukazi.

Bog nas čuva: do sada nije donet ukleti zakon. (Crno tržište zemlje sve je jače, »tajna« prodaja zemlje se nastavlja, pogotovu u blizini velikih gradova. A u nekim autonomijama sprema se i ovako nakazan zakon: pravo vlasništva na zemlji ima samo titularna nacija.) Trebalo se ranije, pre nego što tako strasno osudimo prodaju zemlje - zapitati otkuda ona državi? Sva je ona ukradena - oteta od seljaka. Pre ove dreke o prodaji trebalo bi potražiti puteve kako *vratiti* zemlju seljacima: kolhoznicima-sovhoznicima zemlju ugrabljenu prilikom kolektivizacije; i ništa manje važno, čak i pre, potomcima raskulačenih. Oni se pojavljuju na mnogim mestima i traže da im vrate zemlju njihovog dede ili pradede. (»Dokaži dokumentima da im je oduzeta.« Kao da su raskulačenima izdavali potvrde! Ali žitelji tih mesta pamte.) I to pravedno; sve zajedno to bi bilo rehabilitacija seljaštva.

Ako to ne uradimo - mi smo onda država razbojnika.

Trebalo bi početi tako što bi bilo saslušano mišljenje agronoma, melioratora, samih seljaka. Ja sam na svojim putovanjima po Rusiji, koliko sam mogao, sakupljao takva mišljenja - i ona su se harmonično uklapala. I ne protivureče formulaciji predrevolucionarne četvrte državne Dume: »Poštovanje naslednog prava«. Ali nije zemlju trebalo deliti na licitaciji »ko da više«, već konkursom onome ko će je bolje koristiti, za očuvanje zdravlja i bogatstva Rusije - zemlja se pri promeni vlasnika mora koristiti po seoskom običaju, s ništa manjom efikasnošću i razumnošću. Koliko je još potrebno vremena i rada da bi se stvorio takav *mehanizam* - kroz sistem lokalnih poljoprivrednih banaka.

Moguća prodaja u doživotno nasledno posedovanje, mogućnost zakupa i forme posedovanja zemlje zavise još i od predela. Ali u

svakom slučaju, potrebna je marljiva lokalna kontrola: da li se domaćinstvo vodi efektivno i da li je ekološko? Ako narušava prirodu, ili se dve-tri godine domaćinstvo vodi loše - zemlja mu se oduzima, vlasniku se vraća novac kao i novac uloženi u posed do tog trenutka. Čitavu sumu poreza na zemlju (s dodatkom za kvalitet zemljišta i položaj imanja) preko lokalnih vlasti treba koristiti samo za lokalne ciljeve. Njiva također nije vječno plodna, nije roba koja se može razmenjivati: nju treba stalno obogaćivati.

Šume, jezera, močvare, vlasništvo su države i uopšte se ne mogu prodavati (ali šume, da, šume se ovih godina već rasprodaju!).

Zar je zemljoradnik samo proizvođač životnih namirnica? On živi u svakodnevnoj uzajamnoj vezi s prirodom i njenim ritmom. Razumna organizacija zemljoradničkog rada samo produbljuje tu vezu. Neko u narodu treba da živi u sazvučju i harmoniji s prirodom. Jedinstvo zemljoradnika sa zemljom - s njenim izvorima, potocima, malim rekama, šumarcima i šumama - osnova su narodne duhovnosti. Zemlja je čist, i veran izvor ljubavi prema domovini. I stabilnosti države. Iskonska je duševna veza naroda sa zemljom - to nije berzanska roba, ona nam je dragocena kao sama domovina i sama duša.

Čak i ta najdragocenija, iskonska naša veza - pod pretnjom je potpunog uništenja.

SUDBINA SREDNJE SKOLE - O školama sam mnogo govorio i pisao, treba li i ovde da ponovim? Veoma su zapuštene, posebno seoske. Duboka je beda škola, beda učitelja. Milioni mladih osipaju se bez prava na potpuno srednje obrazovanje. Vrtlog neodgovornih programa, projekata, udžbenika i metoda, u suštini ruši sistem obrazovanja. Godine 1997. podigao se talas velikih školskih reformi - rodio se pravno-finansijski hibrid: škole moraju pretežno da se izdržavaju same, a iz državnog budžeta - ako nešto ostane.

Da li su naša deca nepovratno odbačena?

15. Armija uništena bez rata

I o tome je toliko već rečeno, napisano, odštampano. Pa ipak, do nas dopiru užasavajući signali: lete u vazduh loše čuvana skladišta municije - nimalo slučajno. Besprimerna ubistva - vojnici u karaulama ubijaju svoje drugove, to je nešto neviđeno u svetskoj istoriji vojske.

Podrivanje armije počelo je, naravno, pre sveopšteg truljenja komunističkog režima. Prema tome koliko su oficiri usmeravali pažnju na prevladavanje oskudnih životnih uslova svojih porodica, mnogi od njih su odvrćali oči od onoga što se dešavalo u njihovim četama. A tamo je već decenijama nestajalo osećanje ratne solidarnosti koje više od svega zbližava vojnike - opšte egoističko povećanje surovosti proželo je sve u obliku kriminalno-protekcioniističke svesti, koja je stvorila ponižavajuće običaje gaženja dostojanstva čoveka. Ni onako besmislen rat kao što je bio avganistanski nije mogao da pročisti taj opasno zamućeni svearmijski duh. A viši krugovi nisu smatrali za shodno da se uzbuđuju ili čak zabrinu zbog bolesti koje razjedaju armiju. Njihovi sinovi nisu spadali u tu grupu, vojna snaga zemlje sve je manje zavisila od sastava armije, a sve više od atomskog oružja.

Ali nastupili su meseci i godine internacionalnog oduševljenja našim društvom: Ura! Nestalo je đavola sa zemlje. Više nas niko nikada neće napasti, pa čak ni vršiti pritisak na nas! Uostalom, kako Sjedinjene Države nikada niko nije ni prstom takao (čak ni zbog nafte)?

Odjednom se javlja misao: a šta će nam uopšte armija? Ta glupa snaga na koju se može osloniti reakcija. U štampi se razvila neobuzdana propaganda da je armija, i sve što je u vezi s njom, odvratna. S izuzetnom strašću i ubedljivo počeli su da pišu o toj teškoj dvomilionskoj (tada) armiji, nepodnošljivom teretu na našem slobodnom životu.

Tokom perioda od 1985. do 1995. godišnji broj onih koji su izbegli služenje armije porastao je deset puta. Vojni komesarijati počeli su

lov na obveznike, presretali su ih na ulicama, izbacivali iz stanova. Pošto nije išlo s pozivima, slali su u Armiju ljude s poremećenom psihom, s duševnim bolestima. (Treba li se onda čuditi pucanju u svoje?) Imao sam i ja prilike da na svojim putovanjima razgovaram s vojnim obveznicima; bio sam poražen - to su bili dečaci, deca, regrutovali su ih sa 18 godina, a oni su još i nežniji od svog uzrasta, neuhranjeni, nedorasli. I svi se oni osećaju *zaglibljenima*: neko od vršnjaka je pronašao izlaz, neko je novcem otkupljen, neko se već bavi biznisom, neko je zaronio u studije - a njih je, eto, zapalo da služe armiju. (Jedan oficir je rekao: »Naša armija je i dalje radničko-seljačka - inteligencije nema«. Drugi se setio starih vremena - bila je sramota za mladića ako zbog bolesti nije mogao da služi armiju - danas je to sreća.) U novinama se pojavljuju fotografije regruta, na njima se vidi da se nacija *fizički izrodila*.

Kako da ne razumem majke: svaka država koja poziva mladiće u armiju, preuzima na sebe prirodnu obavezu da ih tamo drži kao sinove domovine, a ne kao kriminalce i ne kao robove. Svaka - ali ne poslesovjetska, ne naša, današnja. Kroz visoke brige najviših lica države ne prodiru materinski krici što je mladićima prva opasnost - ne na bojnopolju, već u kasarni; što možda šalju svoje sinove da im se podsmevaju, da ih tuku, da tamo doživljavaju strašna poniženja sve do silovanja, da ih navode na samoubistveno očajanje. To očajanje ledi krv u žilama milionima - samo ne našoj vlasti.

S kakvom savešću i s kakvim državnim smislom se pri takvom stanju armije moglo ne samo zaglibiti u Čečeniju, nego još i skupljati, skupljati u Rusiji obveznike i slati kontingente tamo-ovamo, kuda je vodio prestiž »Velike Države«.

U razgovorima u vojničkim četama saznao sam: nema obučavanja narednika, nema dovoljno poručnika (mladi oficiri u talasima napuštaju armiju), od deset oficira - devet nema stan. Uz to - više ne isplaćuju plate, oficiri dodatno zarađuju kao utovarivači. A neki očajavaju do samoubistva. U četama nema benzina za vojne akcije; nema para za zakup poligona, nemaju gde da kopaju rovove; rezervne delove ne daju, pa vreme za ratnu obuku prolazi u remontu tehnike. Kakva zastrašujuća, uništavajuća bojeva gotovost! I kakav

dremljivi mir viših vlasti. Čini se da se armije sete samo kad im je potrebna besplatna radna snaga i kada je potrebno naći bliske i verne čete za gušenje nemira. (Ne, za gušenje postoji unutrašnja vojska s pojačanom tehnikom.) Od oficira sam slušao: »Danas je vojnik - paćenik«. »Vređaju nas i u novinama i u parlamentu.« »Služimo onako kako nam savest nalaže. To je tako uvredljivo za popljuvanu armiju.« »Televizija i radio rade *protiv* armije«. Naša televizija! (Sećam se prastare poslovice: *Iz luka - nismo mi gađali, iz puške - nismo mi, a da zapevamo i zaigramo - boljih od nas nećete naći.*) »Ispitujemo osećanje nacionalnog poniženja.« »Šta nas drži? - Položili smo zakletvu.« »Ne, prosto po inerciji služimo.« Vojnik: »Pa za koga služimo? Svi hoće da žive!«

Potrebna je reforma, reforma armije! Naravno, neophodna je, i to korenita, a šta bi drugo. Ali kako je besmisleno da mi, koji godinama zveckamo rečju »reforma« u ekonomiji, takođe raznoglasjem zveckamo i o reformi armije (iako nam predsednik daje nade jer je od danas vojnu reformu, kao i mnoge druge, mnogo toga drugog, uzeo pod svoju ličnu kontrolu). Nedavno je veoma uporni (a danas, naravno, otpušteni) general Andrej Nikolajev napisao tekst⁸ u kome je ubedljivo prikazao da sve naše više vlasti, trudeći se da što češće ponavljaju reči »vojna reforma« (koja zapravo nije ni započeta, osim kozmetičkih činova), trudeći se da učestvuju u lažnom prikazivanju uspeha, »ne razumeju jasno smisao glavnog cilja i konačnog rezultata vojne reforme«; ne trude se da pre svih detalja jasno shvate opšti zadatak: za kakvu je zapravo vojnu situaciju Rusiji sada potrebna armija? Mimo toga se ne može odlučiti iz čega treba da se sastoji vojna reforma? General nastoji da napravi razliku: jedno je opšta, »*odbrambena doktrina*« (ona ne isključuje mogućnost napada) - a drugo *isključiva odbrana*. I ispravno zaključuje da, pošto smo predali sve pozicije koje smo imali svuda u svetu, kada je Rusija dovedena u poziciju objekta kome se ceo svet smeje, nažalost, mi moramo da izaberemo ovaj drugi put kao naše poslednje sredstvo.

Naravno, svaka vojna reforma mora biti početa s finansijskom podrškom - a gde je ona kada nama nije ostalo ni toliko sredstava da armiju održimo u sadašnjoj provaliji nedejstvovanja? Držanje jednog

vojnika po ugovoru opterećuje armijski budžet četiri puta više od jednog regruta. A ako smanjimo armiju, ona će, tim pre, zahtevati obrazovane ljude da bi mogli da opslužuju savremenu tehniku.

Oni koji još uvek misle da zadrže ovakvu državu kakva je Rusija, izgubili su razum ako veruju da će je održati ne hraneći, ne gradeći, ne podižući dostojanstvo armije. Poznato je: »Narod koji neće da hrani svoju armiju - hraniće tuđu«.

I što je veća zemlja, i što je mnogobrojniji narod - to mu je potrebija snažna armija i samopouzdana generala koji nisu utonuli u prljavštinu svakodnevnog života.

*

Još od prvih oduševljenja perestrojke slušali smo: šta će nam sada taj prokleti Vojno-industrijski kompleks? Ne damo mu više ni rublju! I neka ide sa svojim NII⁵, konstruktorskim zamislama, nedovršenim i završenim proizvodima - neka se ispetljivaju iz proizvodnje šerpi i konjskih češljeva (fabrika aviona), kako hoće. Vlada je i uradila tako. Pa čak ni za takvu izmenu se nije našlo novca.

Tako je počeo brzi raspad naučnih grupa, propadanje tehničkih i tehnoloških pravaca, masovno odlaženje umova iz vojne industrije (nekim i u inostranstvo). Dodajmo tu još i privatizaciju s učešćem stranaca. Samo četiri godine kasnije (2. 10. 1995.) saznali smo za iznenadni Ukaz predsednika - pokazalo se da je »redosled prodaje državnih akcija strateškog(!) karaktera bio mutan, nejasan« (savetnik predsednika je izjavio: »prodaja je dobila karakter lavirinta«), i tek sada će se uvoditi ograničenja. Pa gde ste bili ranije, gospodo iz vlade? *Setila se maćehaposinka kada je led prošao.*

16. Hoćemo li moći da dišemo

U Rusiji je krajem devedesetih uspostavljeno prividno postojanje. Kobajagi - mi smo republika u kojoj su izbori slobodni. Kobajagi - »slobodna štampa«. Kobajagi - svi napori vlade usmereni ka poboljšanju proizvodnje. Kobajagi - vlasti se već sedam godina uporno bore protiv korupcije državnog aparata i divljanja kriminala - svima poznati korumpirani činovnici ostaju na vlasti, a ubice se skoro nikada ne nađu. Zbog zverskog cinizma kriminalnih bandi cena ljudskog života pala je na nulu. Kriminalni svet caruje u Rusiji od samog početka velikih reformi. Oni su se dočepali para i potčinili sebi društvenu ideologiju. Nesposobnost ljudi da se zaštite postala je toliko očigledna, da se mnoge žrtve i ne obraćaju za pomoć: nema svrhe. Kakva je to država! Humor živi.

Kobajagi - pogranična vojska čuva granice, ali njihovi oficiri, podmićeni od kontrabandista, puštaju da čitavi odredi lete u vazduh - i razume se, niko od ubica nikada nije uhvaćen. Kobajagi u zemlji postoji armija sposobna da brani otadžbinu - a ona čak nije sposobna ni za normalnu službu u karauli u mirno vreme.

I mnogo štošta u zemlji funkcioniše tako nevidljivo, jadno - a objašnjenje - pričam ti priču.

Stanovništvo ogromne zemlje prevode na prvobitnu naturalnu razmenu proizvoda iz svojih bašta. Ogromne ruske oblasti - čitav Krajnji Sever, Kamčatka, Daleki istok i prostori razbacani po Sibiru - ostavljeni su bez državne brige, zimi bez goriva, neka rade šta znaju -na volju im, ako hoće nek se razbeže, ako hoće neka prelaze u drugo carstvo.

Jedva ponegde uspeva naša visoka nauka, ali uništavaju se njene savršene ustanove: nema više sredstava za njihovo održavanje. Veliki naučnici štrajkuju glađu, direktori NII se ubijaju od očajanja, uostalom samoubistvo je postalo - opštedržavni problem: naša poludela vlast čeliči za smrt budućnost Rusije. Talentovana učena omladina odlazi u inostranstvo, narušavajući tradiciju naučnih škola.

Svi studenti gladuju. Sva kultura! Biblioteke! Muzeji! Spisak naših provalija samo je načet.

Sva bolnička medicina od vrha do dna je iscrpljena - nema ni lekova ni aparata, ona je sve nedostupnija za pacijente bez mnogo novca, a same lekare iznuruje do maksimuma. Černobiljski »likvidatori«, koji su odgovorno žrtvovali zdravlje da bi ispravili državnu glupost, postavši nepotrebni sada mogu da umiru i bez novčane pomoći. Još nedostupnije za ljude je pravo da budu sahranjeni - u sanduku, pa čak i bez njega.

A ono što nije privid, to je demografsko opadanje, čak prosto zloslutno odumiranje, i to ne svih ruskih naroda, već prvenstveno slovenskih. Kako pokazuje statistika poslednjih godina, upravo etnički Rusi umiru - i to kakvim tempom? Počevši od 1993. prevaga smrtnosti Rusa nad rađanjem dostiže m i l i o n e godišnje. Godišnje smanjenje je isto kao kad bi u Rusiji harao građanski rat. Takav pad nataliteta ne postoji nigde u svetu posle Drugog svetskog rata. I prema svim podacima, to će se nastaviti u sagledivim decenijama, ne vidi se način kako bi se to promenilo (mada priliv ruskih izbeglica koliko-toliko prikriva smanjenje). A zar naše rečite političare to odumiranje uzbuđuje? Ko je od njih pokušao da ga zaustavi, da stvori stabilnije uslove za život, u kojima bi narod mogao da se sačuva?

Ni pad nataliteta kod Rusa takođe nema premca u svetu. U čitavom XIX veku i početkom XX rađalo se 7,5 dece na jednu rusku ženu (bilo je ne malo porodica sa po 12 i 14 dece). U jednom pokolenju broj stanovništva se povećavao za jedan i po put. A danas ruske porodice najčešće imaju po jedno dete, a broj dece po jednoj ženi spao je na 1,8 do 1,4, pri čemu je 2,15 fatalna granica, sve ispod toga je umiranje. Postoje računice prema kojima će u XXI veku udeo Rusa u federaciji biti ispod polovine.¹⁰

Sve češće se rađaju fizički ili umno zaostala deca; najniži nivo prema zvaničnoj statistici: kod nas dvadesetoro dece umire na 1000 rođenih (u razvijenim zemljama taj broj je 8-12). U gradu više opada broj rođenih, u selu - broj umrlih. Dužina života muškaraca (istina ona opada još od sedamdesetih) dostigla je 57 godina (kao u Indiji,

Indoneziji, delimično u Africi, a negde je i u Africi život duži od našeg). Žena ima devet miliona više nego muškaraca, i ta razlika će rasti. A smrtnost muškaraca - od čega se sve ne umire! I od opijanja alkoholom lošeg kvaliteta (mudrost vlade); i od čestih havarija na dotrajalim mašinama u proizvodnji (uspeh reforme, beda države) - proizvodnja sama po sebi postaje opasna po život; i od životne tuge, nesposobnosti da se ishrani porodica, od izgubljene vere u sebe (desetine hiljada samoubistava godišnje).

Prema rečima lekara, novi bolesnici boluju od težih oblika bolesti i teže boluju. I često objašnjavaju: »Sve nas to guši...«

A šta ostaje stotinama hiljada izgubljenih, obeleženih mladih ljudi (poznati su mi slučajevi - mladi naučnici u bedi).

I ko je uopšte odgovoran za sve što se događa u zemlji? Možemo li da kažemo da su to oni koji vladaju, zakonodavci, bankari? Ili da se izrazimo jednom rečju - oligarhija? U svakom slučaju, jasno je da je ta družina koristoljubivih ljudi beskonačno ravnodušna prema sudbini naroda koji joj je potčinjen, štaviše i prema tome da li je on živ ili ne.

I u čitavoj toj našoj mračnoj stvarnosti kao očekivana struja života i kulture lije plavičasto svetlucanje televizijskih ekrana, jedina realna veza s raspadnutom zemljom. I šta je u njemu ohrabrujuće i perspektivno za nas? Banalnost, i banalnost do beskonačnosti. Reklama »lepota života« - najpodrugljivija marsovska nerealnost za 98 od 100 stanovnika. Promicanje grčevitih figura. Nekvalitetne uvezene serije. Duhovni surogati. Divljina u koju tonu delovi kulture. Kult profita, profita i prostitucije. Ili orgijanje prestoničkih srećnika, prikazivanje opljačkane provincije i sela, hvalisanje milionima. Ili komično bučno samo-telenagrađivanje...

Poznato je: *Razbijeno se ne može popraviti*. Nemoguće je to progutati, narod mrzi te sanduke, a nema kuda da se dene.

Ponekad predlažu i ovakvu analizu - ne dao Bog, jeza da te uhvati. Evo u novinama s rečitim nazivom *Stranac*¹¹ - daje se opšti pogled na ono što Rusija danas predstavlja i što je ugrožava. »Nacionalšovinistička ideologija«, na sreću, ne pretili - ne lepi se ona na rusku osnovu (konačno su shvatili). A evo gde je opasnost: Rusija kao model čovečanstva - postala je previše raznorodna. U njoj su

Prvi, Drugi i Treći svet (i istina je, suviše je raznorodna). Naš »prvi svet« - to je »lokomotiva modernizacije i vesternizacije«, »politički, finansijski, informacioni hegemon« - Moskva. »Drugi svet« predstavljaju - Peterburg, Jekaterinburg, Nižnji Novgorod i Samara. A na »treći svet« sve više liče ostali delovi Rusije: Jug, Istok (znači i sav Sibir; da, tu spada i Sever bez stanovništva, gde bi drugo) i još degradirajuća »prigradska naselja i mali gradovi«. Baš taj »treći svet« predstavlja opasnost za nas, za Prvi i Drugi, i »ne treba prevideti« da se tamo može stvoriti »neobična kombinacija od parola maoista i pisaca-seljaka(?)«. Nikako ne propustiti! Pripremiti se za odbranu od te mračne mase ili je blagovremeno pridaviti? (U velikom članku se nije čak ni pojavila ova misao: a možda treba pomoći njima, bednicima da se izbave od prejake sile lokomotive.) Zemlja živi životom ugnjetenih (porodica, hrana, bašta), nikako da se približi životu slobodnih ljudi. Vlada potpuno beznađe, niko ne veruje da bilo kakvi izbori mogu da donesu išta dobro. Potpuna ravnodušnost prema državnim poslovima. Realna prava malog čoveka niko ne štiti i ne može da zaštiti. U mnogim malim gradovima nerad, koji guši, ne znaju šta će sa sobom. Velikani velikog rata, penzioneri, bivše žrtve staljinističkog Gulaga, žive bedno i gledaju kako se donedavni balavci šepure u stranim automobilima i razbacuju novcem u lumperajkama. Da, u toj nedefinisanoj formi društvenog ponašanja ima i nasleđa - od dugog umiranja u komunističkoj epohi, ali i nova epoha je ubrizgala svoju iscrpljujuću dozu.

Zar sve to zajedno nije razgraničavanje? Nikada od dvadesetih godina nije bilo tako razorne promene psihologije, odnosa prema svetu, duhovnih vrednosti. Upravo tih godina rušio se čitav svet pred očima - kao i sada. Čitav taj naš život, koji je tekao s velikim iskušenjima, svim sredstvima koja su zadirala u moral diktirao je: uzmi sve sto ti život pruža. Data časna reč ništa ne vredi, i niko je ne drži. Pošten rad dostojan je prezira, od njega se ne može živeti. T aj kvar ne može se ispraviti za godinu, a dobro bi bilo kad bi mogao i za deset.

U atmosferi sveopšteg rastakanja, gde nema zajedničkog rada, svakome je ostavljena sopstvena beda i bol, u atmosferi beznađa, ravnodušnosti, neobaveznosti, psihološkog umora - svako stiće

utisak da nikome nije potreban, osećaj duševne opustošenosti, izgubljene kontrole nad sopstvenim životom.

Kao što je i predviđeno poslovicom: *Shvatio je da nema kud.*

Kod mene se slivaju pisma iz raznih krajeva, iz »trećeg« i »drugog« sveta. I sve to ja uvek iznova čitam u njima.

»Radije će zemlju pretvoriti u groblje, nego ustupiti dobit.« »Ova država je neprijatelj običnih ljudi.« »Narod više nikome ne veruje i ni od koga ne očekuje ništa dobro.« »Nisam još odlučio za koje đubre da glasam.« »Ili država otima, ili daješ reket - pošteno se ništa ne može zaraditi.« »Prešli su sa 'otimanja otetog' na - 'otimanje zarađenog', teraju da se radi besplatno.« »Lažu svi, počevši od članova vlade do majstora u fabrici. Lažu beskrupulozno, strašno, ničega se ne boje, kao pred kraj sveta.« »Veštački potisnuta bezdušnost.« »Kulturu svesno istiskuju da bi nas pretvorili u stoku.« »Po čijem nas to naređenju lišavaju uma i istorije.« »Bojim se da smo izgubili sebe: ne vidimo kuda idemo, ne znamo šta ćemo postati.« »Strašno je što je Rusija nešto drugo, a ne ono što smo mi zamišljali.«

S uzdahom izmučenog, iz dubine duše vapaj: »To nije život već životarenje«. »Život bez cilja.« »Našim poniženjem prožet je sav vazduh.« »Tuga je pala na srce.« »Kako da duša preživi?« »Mi idemo - nikuda. Nema oslonca.« »Ne umirem od bede već od poniženja.«

Iz razgovora na moskovskoj ulici: »Šta mislite o ostavci čitave vlade?« »Šta se to nas tiče, oni ne rade za nas.«

*

Ali lični *susreti*, prilikom obilaska oblasti i malih gradova, premašuju očajanje tih žalbi, kao i pismeno objašnjenje svega što se događa, koje šalju mladi intelektualci i oni srednjih godina.

Ne, još nisu izgubljeni ljudi.

Još žive njihove oči i misao.

Još ima energije za činjenje dobra, ali njeno polje je u malom prečniku oko čoveka, a dalje su zidovi, presečeno je. I ne može se ni za koga od tih, usamljenih, dobiti široka društvena podrška.

Pa ipak, ovo nije prvi vek u kome živimo, nego već jedanaesti, i nije ovo prva provera izdržljivosti naroda - ali ovoga puta protiv

predstavnik kriminalne vlasti i tog smrdljivog haosa do koga su oni ponizili život u Rusiji.

Uprkos svemu, iako nam ne daju da dišemo, još uvek nije zgasla težnja za društvenom pravdom i težnja za prirodnim životom.

I njihova je snaga takođe ubedljiva.

ISPREPLETANE NACIJE

17. Sto pedeset naroda

Rusija je pre revolucije imala više od 150 naroda i narodnosti. Mnogi su joj se od samog početka dobrovoljno priključili - kao što su malobrojni narodi u Sibiru (Mansi, Voguli, Hakasi, Jukagiri i drugi; Sibir ne pamti prisilni rad domorodaca), potom Aleuti, aljaski Eskimi, mali i srednji Žuzi Kazaha, Zirjani (Komi), Marijci, Čuvaši, Mordvini, Kabardinci. Neki narodi su u početku silom prisajedinjeni - kao Tatari Sibira i Volge u XVI, Čerkezija, Čečenija, Dagestan, Kokand, Hiva, Buhara u XIX veku, ili su se priključivali kasnije, kao Jakuti, jenisejski Kirgizi, Čukči, Iteljmeni u XVII, Baškiri u XVIII veku. Drugi su sami uporno tražili rusku zaštitu kao Osetinci, Gruzijci, Jermeni. Iz veka u vek nastavljale su se najezde - tatarska s Krima na Moskvu, zatim neprestane čečenske po ravninama, dolazili su napadi iz Kokanda, Hive, Buhare - mnoga proširenja Rusije nastajala su ne posle osvajačkih već nakon odbrambenih ratova (mada prisajedinjenje Srednje Azije i Zakavkazja nije bilo obavezan uslov za stabilnost Rusije).

Ne možemo da nagađamo kako bi se svi ti narodi i narodnosti razvijali bez prisustva Rusije. Očigledno, jedni bi se uspešno razvijali, ojačali, potčinili bi sebi okolne narode, drugi bi potpali pod njihovu vlast; treći bi nestali u međusobnim ratovima. Tako se u Jakutiji predrusko vreme nazivalo »epohom krvavih ratova«; bile su česte međunacionalne borbe u Turkestanu, umirile su se tek pošto ga je Rusija osvojila; napetost između Jermena i »Tatara« u Azerbejdžanu kako su ih tada tamo nazivali, potrajala je i do dvadesetog veka. Sve te događaje smirila je ruska državna vlast.

Ponekad ukazuju na krvavi (sa žestokim pokoljima mirnog ruskog stanovništva) »turkeštanski« (Kazasi i Kirgizi) ustanak 1916. godine - no on je skorijeg datuma i ne svedoči o ugnjetavanju, već o povlasticama: u vreme Svetskog rata, bila je već treća godina, tamošnje stanovništvo nije pristajalo ni na kakve vojne obaveze, pa

ipak su i među njima objavili kratkoročnu radnu mobilizaciju, ali stanovništvo se pobunilo i protiv nje, ne uzimajući u obzir potrebe vojske. Istovremeno, u toku tog rata - jedna od boljih četa ruske armije bila je Tuzemna («Divlja») divizija sastavljena od šest pukova kavkaskе narodnosti (uključujući i Čečene). A u Građanskom ratu ratovali su na strani belih ne samo Kalmici, svi odreda, nego i kabardinski, osetinski, inguški pukovi.

Zbog ruske pomirljive unutrašnje politike prisajedinjeni narodi zauzimali su svoje organsko mesto u zajedničkoj državi, sačuvali svoje fizičko biće, prirodno okruženje, religiju, kulturu, samobitnost. I još nijedna od tih narodnosti nije bila uništena kao što se to činilo u kolonijalnim imperijama ili Severnoj Americi.

Kako je moglo da opstane i bude čvrsto tako neobično ujedinjenje mnogih naroda? U odlučujućoj meri - zbog načina stvaranja, uspešno isprobanog i ranije u svetskoj istoriji s jednim ciljem: pred monarhom su svi - podanici, s istim pravima, bez različitih religija, plemena, i nisu suzbijani ni u izboru zanimanja, ni mesta življenja. Slabo pokretljivi narodi u ovom stoleću, iako nisu trpeli nikakav »đavolji pritisak«, nisu imali sklonosti da migriraju. Kazasi-Kočevnici, koji su odstupili od džungarskih vojski i kokandskih najezda, imali su u južnom Sibiru lagodne uslove čergarenja i saučesništvo starosedelačkog ruskog stanovništva (jedina isključivost u Rusiji odnosila se na Jevreje, ali ona je i izrodila duboke posledice).

Da li su se Rusi, onda, u toj ruskoj imperiji ponašali na vlasti (slično na primer Englezima) kao »imperatorska nacija«. Ni u kom slučaju. Potlačeni deo ruskog naroda -seljaštvo, bio je sloj koji je stradao, trpeo. Ono nije imalo »dobitaka« ili privilegija od imperije, naprotiv, u punoj meri nosilo je teret državnog kuluka - svojim životima plaćalo je i Petrove izgradnje, i imperatorske ratove (mnoge nacije Rusija nije uzimala u armiju), seljaštvo je preguralo i kreposno pravo i obrađivanje zemlje. »Imperatorsku svest« imalo je više činovništvo (raznacionalno), poneko iz dvorskih vrhova, nikako ne svi, poneko iz buržoaskih krugova, ojačalih u XX veku. Ali ne i narodne mase, i hvala Bogu što je tako. Imperatorska svest deformiše nacionalnu, ne donoseći korist narodu, već nanoseći duhovnu štetu njegovom unutrašnjem razvitku.

Ne, ne po »imperatorskoj naciji«, već po vekovnom toku događaja i po državotvornoj ulozi, i po tome što su bili raštrkani po zemlji - Rusi su u Rusiji postali narod koji prožima, kao osnova protkanog mnogonacionalnog ćilima - retka etnička pojava. To se pretvorilo u teret ili sudbinu - kroz čitavu rusku istoriju. I zbog toga su Rusi došli pod čeonu udar »Lenjinove nacionalne politike«. I Hitlerovog rata. To je bio izvor neizrecivih muka i svih ruskih problema danas.

Oni koji žele zlo ruskom narodu okrivljuju ga za oštro neprijateljstvo prema drugim narodima i strancima. Međutim, velika reka ruske istorije ne ostavlja mesta takvim optužbama: Rusi su prijateljski primali u svoj život strance iz mnogih zemalja, bili su otvoreni za njih, sa zadovoljstvom su učili od njih (kao što su primali stručnjake za tehniku još početkom XVI veka, kao što su u XIX prihvatili nemačke koloniste u upravu); državni aparat predrevolucionarne Rusije uključivao je u sebe mnogo činovnika neruskog porekla i na visokim položajima. I samo mnogovekovno postojanje ogromne mnogonacionalne imperije bilo bi nemoguće s ksenofobijom naroda-kičme (zameraju nam pogrome Jevreja u Moldaviji i Ukrajini 1881-82. i 1903-05. godine; ali na teritoriji gde je živela većina Rusa - nije bilo pogroma). I danas se u mnogim ruskim oblastima i gradovima na rukovodećim mestima nalaze nerusi - među njima su iz *stranih* država Gruzijci, Jermeni, Azerbejdžanci. Postoji li nešto slično u novostvorenim državama ZND, pa čak i u autonomijama u samoj Rusiji? Ne, tamo i sada vrše pritisak na Ruse; eto gde je ksenofobija.

*

Kako bi se razvijali, da nije bilo revolucije, uzajamni odnosi naroda Rusije u XX veku? Revolucionarni udes oštro je preusmerio tok događaja - i ne možemo da sudimo o neproverenoj perspektivi.

Mnogo nam objašnjavaju svetski tokovi kroz čitav XX vek.

Evo, na kraju XX veka nivelirajuće klatno sve žešće prelazi preko osobnosti, karakteristika, običaja nacionalnih kultura i nacionalne svesti i, koliko je moguće, usklađuje sve te individualne osobine sa svetskim (američkim, anglosaksonskim) standardima.

Delovanje tog klatna preta da pogasi sve boje raznovrsnosti čovečanstva, svu njegovu duhovnu složenost i izrazitost. To je proces duhovne standardizacije i u suštini predstavlja entropiju.

Ja sam već imao prilike da pišem, i ne jednom, da je blagoslovena svaka nacionalna kultura. Da su nacije - boje čovečanstva. Kad bi one iščezle - čovečanstvo bi postalo tako dosadno jednoobrazno kao kad bi svi ljudi imali istu spoljašnjost i karakter. Nesumnjivo da je početno stvaranje plemena deo Tvorčeve Zamisli. Za razliku od ostalih ljudskih udruživanja i organizacija - etnos, kao i porodicu, kao i ličnost, nije čovek izmislio. I etnos nema ništa manje prava na postojanje nego porodica i ličnost.

Kao i uvek u ljudskom životu, što je uporniji pritisak bilo koje sile - to se upornije, i iz očajanja, javljaju makar i pojedinačna protivdejstva. Tako je u XX veku pojačana nacionalna samoodbrana i mi vidimo, posmatrajući celu planetu, razna protivljenja, različite snage, toj sili koja sve izravnavava. Ima tu mnogo primera, ali ono što svi vide to je zavidljujuća postojanost nacionalnog tipa i uređenja kod Japanaca, koji su naumili da se probiju kroz sva iskušenja savremenosti i da ostanu verni sebi; nepokolebljiva postojanost islamske kulture; ili čudno vaskrsavanje jevrejske nacionalne države na zemlji predaka posle dve hiljade, i čak tri hiljade godina rasejanja po celom svetu, a znamo da u nekim vekovima samo što nije umrlo narodno biće. Samo to je dovoljno primera koji nam daju nadu da čovečanstvu još nije suđeno da se stopi u jedno. Ne, još u mnogim nacijama šikljaju različiti impulsi da se preživi u tim novim uslovima, sačuva dubina sopstvene duhovne i kulturne tradicije, svoje lice koje ne liči ni na koga drugog.

Taj proces samoopstanka, naravno, proradio je i kod nacija u Rusiji. Živost njihovog nacionalnog osećanja sačuvana je kod mnogih - i jasno se videla u toku Sedamnaeste godine, kada su pri potresu države svi slojevi i sve grupe stanovništva ubrzano tražili proširenje svojih prava ili su ih sami objavljivali. Imao sam prilike da se pozabavim originalnim dokumentima od Februarske do Oktobarske revolucije 1917. Prirodno je što su oživeli nacionalni pokreti. Iako su nastojanja pojedinih nacija (ukrajinske posebno), pojedinih veroispovesti (islam), bila tada ispoljena, izuzev Poljske i Finske koja je već bila sazrela za otcepljenje - u ispunjenju nijedne želje nije se stiglo dalje od kulturne autonomije i lokalne samouprave - niko (ne izuzimajući ni Ukrajinu) nije tada tražio teritorijalno otcepljenje.

Potom je Lenjinova revolucija otvorila ruskim nacijama (izuzev jedne: ruske) put prema forsiranoj samospoznaji i administrativnoj i kulturnoj samosvesti. Za sedamdeset godina taj proces je mnogim »titularnim« nacijama omogućio da uspostave i učvrste svoje autonomije, bogato preobražene domaćinskim darovima Rusije. I u takvom stanju, nacionalne vrhuške autonomija bile su zatečene događajima 1991. godine. Dalji proces krenuo je veoma dinamično sa željama nekih autonomija, ako ne za potpunim otcepljenjem od Rusije, ono bar da postanu međunarodni subjekt (i drugi su to dobili).

Taj proces oštrog uzleta nacionalnih osećanja - kod svih osim kod Rusa - odvijao se čitavim tokom devedesetih godina. U pasošima pribaltičkih država jasno stoji rubrika »nacionalnost«. U Kirgiziji su je izbacili zbog »progresivnih promena«, ali su je na traženje naroda vratili. Ne treba sumnjati da ako bi se o tome pitale malobrojne nacionalnosti u Sibiru - one bi se još očajnije držale za svoj nacionalni identitet. To je jedan od napora nacije kojoj preči iščeznuće, da zadrži sebe na svetskom nivou, to je onaj pravi instinkt samoodržanja. (Uostalom, zašto bi se nacionalno izjašnjavali u vreme popisa stanovništva. Ako ne treba, onda nikako ne treba.) I u Rusiji se to, karakteristično, pojavljuje 1997; centralne vlasti, ne obraćajući pažnju na naš splet naroda, jednostavno su odlučile da iz novog ruskog pasoša izbace rubriku »nacionalnost«. I već su krenuli sa štampanjem desetina, stotina hiljada takvih pasoša. I čiji se glas, da to zaustavi, čuo zvonko i trezveno? Ne ruski, razume se, već upravo drugih nacija: Kabardinaca, Baškiraca, Tatara. Oni hoće, imaju i pravo - da se nazivaju svojim nacionalnim imenom, da ga spasu od nestajanja, od zabašurivanja. I centralne vlasti su se pomele, počele da tapkaju u mestu: da li da ponovo prave pasoše, a napravljene da unište? Moramo biti zahvalni tim narodima za bratsko urazumljivanje. Mi smo bili spremni da iz lažne stidljivosti odustanemo od prava da se nazivamo Rusima. Ali nikome nije zabranjen instinkt očuvanja nacionalnog identiteta, pravo da se osećaju onakvima kakvi su. Zašto mi ne smemo da imamo to pravo, kakvo sigurno imaju, i kakvo, to vidimo ako pogledamo oko sebe - samouvereno brane ostali.

18. Federacija

Da, u Rusiji živi više od sto nacija, mnogo narodnosti, tako se desilo u istoriji i s tim se moramo boriti i u budućnosti: da usaglašavamo državne interese s interesima etničkih grupa. Još je I. S. Asakov pitao: »Kako razumno objediniti jednim jedinim zakonom toliko mnogo raznih nacionalnosti?«

U XV veku je fundamentalna tradicija ruske državnosti bio pomalo unitarizam, centralno upravljanje državom, u svojim boljim periodima u saglasnosti sa zemstvom. Tokom šest vekova nikada se nije ukazala potreba, čak ni pomisao, za federativnim ustrojstvom Rusije. To je, iz svojih teoretičarskih shema, doneo Lenjin - i mačem uveo boljševičku diktaturu.

U čitavoj istoriji - prave federacije nastajale su samo dobrovoljnim ujedinjavanjem poludržavnih tvorevina s ciljem uzajamne podrške i zajedničkog stabilnijeg postojanja (kao švajcarski kantoni, nemačke zemlje, države Severne Amerike). Prema Lenjinovoj, pak, revolucionarnoj zamisli, obrnuto - federacija naroda bila je stvorena iz same Rusije. Sam Lenjin i njegovi naslednici uopšte nisu imali nameru da se odreknu unitarizma države, oni su imali u vidu diktaturu partije, i žestoko su je ostvarivali. Ali njihova osnovna računica bila je: dobiti za saveznike unutar Rusije sve manje nacije, a izvan Rusije privlačnim primerom privući simpatije naroda Istoka. Dolazilo je (između '20. i '30. godine) do nakaznih slučajeva: osnivane su pege na karti i »nacionalni rejon«, i čak »nacionalni seoski sovjeti« - s posebnim povlasticama kakvih nije bilo u susednim seoskim sovjetskim i primitivnim, ruskim rejonima.

Istovremeno, ni deklarisanje nije prošlo uzalud, samo je toj tobožnjoj, ali široko oglašenoj federaciji predstojalo da postepeno sazreva sedamdeset godina, povećavajući značaj i uticaj nacionalističkih vrhuški. Uostalom, već 1926. godine »nacionalni« članovi CK VKPb (na čelu sa T. Riskulovim) savetovali su se o svojim potrebama odvojeno od CK; događala su se još nekoliko puta »nacionalna skretanja« u VKPb. A već 1991 - odjednom je i svuda

sve izbilo i ogolile su se usitnjene mnogobrojne nacionalne elite koje su izrastale punih 70 godina, i svaka od njih je postala autonomni domaćin nekog delia Rusije.

Raspad je 1991. godine krenuo kao moćna lavina nepovratnija od raspada 1917. Pri prolazu kroz taj novi revolucionarni potres - mnogo se promenilo u našoj zemlji do neprepoznatljivosti, između ostalog, i iz korena - državnost. Autonomne oblasti postajale su autonomne republike, a i jedne i druge su dobijale specifičnu težinu ranijih sovjetskih republika koje su se sad odvojile. Nacionalne vrhuške autonomija koje su birane prema nacionalnom ključu u smanjenoj profesionalnoj konkurenciji - sada su brzo i odlučno prigrabile vlast, značajno povećavajući svoj nacionalni procenat, posebno u organima upravljanja i pravosuđa. (I ta iskra etničkog nacionalizma - iz dalekih zemalja je pozdravljena kao razvoj demokratije, mada su izbori na nacionalnoj osnovi upravo suprotni pravoj demokratiji.) Pristrasnost tih etničkih vrhuški pojavila se kao imperativ i u toku lokalnih privatizacija («svoji» imaju prednost).

Ne zna se kome je to na vrhu vlasti uopšte palo na pamet da u XX veku razvitak nacije i države vodi u raznim pravcima: nacionalna samosvest deluje na usitnjavanje, a državna (takođe i u formi saveza država) na ukрупnjavanje. Malim nacijama postaje gotovo nemoguće da žive kao samostalne države. U sačuvanom korpusu Rusije (zanemarujem sada čečenski sukob ili razbojništva i nerad) - nijedna nacija realno ne može i ne pretenduje na izdvajanje, jer ne može da živi bez jedinstva s ruskim narodom.

Ne, s vrhova vlasti stalno smo slušali ponavljanje parola o federativnosti, bez razumevanja suštine - federativnost može da postoji samo uz postojanje centrifugalnih, a ne centripetalnih sila. I tako smo čuli poznato (obraćanje Tatarskoj): »Uzmite onoliko suvereniteta koliko možete da progutate« (i uzela je).

Po tom principu počele su da deluju i druge autonomije, zatim i po ugledu na njih -ruske oblasti i krajevi, sada nazvani »regioni«. Proces tim opasniji što jedna tako velika zemlja kao što je Rusija ne može da opstane bez jedne jake centralne vlasti; uz konstantnu kolebljivost i zbrku, to je bio proces direktnog raspadanja ruske države. Onda se utvrđivanje oblasti može smatrati i oslobođenjem,

posebno za daleko razbacane i prezrivo zaboravljene krajeve kao što su Daleki istok, Sibir, Krajnji sever ili Severni Kavkaz - pretvaranje u regione ne može se smatrati razbijačkim aktom, već nekakvim načinom spasavanja svojih oblasti, većom realnošću kod lokalne vlasti, njenog življeg kontakta s narodom, kao što se već i vidi u nekim oblastima. Ali šta reći za gluposti onih »deljenja punomoćja«: odvojenim dogovorima centra s regionima - u jednoj državi mora da deluje jedan dogovor za sve regione.

Životnu važnost ima pitanje hoće li ta decentralizacija vlasti sići do malih gradova i do rejona. To bi bilo originalno oživljavanje. Mali gradovi, dve stotine malih gradova, danas se gase i umiru ubrzano - i eto tu će biti kraj još zdrave Rusije. Kada ruski predsednik izjavi (17. 05. 1996, drugi kanal TV): »Ja želim što manje vlasti i želim da je predam što niže«, čak ako on to i hoće, iz izgovorenog ne sledi da je predviđeno spuštanje punomoćja do rejona. Može se očekivati da će ubrzo guverneri koji dobiju značajnu nezavisnost od centra dalje sami držati tu vlast u svojoj pesnici.

Tek, federalno uređenje Rusije počelo je da se ostvaruje više ne po varljivom Lenjinovom planu, nego u Času Velike Bede i u procesu raspada države.

Mada federacija za Rusiju nije sasvim ograničavajuća forma nametnuta silom, ona se već učvrstila u svesti miliona, u svesti o miru nacionalnih masa. I tim više zbog opšte propasti naše državnosti i uloge ruskog naroda u njoj - mi smo obavezni da to nasledstvo primimo. Samo, federaciju ne treba smatrati protivrečnošću originalnosti demokratije, niti protivrečnošću opštoj pravdi, i nikako haosom čestih dvostrukih dogovora o povlasticama kakvi se sada prave.

Tada je - ne zbog dalekovidosti Ustava iz 1993 već samoniklo, radeći na učvršćivanju države, počeo da raste po značaju i uticaju Savet federacije sastavljen ne po partijskoj pripadnosti i ne od deputata oslobođenih administrativne odgovornosti, već od direktnih nosilaca izvršne i zakonodavne vlasti u oblastima. Taj parlament, sačinjen od oblasnih praktičnih radnika upravo spajanjem snage i volje - obećava nam susretanje spojnice koje spajaju ono što smo

izgubili u raspadu Rusije. To su baš one spojnice bez kojih se i ne može sačuvati Rusija.

Nažalost, taj Državni savet, prema našem Ustavu, ima sasvim ograničena ovlašćenja. Baš njih treba povećati - zbog današnje Rusije, ali i sutrašnje.

19. Autonomije

Sve nacije Rusije, nezavisno od njihove brojnosti i načina naseljavanja, moraju imati jednaka kulturna i jednaka građanska prava - tako da ne bude zakinut ni najmanji, ni najveći narod. Tako mora biti.

Ali koliko nacionalni princip treba da bude uključen u sistem državnog uređenja? Ne, on nikako ne može biti položen u temelje mnogonacionalne države, on je prepun protivurečnosti. Neizbežno se mora od njega odustati i ne treba bezrazložno odugovlačiti.

Od Lenjina je kod nas uključen (bez bilo kakvih ekonomskih priprema) princip »nacionalno-teritorijalnih ekonomija«, prema kome je različitim nacijama (ni izbliza ne svima) faktički davano pravo da kontrolišu neki deo zemlje, ponekad i sasvim značajan. Tako je, prema popisu iz 1989, sedam odsto stanovništva zemlje (oko 10 miliona ljudi) sačinjavalo 21 autonomnu republiku i 10 nacionalnih okruga - s posebnim pravima, većim nego za druge narode (takve »federativne jedinice« često oštro odudaraju od svih drugih - i po svojim geografskim veličinama, i po broju stanovnika, i po poljoprivrednom potencijalu, i po kulturnoj specifičnoj težini). Tako su ugroženi interesi 93 odsto stanovnika zemlje lišenih određenih privilegija (pa i u samim autonomijama živi više od 10 miliona pripadnika nestarosedelačkih nacija).

Uz to, da ne zaboravimo, u Rusiji žive rasuti još mnogi narodi bez svoje kompaktne teritorije (»bezstatusni narodi«) - Ukrajinci, Belorusi, u nemalom broju Nemci, Poljaci, Jevreji, Korejci, Grci i još mnogi. Nije pravo da oni budu nižeg ranga nego oni u »teritorijalnim autonomijama«. Mnogi iz »starosedelačkih« nacija, kao Tatari, široko su rasprostranjeni izvan predela svoje autonomije (u Tatariji - 1,8 miliona, izvan nje 3,8 miliona). Još da ne propustimo da (prema tom istom popisu iz 1989) među narodima koji nisu Rusi 15,8 miliona smatraju ruski svojim maternjim jezikom.

Lenjinovo uređenje apsurdno je za državu u kojoj su sve nacionalne teritorije izmešane; ono protivreči svakom zdravom razumu, i moglo

je biti uvedeno samo iz političkih razloga. Takvo državno uređenje onemogućava stvaranje nenacionalne lokalne samouprave, to jest zatvara put prema *demokratiji*. Ono samo izopačava prirodni sistem *kulturnih* autonomija koje treba da budu svima dostupne.

Isključivost boljševičke konstrukcije ublažava se time što u autonomijama (sa svojim predsednicima, ustavima, zastavama, himnama) - »titularni« narodi skoro svuda (osim Tuve, Čuvašije, Čečenije; složenije je u Dagestanu) predstavljaju manjinu, nekada jaku manjinu (kao u Jakutiji, Baškiriji, Kareliji), ali uvek predstavljaju aparat i ideologiju upravljanja. Nigde u svetu koji pretenduje na demokratičnost ne može se ni pomisliti da bi manjini bilo »zakonom« dato da upravlja većinom - svuda je priznata vlast većine (uz obaveznu zaštitu prava manjine); svuda je priznato da svaka nacija može da kontroliše samo onu teritoriju na kojoj predstavlja većinu. I naravno, treba uspostaviti ravnopravnost građana nezavisno od njihovih nacionalnosti. Ta ravnopravnost je grubo narušena u našim autonomijama - jezičkim i službenim privilegijama »titularne nacije«.

Sve je to užasno nepravедno. I mora se bez odlaganja ispraviti. Nerešene međunacionalne napetosti nikako nisu drugostepene u odnosu na ubrzanu ekonomsku reformu, one mogu još pre da sruše državu. U autonomijama ne treba »titularnim nacijama«, čak ako one i nisu u manjini, priznavati pravo da faktički upravljaju čitavim narodom na toj teritoriji u *svoje ime*, a ne u sastavu državne uprave i po državnim zakonima. Takvih primera nema u svetu.

(Donedavno je Krivičnim zakonikom, stav 74, bila zabranjena ne samo svaka diskriminacija nego i privilegije po nacionalnoj, rasnoj ili religioznoj osnovi. O diskriminaciji se govorilo i u štampi i društvu više od svega. A privilegije - kao da su nestale u tišini. Na savetovanju o lokalnoj samoupravi u Kremlju 17. 2. '95. imao sam prilike da na to skrenem pažnju prisutnima - privilegije po nacionalnoj osnovi na kojima je zasnovana naša federacija, jesu istovremeno i *diskriminacija* ruskih oblasti - a to su krivična dela prema našem Zakonu. Taj gotovo nespretan Član 74 o kome smo tako mnogo slušali, tiho su izbacili iz Zakona. I umesto njega su u novi zakon ubacili Član 282 koji je formulisan na sasvim nezgodan način: on

osuđuje samo javno iskazivanje, a potpuno zatvara oči pred stvarnim događanjima.

Ravnopravnost »titularnih« i »netitularnih« nacija mora biti bespogovorno primenjena. Sistem nacionalne neravnopravnosti treba okončati.

Tim pre teritorijalne autonomije ne mogu koristiti nikakve ekonomske privilegije iznad državnog poretka, nikako ne mogu da koriste ni posebna prava na svoja rudna bogatstva i strateške resurse, kao što su sada pomalo počeli. I u svim nacionalnim kulturama treba sačuvati razumnu ravnotežu s jedinstvom države: u svojim obrazovnim sistemima autonomije ne mogu da prenebregavaju opštedržavne potrebe. Na primer, ne mogu školski programi da se prave kao da stanovnici autonomije žive sasvim izvan Rusije. (A danas je u nekoliko autonomija već urađeno upravo tako: ruski jezik preveden u red »stranog«, ruska istorija se uči vrlo malo, i to opšta. To već vodi ka raspadu opšteobrazovnog, kulturnog prostora jedinstvene države.) U vremenu bezvlašća i neodlučnosti tokom 1992-93, autonomije su preuzele odlučujući uticaj na naše takozvano zakonodavstvo, kada su se suprotstavljene sile u Centru svojski trudile da ih odobrovolje i privuku na svoju stranu. (Dolazilo je do funkcionisanja »saveta republika«, gde su Rusi imali jedan glas iz tri dela.) Kao rezultat nastao je sistem neravnopravnih »subjekata Federacije«: ti autonomni »subjekti« dobili su beneficirane uslove u poređenju s ruskim oblastima - ili izdržavanje od dotacija Centra (kao znatan deo budžeta Dagestana), to jest na račun Rusije, ili ako su slabije, onda su oslobođene uplata Centru (kao Baškirija, Tatarija, Jakutija i druge, Čečeniju da i ne pominjemo), a nekada su dobijale i pomoć međunarodnog prava.

Nakon svih političkih ustupaka 1992-93, koji su učinjeni teritorijalnim autonomijama i prilikom usvajanja čudne formule »suverena u sastavu federacije« - otvorili su se putevi za potrebe separatističkih egoizama.

Ali, ako se Ustav iz 1993. još smatra važećim, onda su, po njegovom Članu 5, »svi subjekti Ruske Federacije međusobno ravnopravni«. Znači li to da su im i obaveze jednake? Federativno uređenje Rusije treba da bude pravično i da garantuje potpunu

ravnopravnost svih »subjekata federacije« (što se ne odnosi na »nacionalne okruge« koji ruše konstrukcije i svojih regiona).

A ako je član Ustava zaboravljen, a član Krivičnog zakona neko dalekovido izbrisao, treba li doneti jasan Zakon o jednakosti nacija u Rusiji?

On bi mogao biti formulisan, na primer, ovako: 1. Na teritoriji Rusije sve nacije, odnosi se na njen istorijski sastav, jednake su u svim pravima i u svim obavezama (To se ne odnosi na građane zemalja ZND koji su se preselili u Rusiju posle 1991.⁶) Sve nacije imaju pravo da bez prepreka razvijaju svoje nacionalne kulture, obrazovanje, jezik. Njihove kulturne potrebe treba da finansira država proporcionalno brojnosti naroda i narodnosti.

2. To pravo podrazumeva i pravo svakog stalnog stanovnika Rusije na obavljanje bilo koje dužnosti - prema izboru ili ako ih neko postavlja - samo prema profesionalnim kriterijumima. (Nepoznavanje lokalnog jezika ne može biti ograničavajući faktor, dovoljno je dobro znanje državnog jezika.) Svako zapošljavanje ili sprečavanje zapošljavanja na teritoriji Rusije po etničkim kriterijumima, potpada pod udar krivičnog zakona Ruske Federacije, kao »poniženje nacionalnog dostojanstva«.

20. »Ruski« i »rusijski«

Iako Rusi, prema poslednjem popisu u RSFSR, u Rusiji predstavljaju 82 odsto stanovništva (nije u svakoj jednonacionalnoj državi tako jasno preimućstvo) - oni su rasejani po autonomijama i danas se čak nalaze u položaju manjine i tamo gde predstavljaju većinu, a realno imaju manje prava: lišeni su onih koja se daju titularnim nacijama. Može se očekivati da se zbog današnje velike neravnopravnosti u autonomijama - u predstojećem popisu 1999. mnogi Rusi upišu kao »titularna« nacija, i izmene tako demografsku strukturu stanovništva. Tim pre što Rusi nemaju, kao druge ruske nacije, svoj poseban, »republički« glas u državnoj upravi i u zakonodavstvu.

Pa ipak, ako pogledamo dublje, to je sudbinsko istorijsko nasleđe - *velike* nacije. Kada bismo mi sada dobili sva ta državna prava uporedo s autonomijama - Rusije ne bi bilo, raspala bi se. Ovde je prevladalo mišljenje prema kome je reč »ruski« već čitav vek srasla s »rusijski«. I da bi se to poistovećivanje razumelo potrebno je mnogo pažljivog razmišljanja.

Malo je poznato da je pažljivo razmatranje tog problema isplivalo u Rusiji 1909. godine. I nije baš pametno što je isplivalo. Posle trijumfa ruskih intelektualaca zbog ruskih poraza pod Mukdenom i Cusimom (peterburški studenti su slali japanskom imperatoru telegrame čestitke), posle revolucionarnih (opasno opominjućih) potresa 1905-06, nakon što je čak i carski manifest 17. oktobra 1905. o uspostavljanju delegatskog zakonodavstva bio primljen s prezrivo osmehom obrazovane klase i na račun ruske istorijske vlasti i samog pojma »ruski«, 1909. godine dogodio se još i delikatan poraz ruske diplomatije na Balkanu (aneksija Bosne i Hercegovine od strane Austrije uz ponižavajuću saglasnost Rusije). Bio je to udarac po tada još neugaslim, još živim panslavističkim pretenzijama.

Vodeće mesto u tadašnjim diskusijama zauzele su petrogradske novine *Reč*. Diskusiju je otvorio Petar Struve - i čudno je što uopšte nije zastarelo da bude citiran i posle 90 godina.

Bio je to članak »Inteligencija i nacionalni lik«¹³ - već u naslovu se vidi da ta dva pojma autor smatra protivrečnim. Struve je pisao: »Ruska inteligencija čini sebe bezbojnom pretvarajući se u 'rusijsku'... nepotrebno i beskorisno prikriva svoj nacionalni lik«, a njega je »nemoguće prikriti«. »Nacionalnost je nešto najnesumnjivije (osim rase, boje kože) u ova osetljiva vremena.« »Nemamo potrebe da mudrujemo (s ruskim nacionalnim osećanjem) i da skrivamo svoj lik ... I ja i svaki drugi Rus, imamo pravo na te osećaje... Što to bude jasnije shvaćeno... to će u budućnosti biti manje nesporazuma.«

Da li je to pročitano? Nije? U svakom slučaju, sve te »nesporazume«, tačnije rušilačke konflikte mi smo prošli na našem devedesetogodišnjem putu - ništa nismo propustili.

U daljoj diskusiji pominje se: »Takva imperija nije se mogla stvoriti isključivo fizičkom silom - nego i prirodnom snagom«, i priziva bez stida »graditeljski, državni nacionalizam«.

Međutim, stideli su se. Decenijama. Upravo pod senkom imperije - ruski intelektualci su se ustručavali, stideli čak i da se osećaju čisto kao »Rusi«. Ali, čini se da su sada ruske nacije stekle pravo da eliminišu povode za takvu stidljivost.

U toj diskusiji 1909. godine na čudan način je blesnuo odlučujući zaključak, onakav kakav mi i danas možemo samo poželeti - i u traganju za njim predlažemo čitaocu redove: »Državna pravda ne traži od nas nacionalno nerazlikovanje«. »Kao što ne treba baviti se 'rusificiranjem' onih koji ne žele da postanu Rusi, tako ni mi sebe ne smemo da 'derusificiramo', da tonemo i obezličujemo se u rusijskim mnogonacionalnostima.« »Pokušaj da se 'povelikorusi' sva Rusija pokazao se pogibeljnim za sve žive nacionalne crte ne samo nadržavotvornih, imperijskih narodnosti, nego čak i pre svega za velikoruski narod.«

Čitava današnja (narasla zbog zapuštenosti) složenost »ruskog pitanja« i sastoji se u tome kako ga rešiti ne protivrečno i ne na štetu »rusijskog«.

*

Odjekuju glasovi: »Rusija - Rusima!« Ali to je pogrešna, destruktivna parola (kao i Tatarstan - Tatarima, ili Jakutija -

Jakutima). Isto tako i »Ruska republika« u sastavu RF: to je podstrek za raskol i raspad, Rusi imaju državotvornu obavezu da povežu sve narode. Bez Rusa - neće biti ni Rusije.

Besmisleni su i razgovori o »samoopredeljenju« za Ruse. »Pravo nacija na samoopredeljenje« uporno se provlačilo kroz celu Evropu od Prvog svetskog rata. Najviše su njime mahali boljševici, potom je (16. 2. 1966) ono utvrđeno i u OUN (u zbrkanoj protivurečnosti s tim što princip samoopredeljenja u potpunosti poništava princip »nepromenljivosti granica«). Međutim, u današnjoj Rusiji *samoopredeljenje* Rusa značilo bi i njihovo samootcepljenje od svih ostalih naroda Rusije, to jest raspad njihove države. I na toj *paroli* ne treba dalje insistirati. Kako da tražimo da Rusi imaju sopstvenu državu - kad smo sami stvorili ovu - mnogonacionalnu? Čak i proporcionalna zastupljenost nacije u svim organima vlasti Rusije, takođe je neostvariva.

Pa ipak, Rusi su danas postali izdvojena nacija - kako u novonastalim granicama ZND, tako i unutar same Rusije: podeljena po autonomijama, nacija koja živi pod različitim zakonima. Da li je država u kojoj Rusi predstavljaju državotvornu većinu dužna da štiti interese ruskog naroda, ili da ih prigušuje?

Briga o jednakim pravima za Ruse nije ruski nacionalni egoizam. Breme obrnute nacionalne neravnopravnosti rušilački pritiska kompletnu rusku državnu konstrukciju. A ruski narod u Rusiji je državotvorno jezgro i bez njega nikome ne može biti nametnuta odgovornost za očuvanje države.

Sudbina ruskog naroda odrediće i sudbinu Rusije.

NEPOMIRLJIVOST

21. Boljševizam i ruski narod

Stid ruske inteligencije od svega što je rusko, zabeležen u diskusiji 1909. godine, bio je posle Oktobarskog prevrata ubrzano razvijan rušilačkom Lenjinovom strategijom potpunog uništenja ruske nacionalne svesti (kao političkog konkurenta boljševizmu). Već na X kongresu VKPb (1921), još ne odahnuvši od Građanskog rata (nastavljajući ga), objavili su da je »glavni zadatak partije u nacionalnom pitanju« - borba protiv »velikodržavnog šovinizma«, koji je, po Lenjinu, »hiljadu puta opasniji od svakog buržoaskog nacionalizma«. U Lenjinovom pismu partiji s kraja 1922, pred njegovu smrt (koje je čitano na XIII kongresu zajedno s njegovim »političkim zaveštanjem«) nalazilo se: »More šovinističke velikoruske bagre«. ⁷ Ne samo da ne treba sačuvati formalnu ravnopravnost nacija, nego treba stvoriti »takvu neravnopravnost koja bi pogađala naciju ugnjetača«, takozvanu 'veliku' naciju, (mada veliku samo po svom nasilju, veliku koliko njeni panduri)« - to bi se nadoknadilo jedino ako je moguće od nje uzeti nešto u korist malih nacija. U određivanju administrativnih granica posle 1923. nacionalnim autonomijama su priključivali *čitave ruske opštine i oblasti*. U saveznim republikama počeli su da sprovode (uprkos deklarisanom, željenom i tobože bliskom »odumiranju«, »stapanju nacija«, i to svih) udaljavanje Rusa iz državnog i partijskog aparata. Uprkos tome, na Zapadu su i danas mnogi sigurni da je Lenjin težio »rusificiranju graničnih oblasti«. U ideološkom prostranstvu urlao je i Lunačarski: »Ideja patriotizma je skroz lažljiva ideja«; ⁸ mora biti odbačeno predavanje istorije koja pokušava da u prošlosti pronade obrasce za podražavanje.« ⁹ I tokom dvadesetih godina, desetine partijskih govornika i stotine uslužnih poltrona u jedan glas su se utrkivale u kletvama, »ubili smo debelguzu babu Rusiju«, a »možda je bolje bilo ne spasavati« Rusiju za Minjina i Požarskog? itd. I nebrojeno mnogo takvih gadosti.

U tu boljševičku strategiju rasprave spada i katastrofalan udar na pravoslavnu crkvu -bučna hajka pri otimanju crkvenih dragocenosti (tajno ju je vodio Trocki, ali pod firmom Kalinjina), zatim hapšenja i suđenja patrijarsima, mitropolitima, javna i desetine hiljada tajnih streljanja pravoslavnih sveštenika i njihovo uništavanje u logorima. Istovremeno, počev od građanskog rata i tokom dvadesetih godina, uništavano je ili proterivano plemstvo i ruski intelektualci. Ruska nacionalna svest bila je čvrsto potisnuta, pogašena sve do prelaska u ilegalu, po površini potpuno uglačana i zabranjena kao rađanje kontrarevolucije.

I takva atmosfera zgušnjavala se sve do sredine tridesetih godina, kada se Staljin prenuo (posle uništavanja mnogih miliona elitnog seljaštva i nakon što su uništili petrogradsko plemstvo i inteligenciju 1935, posle rušenja Hristovog Hrama 1931. i nedalekovidog uništavanja i zapuštanja spomenika Otadžbinskog rata 1935. godine, pred nastupajućom pretnjom velikim ratom, jer na slabašnoj ideologiji Kominterne, bez ruskog nacionalnog uspinjanja, on u tom ratu nije mogao da opstane. I u sovjetskoj agitaciji iznenada su se setili, začuli su se pozivi na zaboravljeni, već triput prokleti i pogaženi *patriotizam* (od 1936. pojavio se termin »stariji brat«, a od 1938 - »veliki ruski narod«).

Samo taj patriotizam - zaista ne »sovjetski patriotizam«, patriotizam je potpuno ruski -poziv na rusku ratničku prošlost, čak do Dimitrija Donskog (sada bez bojazni da će se »uvrediti« Tatari), baš on, spasavajući i čitav svet i Rusiju, istovremeno je spasao i sovjetsku komunističku vlast sa Staljinom na čelu (posle rata Staljin je udostojio ruski narod zdravice zahvalnosti. Ali postepeno, da se vlasi ne sete, skladištio je u rezervi i sva shvatanja internacionalnog komunizma, valjaće ona njima.) Istorijski i svetski podvig ruskog naroda u Drugom svetskom ratu (i, strašno je reći, da li i *poslednji* u čitavoj njegovoj istoriji) predstavlja i jednu od zagonetki ruskog karaktera. Zar nisu milioni ljudi bili zahvaćeni represijom, živeli pod stalnim pritiskom, u strahu da kažu svoje mišljenje; zar skoro polovina tadašnjeg stanovništva nije dobro pamtila bolji život pre revolucije, i očigledno osećala da je u zamenu dobila socijalističke otpatke. I šta je iskreno povelu narodne mase da svojim životima

plate tako đavolski ružan opstanak (ne malo zatvorenika iz logora je tražilo da ide na front). Tu je delovala, naravno, i moć gvozdene prinude (nevoljno se moramo zamisliti nad ocenom Konstantina Leontjeva da naš narod crpe dostojanstvo iz stepena ugnjetenosti). Tu se u ogromnoj meri pojavio prirodni, ničim negušeni ruski patriotizam, ali pokazala se i psihološka potreba čovekova da se uspravi makar nakratko i oseti se kao ličnost, čak možda i kao heroj - u borbi na smrt, uživajući u kratkotrajnoj iluziji slobode.

Danas je taj podvig ruskog, ne, trislovenskog naroda (poniženog u Crvenoj armiji i u fabrikama u pozadini i na kolhoznim poljima), koji je srušio hitlerizam, koji je zapadne demokratije spasio uz, za njih, najmanje ljudske gubitke - danas u živim sećanjima i svetskom pamćenju zatrt, zaboravljen, bez zahvalnosti, potonuo pod tokove savremenog života, dok mu je kostur još sačuvan u Rusiji - neko reliktno, svima smešno, a za mnoge prezreno Čudovište.

22. Od Staljina ka Brežnjevju

Poslednjih godina carevanja Staljin je primorao sovjetsku ideološku propagandu da na ružan način napadne bezgraničnu nacionalnu prepotentnost Rusa, koji su u svemu bili »pioniri«. Nemoguće je pretpostaviti da je on to uradio da bi naneo novu štetu ruskoj svesti, ne, on se tako poneo samo zbog odsustva mere i ukusa, i očigledno, pretpostavljajući da tako učvršćuje pod sobom ruskog konjičar-bonjiča za sledeći svetski agresivni skok. Smrt ga je omela da iz tog postupka izvede neki rezultat - ali je sasvim uspeo da nanese još jednu приметnu štetu ruskoj svesti i učini je smešnom u svetu.

Hruščov je iznenada najavio očuvanje boljševičko-internacionalnog ushićenja kod komsomolske omladine. Pokazalo se da je on bio mnogo bliži Lenjinovoj liniji nego trezveni državni strateg Staljin. Od vremena Lenjina niko nije tako bezočno poklanjao rusku zemlju - Čečeniji, Dagestanu, a pre svega Ukrajini. Upravo je on smislio šašavo »poklanjanje« Krima - tu sablazan, koju je đavo podmetnuo da bi povratio dušu, u ovom slučaju državnu svest Ukrajine. Hruščov je, bez ikakvog vidljivog povoda, od 1961. godine nedostojanstveno počeo da muči pokornu, lojalnu, i za sliku o režimu sasvim korisnu pravoslavnu crkvu, da zatvara hramove. Tu kampanju je nemoguće objasniti ničim drugim osim boljševičkom idejnom pomamom - a po intenzivnosti je podsećala na Lenjinovu, dvadesetih godina, samo bez masovnog hapšenja sveštenika. Ruski patriotizam Hruščov još nije želeo da proglasi za neprijatelja, ali nije osećao simpatije prema njemu i obavezno ga je preinačavao u »svesovjetski«!

Upravo tu liniju nasledio je i Brežnjev ljev politbiro: da se u SSSR dogodilo neviđeno slivanje svih nacija u jednu »sovjetsku naciju«. Kao što su najčešće ti starci videli samo ono što su želeli, oni su nekako i poverovali u mit o »jednom sovjetskom narodu« (i čak im je uspelo da utiču na masovnu svest toliko da su mnogi takođe počeli da veruju).

Iako su u tom usmeravanju ruskih nacionalista koji su sve više hrlili prema komunističkom stožeru, računajući na njegovu čvrstinu, i

stvorili svoj mit o nacionalnom preporodu Brežnjevjevog režima - taj isti režim nije propuštao da udari po opasnom neprijatelju, da pokaže kandže marksističko-lenjinističke ideologije, i 1972. je šef propagandnog sektora CK odštampao upozoravajuće-priljavi članak protiv buđenja ruskog nacionalizma i simpatija prema religiji. Taj članak ostao je zadugo ideološki spomenik epohe Brežnjeva. (Ali skoro je nepoznat tajni dopis Politbirou, pismo Andropova 28. 3. 1981, - o »delatnosti antisovjetskih elemenata, prikrivenoj idejama rusizma«; oni su »krijući se iza demagoških rasuđivanja o zaštiti ruske istorije i kulture, pripremali podrivanje komunističke vlasti«.) Današnji uzdasi zabludelih patriota »da nije trebalo rušiti komunizam«, koji takođe »učvršćuju« Rusiju - to je sramni pad duha pred ubicama.

Moramo da primetimo i da se Brežnjevjev režim u svom nasilnom i energičnom likvidiranju hiljada »neperspektivnih sela« rukovodio tobože ekonomskim (u stvari pogrešno shvaćenim) razlozima - ali provodeći bez buke i tajno tu akciju, najrušilačkiju posle Staljinove kolektivizacije, prepuštajući divljini još neporušena, dragocena seoska imanja, napuštajući upravo zemlju Srednje Rusije, Brežnjevjev Politbiro je uništio mnogo onih mesta u kojima se čuvala srž naroda, običaji, psihologija, pripremio je dalje potkopavanje ruske narodne samosvesti. Ako tome dodamo i bezumni i rušilački projekat »vraćanja severnih reka«, jedva, jedva ostvaren Božjom voljom, na samom kraju vladanja Brežnjevjeve klike, mora se prihvatiti sa velikom zahvalnošću priča o tome kako su ti starci lagano gurali u stranu »razvoj Rusije«.

23. Odlazak kulturnog kruga

Ali ako se neko stvarno preporodio u bilo kojoj meri za vreme onemoćalog Brežnjevljevog režima, onda je to mnogonacionalna ruska inteligencija, već unutrašnja, budući da više nije bila sovjetska, i s bogatim intelektualnim životom, po nevolji usmerena samo na usmene besede, samizdate i publikacije u inostranstvu. Pažnju te uzavrele sredine privukla su mnoga savremena pitanja, potom i istorijske procene, i nije se moglo dogoditi da bilo koji od tih centara pažnje prođe bez razmatranja ruskog nacionalnog pitanja i ne da mu svoje, novo tumačenje.

Koliko je hiljada novih sovjetskih intelektualaca dvadesetih i tridesetih godina bilo iskreno privrženo komunizmu, vatreno učestvujući i u njegovom aparatu, i posebno, u njegovoj propagandi, i još specifičnije - u pisanju knjiga, budalastih masovnih pesama, filmova za narod - i kuda se to odjednom delo? Odjednom je nestalo privrženosti komunizmu, kao da je nikada nije ni bilo (kod nekih je smekšala, pritajila se). Da li je to promena mišljenja? Zaboravnost? Od kraja šezdesetih godina odlučno su pisali u samizdatu: »Ne, mi nismo birali tu vlast!« I neodlučno: a od tada je »nahrupilo nekakvo revolucionarno poltronstvo - 'treba učestvovati'«. Odjednom smo saznali da je jedini krivac za revoluciju -čitav ruski narod i niko više: »Ruska ideja je glavni sastojak boljševizma«. »Ruski narod je ugnjetač i zato nema pravo na nacionalizam, koji je u stvari 'rasistički rusijanizam'.«

Takvo raspoloženje, kako se ubrzo zatim pokazalo, nije vladalo samo u uskoj grupi, ono je sedamdesetih godina široko zahvatilo prestoničku inteligenciju - dolazeći do izražaja u samizdatu, a i preko emigranata koji su otišli na Zapad - pre svega u radio-emisijama na ruskom jeziku koje su se slušale po celom Savezu preko miliona radio-prijemnika. Sada je rado prihvaćena ta verzija o beznadežnoj pokvarenosti ruskog naroda i same ruske istorije, verzija menjševika i trockista, dvadesetih godina razočaranih zaokretom revolucije: kao njene ideje su bile svetle, ali kako sa *takvim narodom* uraditi išta

pristojnije? I da je »tokom vekova Rusija stradala od manijakalno-depresivne psihoze«. I čak »bezbrojne turobne pesme« tog naroda, »otegnute ruske pesme odražavaju početak duševnog oboljenja nacije«.

I u nastavku: u »toj zemlji« - »sav narod se sliva u reakcionarnu masu«; »centar narodne pravde je - samoobmana«; u toj zemlji se, čak, »hrišćanske dubine praktično uvek prepliću sa bezdnom prirodne podlosti«. »Rusija je doprinela svetu Zla više nego bilo koja druga zemlja.« Uporedo s bolesno tačnim zapažanjima (današnja »Rusija se ogleda u staklu pivske čaše«), mi smo čitali i slušali: »Ta Rusija« »ispunjena je gadostima od vrha do dna«, »ljudski svinjac«, »jama za pomije«, »to je vaša zemlja, vaš narod!«... ili lepršave usputne duhovitosti, kao »zemlja Ivana i Jemelja«, »iskonsko - konopljano«¹⁰ i još mnogo tako oštroumnih dosetki. Bilo je i oštrijih sudova (naročito u publikacijama koje su u inostranstvu štampali iseljeni sovjetski autori: »Rusija je, to je istina, majka poroka«, »pravoslavlje je hotentotska religija«, »šugavi stanovnici« (Rusije), suviše je ovde navoditi bezbrojne takve primere.

24. Rasprava osamdesetih godina

Glasnost koju je proklamovao Gorbačov otkrila je opojnu moć govora, iako je ta mogućnost otvorena i za glasove koji nisu pripadali priznatom »*kulturnom krugu*«. Ali glasnom govorenju uvek (tako je ne samo u Rusiji) teže samo male, socijalno aktivne grupe, ili profesionalni glasovi i pera. O stepenu bolesti (ili zdravlja) društva može se suditi i po tome koliko je taj aktivni tanak sloj zatrovan (ili nije zatrovan) brigom, bolestima, orijentacijom narodnih masa. Ne treba ni govoriti da je bolesti našeg današnjeg društva teško zamisliti.

I tako, od momenta kad je sovjetskoj obrazovanoj klasi bila iznenada darovana sloboda da govori sve što želi, od tog trenutka su se našle takve »demokrate« i takve »patriote« koji su izgubili ravnotežu, izgubili samopouzdanje, koji su verovali da su samo oni sačuvali razumnu slobodu reči. Brzo narastajući usmeni ekstremizam obeju strana odvratio je i odvojio mase slušalaca od onih koji su tako glasno govorili.

Patriote (mnogi od njih su već odavno svojim položajem pripojeni upravo nametnutoj komunističkoj vlasti) odjednom nisu želeli da se napregnu i dovrše pad totalitarnog režima koji je 70 godina gušio Rusiju. I nisu svoje vatrene snage i reči potrošili za analizu naših fizičkih i moralnih gubitaka, dubine našeg duhovnog pada tokom tih decenija, ni za traženje sigurne osnove za izražavanje ruskog bića i duha. Oni su krenuli u slepu krajnost: za poraz Rusije u XX veku nisu tražili krivce u nama samima koji smo tako jeftino zagrizli na Lenjinov poziv na otimačinu i »koplje u zemlju« umesto odbrane domovine, niti u našoj nipošto masonskoj dinastiji i vladajućem sloju - nego se trude da okrive »cionizam«, a neko i direktno »Jevreje«, i čak i s karikaturalnim dodacima. I talasi s patriotske strane gotovo da su se samo na to i svodili. A povrh toga i novonastala *Pamjat* (nepoznatog i provokativnog porekla), slaba po snazi, ali vatrena po strasti, palila je izazivajući ogromno uznemirenje - bez

preuveličavanja, u celom svetu - oko dve godine, sve do surove rezolucije evropskog parlamenta.

I *demokratska* strana je na svoj način udarila u drugu paničnu krajnost: svakoj ruskoj patriotskoj grupi u SSSR-u lepili su etiketu »reakcionarna«, »šovinistička«, »crnostotinaška«, »nacistička«. Sada su uz rusofile izmislili i »rusite«, a ponovo su isplivali i »rusopati«, nisu zaboravili tu lepu reč ni 60 godina nakon procvata boljševizma. (Pri tome su izgubili suštinu demokratije, i složeni put od totalitarnog režima do nje. I pogrešno su procenili svoj već tobože postignut autoritet i uticaj na novu vlast i tok reformi.) Upravo ta Glasnost stvorila je mogućnost slobodnog dozivanja i slivanja glasova metropole i nedavne emigracije. I otuda su se čuli odlučni glasovi: »Rusija je i sada tamo gde je bila pre sto godina - u laži«. ¹¹ »Zar smo jednom imali prilike da slušamo ... da ruski narod ima pravo na svoj sopstveni, samostalni razvoj?« »Rusofili su danas ... sila u zemlji, neprocenjiva opasnost.« U borbi protiv te opasnosti »najoptimalnija bi izgledala konsolidacija (progresista, demokrata) s partijskim aparatom, KGB-om i domaćim aparatom«. ¹²

Ali i bez te neostvarene konsolidacije, raspad »rusofila« se nastavljao i širio: »Takozvano rusko vaskrsnuće - to je fašizam«. Čak su i pisce »seljake« direktno i ne jednom proglasili za »razarače«, »fašiste« (i po *Slobodi* i po štampi); o insistiranju Valentina Raspućina na čistoti starih ruskih istoričara rečeno je da »to opasno miriše«. O pozivu patriota na učvršćenje porodice, prirodnosti, povećanje nataliteta i zaštitu prirode pisalo je u moskovskom časopisu: ta »bučna mešavina«; čak i žalost što je Rusija strašno nastradala od komunizma, to je »mazohistička ekstaza, kada ... cepaju košulju do pupka«. ¹³ (Takva lavina napada detaljno je podržavana i člancima u američkoj štampi).

Radio-stanica *Sloboda* postala je tih godina već legalna kao da je sovjetski radio. Ona je uvela seriju emisija *Ruska ideja*, gde je podrugljivo banalizovala i rusku istoriju i rusku misao, direktno tražila »mutaciju ruskog duha«, uništavala rusku misao do beznadežnosti, a kod drugih slušalaca povećavala neprijateljstvo prema Rusima. »Zar Rusi nisu narod prošlosti, koga više nema?« Ponižena i očajna

Rusija mogla je da čuje: »privid totalitarizma - rusko rodovsko iskušenje« (11. 12. 1989). »Kod Rusa je sve u krvi i kostima, a ruski narod ne ume ništa dobro da uradi« (27. 10. 1989); »Govoriti o ruskom patriotizmu u takvoj zemlji prosto je nesavesno, neprirodno« (12. 1. 1988). (Sve te radio-emisije ponavljale su se nasrtljivo i s jasnim ciljem, čak su, i mimo *službenog zadatka* od izvora finansiranja, izražavale sopstvena strasna osećanja izveštača.) Upravo tih godina događala su se masovna ubistva u Azerbejdžanu, Zakaspiji, Kirgiziji, Tadžikistanu, Karabahu, Južnoj Osetiji - sve izvan Rusije i bez bilo kakvog učešća Rusa. Ali sovjetska štampa i američka radio-stanica grmele su samo i jedino protiv »ruskog rasizma«, protiv ruskog patriotizma, koji »ružno miriše«.

Tako je nekoliko godina uzastopno vođena žestoka rasprava među raznim *društvenim granama* u SSSR.

»Demokrate« i »patriote« su se međusobno psovale, umesto da se ujedine protiv živog, izopačenog komunizma i komsomolstva. Ni jedni ni drugi nisu bili organski sposobni za to. Jadna je zemlja u kojoj se reči »demokrata« ili »patriota« smatraju psovkom. A za to vreme, komunistička nomenklatura uspešno se prestrojila u »demokratsku nomenklaturu«, komercijalnu, i zajedno s dovitljivim, do juče potpuno nepoznatim lopovima - zauzela položaje, zavladała kapitalom. I posle srećno izgubljenog vremena samo je mogla zahvalno da klimne protivnicima na dve suprotstavljene strane: »Hvala za vašu raspravu!«

Ta rasprava nije dala čak ni da se čuju skromni, dostojanstveni glasovi s obe strane, zabrinuti za našu budućnost u čitavoj njenoj složenosti. Potkresani su bili pravi problemi. Među vatreno raspaljenim polovima stvoreno je mrtvo polje, na kome je nemoguće, čak i odvratno, nastupiti i s najrazumnijim i plodonosnim predlogom.

25. Bolesti ruskog nacionalizma

Među našim misliocima XX veka kao što su S. Bulgakov, V. Vernadski, A. Losev, N. Loski, S. Franka, skoro niko nije posebno razrađivao rusku nacionalnu temu, osim I. Iljina, P. Struvea, N. Berđajeva. (Ali ne može se nazvati uspehom površni, pomodarski hir poslednjeg s Trećim Rimom - Trećom Internacionalom: od tada smo upoznali i Treći Rajh, i Treći svet, i Treću emigraciju, i Treći put. Kakva se suvisla misao može napipati u takvim poređenjima?) U drugom redu treba pomenuti V. Rozanova, G. Fedotova. Da, mi smo se dugo lišavali ruskih mislilaca: ili nasilnim proterivanjem, ili su bili prinuđeni da ćute.

Tako je razrada ruskog nacionalnog problema još pre revolucije ostala, u najboljem slučaju, državnim službenicima (i često je dobijala prizvuk kazne), ali i - političkim novinarima. Oni su bili sasvim različitog kalibra i njihove publikacije svojom oštrinom, grubošću, pa čak i psovkama, izazivale su odbojnost i čak odvratnost obrazovanog društva. Sticao se utisak (povoljan za kritičare) da je ruska nacionalna publicistika na organski niskom nivou.

Decenije komunističkog uništavanja, ugnjetavanja i gušenja ruske nacionalne svesti, samo su doprinele da taj nivo toliko padne. Kada je šezdesetih-sedamdesetih godina već sasvim novo pokolenje počelo da se budi iz poluvekovnog zaborava pod boljševicima - to je bilo mučno, tako su se silno izmenili životni uslovi, tako je dubok bio prekid tradicije da su mladi ruski intelektualci, budući do skoro nisu mogli doći do ranije zabranjenih knjiga, morali iznova da tragaju za rešenjima i tumačenjima. Jedna grupa (I. Ogurcova: *Sveruski socijal-hrišćanski savez oslobođenja naroda*) tačno je odredila komunizam kao glavni izvor naše bede, stvorila ilegalnu organizaciju za njegovo svrgavanje, međutim bili su brzo razbijeni, ne samo zbog ravnodušnosti, već još pre zato što nisu imali podršku društva. Drugi (grupa V. Osipova, oko samizdatskog časopisa *Veče*), svesni svoje društvene nemoći, pokušali su da nađu oslonac i zaštitu u nečemu

jakom, već realno postojećem. Potpali su pod uticaj mita o tobožnjem početku nacionalnog preporoda komunizma i prihvatili ga ne kao glavnog dželata ruskog naroda, već kao njegovog spasitelja. Ipak je on »stvorio veliku državu«, možda on predstavlja veliko mesijansko predskazanje? Pošto su zaboravili, ili mu oprostili desetine miliona žrtava i sve lenjinističko protivrusko besnilo, oni su se pitali: »Zar ruski patriotizam nije usklađen s marksističko-lenjinističkom doktrinom?«, i čak: »patriotizam i komunizam ne mogu jedan bez drugog«, »ruski komunizam - to je poseban put Rusije«, »Lenjinova nacionalna politika pravo je rusko rešenje nacionalnog pitanja«... - u takvim čudovišnim formulama oni su izrodili nacional-boljševizam *smenovehovaca*, zaboravivši da u ranoboljševičkom režimu petnaest godina čak ni reč »Rus« nije smela biti izgovorena. Osim toga, već su i kolektivizaciju proglasili poklonom koji je rusko seljaštvo priželjkivalo (to smo čuli i od A. Zinovjeva).

Sistematski potiskivano nacionalno osećanje neizbežno se manifestovalo bolesnim i ekstremnim reakcijama, na ponižavanje se uvek može očekivati agresivna reakcija, sve do šovinizma. On je izbio već sedamdesetih godina, kada je sve što se zbiva u SSSR-u tumačeno delovanjem masona i Jevreja u svetskoj i ruskoj istoriji. U godinama »perestrojke«, kada je više nego očigledno bilo razorno delovanje jednovjekovnog ruskog nacionalnog poraza - sve očajnije su počeli da traže krivca svuda, samo ne u sebi. I baš u tom periodu, kada je narod shvatio da je obmanut, u ponoru, opljačkan, u bedi i potpuno prezren - došlo je do eskalacije psovanja i vređanja preko oslobođenih mas-medija. Kao odgovor, nastupila je najbolesnija reakcija, nacionalna nadmenost, oholost, koja nikako nije odgovarala današnjem stvarnom, jadnom stanju našeg naroda. Neviđeni istorijski pad, naš i bez toga očajan položaj, otežali smo neobuzdanim, praznoglavim, pretećim reakcijama.

Tada je uništena ruska svest pokušala da nađe izgubljeni oslonac, sablažnjivo spajajući nacionalizam i boljševizam. Stvorena je najčudovišnja zbrka - mešavina »belih i crvenih«, njihovo »pomirenje« na Bog zna kakvoj osnovi, stvaranje »patriotskog bloka« s komunistima, a patriote koji nisu pristali na takav oblik pretrpeli su na izborima 1990. godine katastrofalan poraz. (Gde

bismo, ako ne ovde, podsetili na neviđenu bestidnost s kojom je današnja KPRF, čak se ni imenom ne odvajajući od ranijeg komunizma, proglasila sebe »narodnopatriotskim pokretom«, i pristalicom pravoslavlja? I *nijedan* od njihovih sadašnjih vođa se nije pokajao, čak i ne pamti, kako su oni te patriote i te pravoslavce - gazili, streljali, spaljivali. Bestidno danas stavljaju pod znake navoda »užase boljševizma«, pa to je bilo »pre pola veka i - zaraslo je u korov«²² (ne, ti kosmički zločini ne mogu se sprati s komunizma).

Istovremeno, novi nadriteoretičari pokušavaju da traže spas za Ruse preko »evroazijstva«, a od hrišćanstva kroz novopaganstvo: »možda je to otkrovenje za Rusiju?«

U toj zbrci su potonuli, i nisu mogli imati uticaja, malobrojni razumni patriotski glasovi.

A upravo ti glasovi predstavljaju zdrav narodni duh.

*

I u toj bespomoćnoj propasti ruske nacionalne svesti - još i tokom devedesetih, i bez toga rušilačkih godina, nalegla je, provlačila se ista ta mrlja mazuta.

Još u vreme Staljina uočeno je da termini »nacional-socijalizam« i »hitlerizam« nisu pogodni za psovke - i već tada je od Italijana prihvaćena vajna reč »fašizam«. Nju je brzo prihvatio i polusvet - i u logorima su nas, političke zatvorenike, pa čak i donedavne ratne, zvali »fašisti«. Tako su u vreme perestrojke brzo i počeli da kače taj »fašizam« i na celu Rusiju, glavnu silu koja je spasila svet od Hitlera. Zar su očekivali nekakvu opasnu milionsku snagu iza leđa slabe, mada glasne gomile ruskih nacionalista? Čule su se optužbe od radikal-demokratskih intelektualaca, zatim od stranih radio-stanica - o nastupajućem »sveobuhvatnom ruskom fašizmu«, i zamahala su strašna krila sa stranica ruskih novina.

Odazvao se mudri ruski predsednik. Sredinom januara 1995. upravo posle našeg sramnog vojnog poraza u Groznom, kroz krv i jecanje tamošnjeg namučenog naroda i samih ratnika - sazvan je u Moskvi Međunarodni antifašistički forum protiv eskalacije najstrašnije opasnosti. I u februarskoj poslanici Federalnoj skupštini predsednik nije tražio prekid krvoprolića u Čečeniji, već da državna tužilaštva i

sudovi odlučno zaštite Rusiju od fašističke ideologije. Kakve nikada nije bilo u Rusiji - i koja apsolutno ne pretil Rusiji.

Nalepnica »fašizam«, kao i u svoje vreme »klasni neprijatelj«, »neprijatelj naroda« -deluje kao uspešan način da se obori, učutka oponent, da se izloži represiji. A posle dodaj -prema potrebi. Čak i naš običan pokušaj da zaštitimo svoj nacionalni opstanak od najezde neradničkih čopora iz azijskih zemalja ZND (koja evropska zemlja nije zabrinuta zbog sličnih problema?) jeste - fašizam! Prema mnogim našim novinama, to je tako.

A trebalo bi reći: ako je reč o podivljaloj, fanatičnoj surovosti, spremnoj na nasilje (definicija u potpunosti primenljiva i na rani boljševizam), tada je imenujte tačno ili izmislite neku drugu reč - ali ne žigošite pečatom »fašizam« ovaj narod koji je uništio Hitlera.

Ako, poređenja radi, za sve ove godine, uz bujanje najsirovijih, najnepomirljivijih nacionalizama u Srednjoj Aziji, u Zakavkazju, u Ukrajini (s jurišnim odredima UNSO i čak legalnim skupom veterana hitlerovske SS divizije *Galicija* u Ljvovu), njima nije bila nalepljena nalepnica »fašizam« - onda je jasno da je ova kampanja bezobzirni refleks: intenzivnim lupetanjem o »ruskom fašizmu« sprečiti, ne dati da ni najmanje vaskrsne ruska svest.

Da, ekstremni oblici svakog nacionalizma na zemlji jesu bolest. I bolestan nacionalizam je opasan, štetan pre svega po sopstveni narod. Razumnim osvešćivanjem, umesto besnih psovki, može se i mora pretvarati u kreativni i stvaralački. Bez koga nijedan narod u istoriji nije izgradio svoje biće.

HOĆEMO LI OPSTATI, MI RUSI

26. Patriotizam

Postoji verovatno mnogo shvatanja patriotizma. Ja ovde predlažem svoje, ne jednom potvrđeno posle mog povratka u Rusiju, tokom susreta s ljudima u mnogim oblastima, koje je svuda primano s razumevanjem: »Patriotizam, to je potpuno osećanje ljubavi prema svojoj domovini, uz spremnost da se žrtvuje za nju, da se dele neprijatnosti, ali ne i da se servilno služi, ne da se podržavaju nepravedni postupci, spremnost da se otvoreno ocenjuju njeni poroci, grehovi, i kajanje zbog njih«.

Patriotizam - to je prirodan organski osećaj, za njega nisu potrebna nikakva opravdanja, ni temelji, a sve što se uz njega dodaje (»socijal-patriotizam« - leva i lenjinska psovka; »nacional-patriotizam« - današnja psovka) u suštini je ili nerazumevanje, ili namerno izvrtnje. Nekada je P. Vjazemski izmislio epitet kvasni patriotizam, koji se veoma dopao ruskim liberalnim krugovima. A zapravo ga je stvorila njegova aristokratska nadmenost prema prostodušnoj ljubavi puka, izmučenog načinom života, prema svojoj domovini.

To je kod nas moderno. Uništavati patriotizam gotovo ravnopravno s »fašizmom«. A evo, u Sjedinjenim Državama se patriotizam visoko kotira. Ne samo da ga se niko ne stidi, nego Amerika diše svojim patriotizmom, ponosi se njime - i razne grupe naroda slivaju se u njemu u jedno. U svakom američkom razredu visi nacionalna zastava; i u mnogim školama govore se reči vernosti njoj.

Patriotizam je dostojanstvo mnogih zemalja, među njima svih evropskih, patriotizam je princip koji ujedinjuje narode i nikako ih ne odvaja od ljudskosti. Druga je stvar što, kao i svako čovekovo osećanje, može biti podložan odstupanju, iskrivljavanju.

Slično tome je današnje poimanje »slobode« u svetu - a posebno u Rusiji uzdrmanoj svim mogućim »šokovima« - uzdignuto do potpunog zaborava čovekovih »obaveza« i do oslobađanja od svake

odgovornosti. Mi, u stvari, postojimo kao ljudi samo dok stalno osećamo na sebi, nad sobom - svoj dug.

I kao što se ne može sačuvati društvo u kome ne postoji građanska odgovornost, tako ne može da opstane zemlja - posebno mnogonacionalna - u kojoj je izgubljena opštedržavna odgovornost.

Mnogonacionalna zemlja u teškim momentima svoje istorije mora imati oslonac u podršci i zanosu svih svojih građana. Svaka nacija mora biti uverena da je zaštita opštih interesa države - životno važna i za nju.

Od takvog državnog patriotizma u današnjoj Rusiji nema ni pomena. Pored pojačanog zaoštavanja patriotizama odvojenih autonomija - tu je opšti haos, i savršeno nedostojno ponašanje državne vlasti, koja je moralno nisko pala u očima svih stanovnika zemlje. Jedan oficir mi je pri susretu u Jaroslavu rekao: »Nova Rusija nije se postavila kao domovina«.

27. Nacionalna ošamućenost

Bez obzira, ako se i prihvati shvatanje *građanskog patriotizma*, ne treba ispustiti patriotizam *nacionalnog*. U jednonacionalnim zemljama i jedno i drugo su u suštini - isto. U mnogonacionalnim zemljama, kao što je naša, nacionalni patriotizam je sastavni i osnažujući deo opštegrađanskog, i teško toj državi u kojoj su se ti patriotizmi razišli. Na nacionalni patriotizam mogu se primeniti karakteristike koje su gore navedene: spremnost da se dele nevolje, žrtvovanje, neprijatni poslovi. I ono što je prirodno i neosporno - svest o jedinstvu sa svojim narodom.

Ljubav prema svom narodu isto je tako prirodna kao ljubav prema svojoj porodici. U toj ljubavi niko ne može biti potcenjen, ni jedini poštovan. Ma kako savremeni svet bio haotičan i nepovezan, trudimo se da svoju porodicu sačuvamo i merimo posebnim aršinom, prožetim unutrašnjim razumevanjem. I nacija je takođe porodica, samo drugog nivoa i obima; i nju, takođe, povezuju neponovljive unutrašnje veze - zajednički jezik, zajednička kulturna tradicija, sećanje na zajedničku istoriju i njeni zadaci u budućnosti. I zašto je onda očuvanje nacije greh?

Danas mnoge manje i male nacije u našoj zemlji svojim patriotizmom, nesumnjivo, otvoreno prevazilaze Ruse. Njihovo nacionalno osećanje je čvrsto.

A naše? Naše je pogaženo, iskidano u fronce. U kratkom periodu rata s Nemačkom ruski patriotizam bio je odobren, uzvišen, proslavljen - a onda, pošto je iskorišćen, odgurnut i ponovo pretvoren u strašilo.

Ja ovde govorim o ruskom patriotizmu - čistom, punom ljubavi, graditeljskom; ne o krajnje nacionalističkoj orijentaciji (»samo naša rasa!« »samo naša vera!«), ne o uznesenosti svojom nacijom, iznad shvatljivih duhovnih dometa, iznad naše skrušenosti pred Nebom. I razume se, nećemo nazvati ruskim »patriotizmom« onaj koji zaključuje malodušni savez sa svojim uništiteljima, komunistima.

Istini za volju, ruski patriotizam nije zabranjen Ustavom - ali je blizu tome, *skoro*. Ne male snage - i unutar zemlje, i izvan nje - usmerene su da nas, Ruse, liše individualnosti.

A mi? Mi - mi smo se predali. Pred lavinom našeg poraza u XX veku opala je naša volja da zaštitimo svoj lik, svoju osobenost, duhovnost. Mi smo mnogo-mnogo sami krivi za svoju propast.

Setimo se Gogolja: »Veliko nepoznavanje Rusije - usred Rusije«. I setimo se Ivana Aksakova (reč o Puškinu): »Zar nije čitava naša beda i zlo u tome što je kod nas svih, i kod aristokrata i demokrata, ruska istorijska svest tako slabo, tako mrtvo istorijsko osećanje!«

Teže od svega je što su današnji Rusi od rođenja lišeni makar slabašnog osećanja svog jedinstva. Danas, kada je većina naroda Rusije u bedi, mnogi od njih se osnažuju svojim jedinstvom i naporima lokalnih organizacija. Ruski narod je u najgorem položaju, pošto smo u lancu naših gubitaka izgubili povezujuću spasilačku kopču jednog s drugim, a s njom i svest o svom *mestu* u zemlji. Naša nacionalna svest pala je u letargiju. Mi smo jedva živi: između gluvog zaborava iza, i opasno nadolazećeg iščeznuća ispred nas.

Mi smo u nacionalnoj nesvestici.

Kada u celom svetu uporno rastu nacionalizmi - nesvestica naše nacionalne svesti oduzima nam životnu snagu, i čak instinkt samoodržanja.

S teškom tugom strahujem da, posle svega preživljenog, ruskom narodu sve više pretilo ubrzano nazadovanje, propadanje, slabljenje...

Uzrok ili polja sile koja su nas usmerila na tu nizbrdicu - spliću se u omču pred našim očima, juče i danas, ali se i provlače iz naše daleke prošlosti.

28. Pravo na korene

Rusi imaju svoju stradalačku kulturu. Nećemo reci da je tako hiljadu godina - ali ima sigurnih šest stotina, od procvata pravoslavne kulture u Moskovskoj Rusiji. Potom je ona pretrpela žestok lom od Petra I, nasilno su je utiskivali u tuđe forme i zaustavljali njen razvoj u njima (to je ono što se u geologiji naziva *pseudomorfoza* - kristalizacija u tuđoj formi). Ali u folklornom sloju, a od vremena Puškina i u višim slojevima - mi smo napredovali u mnogo čemu svome. I pravoslavlje je kroz vekove hranilo našu duhovnu različitost.

U sovjetsko vreme nije samo komunistička štampa delovala rušilački, već i veštačko stvaranje *sovjetske kulture* - kao zamene i surogata za rusku. (Više je od svega nastradao, prostački je uprošćen naš jezik. Danas je u ruskom narodu, čak i u preostalom tankom intelektualnom sloju, do iznenađujućih granica izgubljeno osećanje i shvatanje *sopstvenog jezika*. Zbog upotrebe sočnih i punih ruskih reči iz živog rečničkog fonda XIX veka, dobijao sam prekore zbog »novatorstva« i »eksperimentisanja«, ne od običnih čitalaca, nego od ruskih kritičara, čak i onih seljačkog porekla: oni već ne razumeju narodne reči! Nedavno sam štampao u tiražnim novinama sto retkih poslovice - bio sam zatrpan pismima sa žalbama da ne razumeju te poslovice, na primer: »Ne diži glavu iznad vetra«, kako to razumeti? Pa na najpoučniji način za nas: nemoj biti uobražen, ne ponosi se po svaku cenu, to je lekcija i našim besnim nacionalistima.) U poslednjoj deceniji ruska kultura je još na nov način izopačena otrovnim zračenjem -preko društvenih obrazaca, preko informativnih kanala i obrazovanjem - koje ju je zateklo baš u trenutku očišćenja od komunizma, u momentu obnavljanja. Degeneracija školskog sistema posebno je pogubna za rusku decu, pa i za stariju omladinu - oni prestaju da osećaju Rusiju kao duhovnu suštinu i kao istorijsku stvarnost. Ali bez objedinjavajućeg nacionalnog osećanja mi Rusi ćemo, posebno zbog razbacanosti

naših prostora - biti rasejani kao bezoblični etnički materijal, kao amorfna masa.

Odgovoriće nam da je to *opasno* - preuveličavati značaj nacije, nacionalne pripadnosti. Mi uopšte nemamo nameru da *preuveličavamo*, jer čvrsto osećamo da je iznad nje Nebo. Staviše: mi smatramo da je i preuveličavanje značaja ličnosti do stvaranja kulta »prava čoveka« - ne manje pogubno za istorijski razvoj; i nad ličnošću postoje više instance -duhovne. Pa ipak, taj kult koji se već pretvara u nasrtljivost, ne izaziva nikakve zabrane.

Možemo li da kažemo ovako: »Bićemo kao i svi narodi«... i, shodno tome, da se mi, slično njima, ne stidimo svog porekla i da se, kao i oni, ponosimo svojim jezikom i svojim dostojanstvom? Frknuće: »Kakvim to još 'svojim dostojanstvom'?« Uzalud, to su najrazumnije reči preteče ruskog cionizma Perca Smolenskina,¹⁴ mi smo solidarni s njima, ili, kao što je nešto kasnije rekao drugi preteča, Ahad Haam: pre svega se »treba pobrinuti za 'preporod srca', za umno i moralno usavršavanje naroda«. ¹⁵ Zaista je tako.

Danas je Rusija slomljena ne samo duhovno, ona je i telesno potkopana. Još početkom XX veka mi smo bili druga država po broju stanovnika u svetu. Ali tokom čitavog veka trajalo je strašno uništavanje Rusa - u Japanskom i Prvom svetskom ratu; i od komunističkog genocida; i od prekomernih žrtava u sovjetsko-nemačkom ratu; i od današnjeg umiranja od gladi po milion ljudi godišnje. Dok traje to umiranje, ruski narod postaje sve razređeniji, duh mu slabi, i mi sve manje imamo šanse da se preporodimo.

Stresli smo sa sebe komunizam, ali to kasno oslobođenje donelo nam je nove gubitke, tako da se zaljuljala naša budućnost. Nemojmo zatvarati oči pred dubinom našeg nacionalnog udesa koji se nije zaustavio ni danas. Mi smo pred poslednjim gubitkom duhovne tradicije, korena i suštine našeg bića. Naše duhovne snage potkopane su ispod svih očekivanja.

Ali ne možemo se pomiriti sa samrtnim pesmama, što znači da je prošao period našeg oduševljenja i od nas se više ništa ne očekuje. Ne treba ni da se nadamo da će se desiti neko čudo i »samo od sebe nas spasiti«. Svi smo mi Rusija. Mi smo je takvom stvorili, mi je

moramo i spasavati. Da XXI vek ne bi postao poslednji za Ruse - mi moramo da nađemo u sebi snage i sposobnosti da se suprotstavimo raspadu već danas, i što su veći pritisci koji uništavaju naš život - to i naš otpor mora biti jači.

Pa ipak, dozvoljava li nam to naš nacionalni karakter?

29. Karakter ruskog naroda u prošlosti

Da li su dopustive bilo kakve ocene cele nacije? Pa čak i mi s lakoćom izričemo presude o celom čovečanstvu, o »ženama uopšte«, o »omladini uopšte«, o seljacima, o građanima - i mada nam se uvek ispravno kaže da ima *različitih* - mi ne shvatamo da je svuda različitost, i da je svaki uopšteni sud manjkav, njega treba iskazivati oprezno - on ipak ima težinu i smisao. Mada to ne znači da su svi ljudi isti, narodni karakteri nesumnjivo postoje. Oni nastaju taloženjem iskustva narodne istorije, tradicije, običaja i svetskih uticaja.

U savremenom etnološkom rečniku pročit ćemo da je nacionalni karakter -sveukupnost specifičnih psiholoških crta koje se pojavljuju u načinu ponašanja, u načinu mišljenja, u sklopu uma (razume se, među njima ima opštih karakternih crta, a druge karakterne crte nalaze se i kod drugih nacija).

Kao što je čovekova sudbina umnogome određena njegovim karakterom, njegovom ličnošću - isto to važi i za sudbinu naroda.

Otvorena razlika celokupne atmosfere života u Rusiji i ruskog karaktera u odnosu na zapadni, ne jednom je zabeležena u zapažanjima stranaca koji su često posećivali Rusiju od XVII do XIX veka. Rusija se pokazala - i Zapad »dugo to nije mogao da dopusti« - kao »ceo jedan svet, jedinstven po svojim pravilima«, koji živi svoj organski samostalni život« (F. Tjutčev).

Otkud je nastala tako oštra razlika? Da li samo zbog istočnijih meridijana? Zbog susedstva s agresivnim nomadskim narodima? Zbog širine naših prostora, zbog naših šuma i stepa? U objašnjenju osobenosti ruskog karaktera istaknuto je i sledeće: da je, za razliku od mnogih etnosa, koji žive zatvoreni u zajednici i sa mnogo krvnih srodnika - kod naših slovenskih predaka (osim nomada) zajednica bila teritorijalna. (Slovenska plemena su i dobijala imena prema teritoriji na kojoj su živela, a ne prema imenu pretka kao, na primer, kod Nemaca.) Na ma kom od tih prostora doseljenik, čak i bivši rob, nije se smatrao strancem, mogao je da se uključi u društvo i da se

oženi. Nije bilo zatvorenosti plemena i roda, osim jedinstva »rodne zemlje«. Iz toga proizilazi otvorenost ruskog karaktera, laka asimilacija drugih naroda. (Zbog onoga što sledi moramo da kažemo još jednu važnu karakteristiku: glavno obeležje slovenskog sistema bilo je uspostavljanje vlasti odozdo na gore, »slovenski plemenski savezi IX veka ... bili su države, organizovane odozdo prema gore«.)¹⁶

Mnogo kasnije, veliki broj crta ruskog karaktera određen je pravoslavljem. »Svi narodni običaji kojima se mi divimo, skoro sasvim su nastali iz pravoslavlja« (Dostojevski). Nisu meridijani, ne: upravo nas je pravoslavlje odvojilo od muslimanskog i budističkog Istoka. (Bilo je, naravno, i obrnutih uticaja: istočnoslovenskih osobina na forme usvojenog pravoslavlja; po tome se razlikujemo od Grka.) Govoreći o prošlim vekovima, mi, razume se, imamo u vidu pre svega karakter seljaka, to jest ugnjetenog dela naroda. Pa evo, očigledno je: - Poverljivo mirenje sa sudbinom: omiljeni ruski sveci - ponizni, blagi podanici (ne mešamo u to pokorne po ubeđenju - i bezvoljne). Rusi su uvek hvalili mirne, ponizne, jurodive; - Sažaljivost; životnom dužnošću su smatrali spremnost da pomognu drugima; - »Sposobnost za samopožrtvovanje i samopregor« Tjutčev takođe objašnjava pravoslavnim izvorima; - Spremnost na samoosudu, kajanje - i javno; čak preuveličavanje svojih slabosti i grešaka; - Uopšte, vera kao glavni stub karaktera; uloga molitve; »Ruski čovek ne ume da živi bez srdačnog odnosa s Bogom«(L. Tihomirov).

Otuda i poslovice (životna pravila! zakoni ponašanja) slične ovima: *Siromaštvo nije porok.*

Pokori se bedi i beda će se pokoriti.

Više tuge - bliže Bogu.

Trpljenje je bolje od spasenja.

I mnogo je sličnih, mogle bi se stranice ispisati. (Zapadnom umu je teško da prihvati takav obrazac ponašanja.) A u nastavku tog osećanja sveta sledi: - Lakoća umiranja; epski mir u prihvatanju smrti (Lav Tolstoj, i mnogi drugi ruski autori); - Na kraju, ne jure za spoljnim životnim uspehom; ne jure za bogatstvom, zadovoljni su

umerenim imanjem. Sledeće poslovice govore o tome: *Ko malim nije zadovoljan taj velikog nije dostojan.*

Ko živi iznad svojih mogućnosti - ne može se dobra nauživati.

Ako životni cilj nije materijalni uspeh, šta je onda? U sadašnjem zabludalom čovečanstvu ne možemo naći razuman odgovor, cilj je da se sve zamagli, ljudi sve bolje žive samo da *bi bolje živeli*, a negde i samo da bi postojali.

Nije se slučajno kod nas rodila, pored »istine«, još posebno (i skoro neprevodiva) reč »pravda«. U njoj je sadržana i istina, i lični moral, i opšta pravednost. Ne, daleko je to iznad puke pravednosti života, to je široko razlivena žeđ za pravednošću.

Same od sebe, i nevezano za hrišćansku religiju, ne jednom su se u ruskom karakteru izrazito pojavljivale i urođene crte: - Otvorenost, prostodušnost;

- Prirodna neizveštačenost, jednostavnost u ponašanju (sve do prilične ograničenosti); - Nesujetnost;

- Humor, u velikoj meri; on višestruko iskri u ruskim poslovicama; - Velikodušnost; »Rusi su ljudi koji ne umeju dugo da mrze« (Dostojevski); - Prilagodljivost; lakoća u međuljudskim odnosima; »tuđinac vam, čim ga sretnete, može postati vrlo blizak« (G. Fedotov); - Predusretljivost, sposobnost da sve »shvate«;

- Raspon sposobnosti u veoma širokom dijapazonu; »širok sasvim otvoreni um« (Dostojevski); - Širina karaktera, raspon ideja.

Ako se s plačem živi, onda se s pesmama umire.

Ne slažem se s mnogim tvrđenjima da je ruskom karakteru svojstven maksimalizam i ekstremizam. Naprotiv: ugnjetenoj većini potrebno je samo malo, skromno.

Pa ipak - svaki je karakter na zemlji protivrečan, čak može u sebi sadržati potpune suprotnosti, tim pre što su u pitanju različiti ljudi; zato se i ne čudimo nastavku spiska osobina koji bi bio protivrečan navedenom.

Poznati naš pedagog S. A. Račanski ukazivao je da je jedini prirodni ideal koji treba nositi u duši - »u jakim prirodama izražen beskrajnom jednostavnošću i skromnošću izvršavanja svakog podviga«, a »u slabim prirodama vuče za sobom preuveličanu svest o sopstvenoj nemoći«. A. Čehov je ovako napisao (*Na putu*):

»Priroda je uložila u ruskog čoveka neobičnu sposobnost da veruje, istraživački um i sposobnost da misli, ali sve to se raspada u prah pred bezbrižnošću, lenošću i maštovitom lakomislenošću«. Kako su nam poznate, koliko puta viđene te osobine... Neodređene, slabe karakterne crte - da, toga ima kod nas.

Poslednji francuski ambasador u Rusiji pre revolucije, koji je dugo u njoj živeo, Moris Paleolog ostavio nam je takođe dosta svojih zapažanja. Imaginacija Rusa zamagljuje jasne karakteristike, umesto razumevanja realnosti, oni maštaju. Rusi mnogo razmišljaju ali ne umeju da predvide, odjednom bivaju iznenađeni posledicama svojih postupaka. Uteha »nije važno« crta je nacionalnog karaktera, sposobni su da umanje cilj, da priznaju uzaludnost svakog poduhvata - skloni su samoopravdanju, opraštanju za svako odustajanje od postojanog izvršavanja svojih obaveza. Brzo se pokoravaju sudbini, spremni da se sklone pred neprilikama.

V. Ključevski: »Mi ne radimo kontinuirano, već kampanjski - kao da to tako može«. »Rad ruskog čoveka lišen je elastičnosti ravnomernog naprezanja: nema metodičnosti i odmerenosti« (S. S. Maslov, društveni radnik, XX vek). Ravnomernost, metodičnost, upornost, unutrašnja disciplina - to su bolesti kojih nema u ruskom karakteru, to je možda glavni naš porok (zar se ovde na opuštamo skoro do raščovečenja - neviđenog razuzdanog pijanstva). Mi često ne koncentrišemo svu našu volju na rad. Pa i same volje često nema.

Iz navedenih osobina proisteklo je, uostalom, i već čuveno (po zlu) rusko trpljenje, podržano telesnom i duhovnom izdržljivošću. (Da primetimo: to trpljenje se vekovima održavalo čak više na mirnoći nego na strahu od vlasti.) Vekovima Rusi nisu razvijali svest o postojećim pravnim normama, toliko svojstvenu zapadnom čoveku. Odnos prema zakonu uvek je bio nepoverljiv, ironičan: zar je moguće unapred doneti zakone koji mogu da predvide svaki pojedinačni slučaj? Zar oni svi ne liče jedan na drugi. Tu je i otvorena potkupljivost mnogih koji sprovode zakon. Ali umesto poznavanja zakona u našem narodu je uvek živela, i danas nije umrla - žudnja prema živoj pravičnosti, izražena na primer poslovicom: *Kad bi svi zakoni propali, ljudi bi onda živeli po pravdi.*

Ovde se nameće i vekovno otuđenje našeg naroda od politike i od društvenih delatnosti. Kako je zapazio Čaadajev, u ruskim letopisima možemo pratiti »duboko delovanje vlasti ... i skoro nikada nećeš sresti suprotstavljanje volji većine«. Kao što se trava povija od jakog vetra, a potom se raspliće bez štete po sebe - tako je narod, ako je imao sreće, preživljavao, čekao ta »duboka delovanja vlasti«, ne menjajući veru i ubeđenja. »Ruski duh se više napajao idejom pravde Božje na zemlji, nego li da dobije slobodu« (S. Levicki, filozof, XX vek). Štaviše - nije ni težio vlasti: ruski čovek se sklanjao od vlasti i prezirao je kao izvor neizbežne prljavštine, sablazni i greha. Nasuprot tome - želeo je snažno i pravedno delovanje vladara, čekao čuda. (U našem feudalnom periodu mnogostruko je vidljivo kako masa zavisi od kneza, kako ga prati, ako on krene u rat - onda u rat.) Otuda je proistekla i naša pogubno mala sposobnost za ujedinjenje snaga, za samoorganizaciju, što nam sada najviše šteti. »Rusi nisu sposobni da organizovano rade. Mi smo od onih naroda kojima je uvek potreban vođa. Sa sposobnim vođom Rusi mogu biti veoma jaki... Teško je služiti Rusiji pojedinačno, a zajedno ne umemo.« (V. V. Šuljgin).

I za to postoji poslovice: *Snop bez veza je obična slama.*

Tako se stvara bespomoćnost i pokornost sudbini koja prevazilazi sve granice, koja izaziva čuđenje i prezrenje celog sveta. Ne snalazeći se u složenoj duhovnoj strukturi - iz čega je to proisteklo, kako je živelo i čemu nas još vodi - napadaju nas kao večite robove, što je danas moderno, svetski.

30. Evolucija našeg karaktera

Razume se, nacionalni karakter ne ostaje večito isti. Prolaskom vekova, a nekada i decenija, on se menja u zavisnosti od sredine koja ga okružuje, pejzaža koji hrani dušu, od onoga što se događa narodu, od duha epohe, posebno u godinama oštih preloma. Menjao se i ruski karakter.

Naš razdor u XVII veku, iako je oslobodio nekakav dinamičan sloj naroda za razbojničko i žestoko delovanje, posebno Kozake, nije rasklimao prirodne, narodne temelje, oni su ostali zdravi.

Mnogo dublji i neminovniji pokazao se religiozni raskol u XVII veku. Raskolom je bila prouzrokovana ona sudbinska pukotina u koju je potom pala Petrova toljaga iscrpljujući naše karaktere i propise bez otpora. Od tada se dugo i postojano iskonski ruski karakter čuvao u izolovanoj sredini starobrđana i vi ih ne možete prekorigiti ni za raspuštenost, ni za razvrat, ni za lenost, ni da ne umeju da vode industrijski, zemljoradnički ili trgovački posao, ni za nepismenost, štaviše, ni za ravnodušnost prema duhovnim pitanjima. A to da mi već treći vek tragamo za »ruskim karakterom« - to je već rezultat njegovog izopačavanja zbog bezumnog Raskola od vremena Nikona i Alekseja Mihajloviča, zatim nemilosrdno preduzimljivog Petra i njegovih krutih naslednika.

Da su ti naslednici, peterburška dinastija, u mnogome besmisleno iscrpljivali narodne snage - shvatio sam iz drugog članka (»Rusko pitanje na kraju XX veka«, 1994). I gorko je i opštepoznato kako su dinastija, i nešto manje dvorjanstvo, stolecima egoistično odugovlačili kmetsko stanje većeg dela ruskog seljaštva, koristeći se njihovom pokornošću.

A kada je, posle tog vekovnog odugovlačenja, proglašena oslobađajuća reforma - ona je bila stidljiva, nije seljacima dala dovoljno zemlje, pa ni zaradu, makar bila i razvučena; bila je nedalekovida i nije brinula o tome kako da olakša seljaštvu, i ekonomski i društveno i prirodno, da preživi taj ogroman prelazni potres. To se odmah odrazilo na rađanje narodnog karaktera koji nije

mogao lako da se uklopi u novi sistem odnosa, u onaj zapanjujući udar, »udar rubljom« (Gljeb Uspenski). Neki slojevi naroda - o, još ni iz daleka ne svi - bili su pogođeni raspadom jednog načina života, moralnim padom, iskricama bezobrazluka, i rastućim razmahom pijanstva. Taj raspad odražen je i u delima mnogih naših pisaca, pored Uspenskog. Godine 1891. K. Leontjev je pisao: »Naš narod je pijan, lažljiv, nepošten, i već je, tokom trideset godina, uspeo da se privikne na nepotrebnu tvrdoglavost i štetne pretenzije«. I predskazivao je: ako tako bude i dalje - ruski narod »kroz nekih pola veka ... od 'naroda bogonosca', postaće, malo-pomalo, 'narod bogoborac'«. Njegovo predskazanje se ispunilo još brže...

Sliku narodnog pijanstva početkom XX veka nalazimo u *Našim zločinima* Ivana Rodionova. Dok čitaš, čini se da pad morala ne može biti strašniji i mračniji - a glavno tek dolazi... Tamo nalazimo (1910) i: »Gospod bi sve trebalo da uguši, a zemlju i bogatstvo da razdeli, da bude Gospod svih!« (Tu je i oslabljenost suda, posledica još jedne od Aleksandrovih reformi.) General Denjikin koji je imao dugogodišnje iskustvo s ruskim vojnicima, svedočio je: »Religioznost se spotakla na početku XX veka. Narod je gubio hrišćanski lik, pao je pod uticaj materijalnih dobara, u tome video smisao života« (to zapažaju mnogi). I kaže dalje: »mračni narod nije razumeo zadatak nacionalne, državne samozaštite« - prilikom odstupanja 1915. godine čulo se: »Do nas u Saratovu, Namac neće ni doći«.

Godine 1905. novonarasla ozlojeđenost iskazala se u paljenju i uništavanju spahijskih imanja, ali sam pokušaj revolucije 1905. i njen revolucionarno-kriminalni tok 1906. oštro je prekinuo Stolipin, sprečivši da se podignu narodne mase u unutrašnjosti i da tako dođe do sloma narodnog karaktera.

Čak i 1917. u američkom Senatu (Overmenska komisija) čuje se od protestantskog pastora Sajmonsa koji je nekoliko prethodnih godina živeo među Rusima: »Ja nigde nisam sretao bolji tip žena ili muškaraca od ruskog seljaka, čak ni među radnicima. I uvek sam se među njima osećao potpuno bezbedan sve do dolaska na vlast tih boljševika.«¹⁷

Iznenadne opasne promene ruskog karaktera primetili su mnogi. Još je A. P. Bestužev-Rjumin, kancelar u Jelisavetino doba, pisao: »Ruski narod je u stanju da u prvom trenutku štošta preduzme, ali potom, kad taj trenutak prođe, postaje savršeno poslušan«. Isti onaj Paleolog zaključio je pred samu revoluciju: »Kod njih vrlo lako instinkt zaiskri i ima prednost nad jednoličnim svetom razuma, oni se lako prepuštaju stihiji. Ti trenuci kad iznenada zavladaju razuzdani instinkti menjaju ruski karakter do neprepoznatljivosti. Potpuno se odomaćila - i u ruskoj pismenosti, to je tupava i otrcana fraza iz Puškina - predstava o ogromnoj i neviđenoj jarosti ruskih buntovničkih ispada. Možda je to i oštar kontrast poznatom neodređenom ruskom trpljenju. Međutim, delovanje uopšte svih revolucionarnih gomila, koje je tako tanano i kompleksno analizirao poznati psiholog Gistav Le Bon, daje opšte karakteristike koje nimalo ne zavise od nacionalnosti gomile, od rase, od temperamenta. I rušilaštvo i manifestacije besa - u ruskoj revoluciji nisu ništa žešće ni bešnje nego u francuskoj revoluciji ili u španskom građanskom ratu (1936-39). Ivan Solonevič potpuno ispravno kaže da rusko buntovničko ponašanje u Smutu i u vreme Pugačova - nije bilo nimalo anarhično, ni »besmisleno« - ono se događalo »pod zastavom legitimne monarhije«, jer su ljudi verovali ili obmanjivali sebe da idu da uspostave vlast dobrog monarha.

Neprikladno razlivanje naše stihije, neobuzdanost narodne samovolje iskazali su se više u februaru 1917. Naprotiv, oktobarski prevrat - i u Petrogradu, i u moskovskim bitkama, prošao je bez učešća naroda, s obe strane su dejsstvovala samo male grupe. Ta apatija nije mnogo bolja od neobuzdane eksplozije.

Boljševici su vrlo brzo gvozdеноm rukom stegli ruski karakter i usmerili ga da radi za njih. U sovjetsko vreme ironično je ostvarena želja Leontjeva da ruski narod »ne treba lišavati tih spoljašnjih ograničenja koja su tako dugo utvrđivala i vaspitavala u njemu mir i pokornost. On treba da bude iznova i mudro stešnjen u svojoj slobodi; zadržan jače na klizavom putu egalitarne samovolje.« Dogodilo se, i mnogostruko premašeno.

Negativnom selekcijom, selektivnim uništavanjem svega svetlog, pozitivnog, svega što je na višem nivou - boljševici su planski menjali

ruski karakter, rastrzali ga, izlomili. O kopnjenju narodnog morala pod boljševičkom čizmom dovoljno sam napisao u *Arhipelagu* (deo 4. glava 3), i u mnogim člancima. Ponoviću ovde kratko, prečišćeno. Pod parališućim strahom koji je preplavio zemlju (i ne toliko od hapšenja koliko od bilo kog drugog delovanja države u sveopštoj obespravljenosti i ništavnosti, od nemogućnosti da se od samovolje umakne menjanjem mesta življenja), uz gustu prožetost naselja mrežom špijuna - u narod se uvlačila, uživiljavala zatvorenost, nepoverenje - do tog stepena da je svako otvoreno ponašanje izgledalo kao provokacija. Koliko je bilo odricanja od najbližih rođaka! Drugova palih pod sekiru! Gluva uzajamna ravnodušnost prema ljudskim stradanjima - sve su to polja izdaje ugnjetenih. Bilo je neizbežno laganje, laganje i pretvaranje, ako hoćeš da opstaneš. A u zamenu za sve dobro što je umiralo učvršćivala se nezahvalnost, surovost, drskost do bezobrazluka. Kako je rekao Boris Lavrenjov (još dvadesetih godina, posle građanskog rata): »Boljševici su prokuvali rusku krv na vatri«. Tako je bilo - zar to nije promena, potpuno prekuvavanje narodnog karaktera?!

Sovjetski režim podržavao je uzdizanje i uspeh loših ličnosti. Iznenaduje drugo: kako se dobra osnova još sačuvala kod toliko ljudi. Dobro je da naš narod još nije nepovratno upropašćen, kako bi se inače bile našle titanske snage za sovjetsko-nemački rat?

A sovjetsko-nemački rat i naša nebranjenost u njemu, neprojeni gubici - oni su, posle unutrašnjih uništavanja, zadugo upropastili junaštvo ruskog naroda - možda i za stoleće unapred. Odbijam od sebe misao - možda i zauvek.

Životarenje naroda pod Hruščovom i Brežnjevim nije obeleženo velikim lomovima koji bi menjali narodni karakter. Nastupila je ona dremljiva i nekako skoro prijatna pokornost koju je prerekao Leontjev. Sokovima ruskog giganta koji su sahnuli pojačano se prihranjivala periferija pripremajući se za trzaj otcepljenja - a mi smo već bili srećni što nas ne uništavaju u gomilama.

A onda su nas potresli dvema nerazumnim, nikad nerazjašnjenim Velikim Trkama -Gorbačovljevom i Jeljcinovom. Nismo uspeli ni da se osvrnemo, da se prestrojimo u pauzi, da spremimo sebe i decu, ni da sačuvamo poslednju trošnu imovinu, a skočili smo - nas su bacili,

ne na »Tržište«, ne! - već u Tržišnu Ideologiju (bez tržišta): »Čovek je čoveku vuk« i »Umri ti danas a ja ću sutra«. Taj rubaljsko-dolarski udar - i po samom životu, a još više po psihologiji, imao je mnogo teže posledice od »rubaljskog« udara iz Aleksandrovog vremena. (I uz svu našu »uzavrelu krv«, postigli smo novi svetski rekord u trpljenju: živeti najpokornije i bez plate. Evo, u stanju smo da presečemo podzemni vojni kabl da bismo trgovali komadićem obojenog metala.) Strašnije od masovne bede - od gaj-čubajsovske reforme, naš narod su stigle nove duhovne deobe. A najmirniji, vredni, poverljivi - pokazali su se nespremnima za taj moćni dah raspada. Čime će se preostali, ne sasvim izgubljeni narodni karakter ograditi od tog Raspada. Nekim ostacima velikodušnosti? Živim saučešćem sa tuđom bedom? Spremnošću da se nekome pomogne (budući i sam na ivici bede). A glavno, najvažnije - kako od te raslojavajuće, nagle, pobedničke zaraze zaštititi decu?

Navedene crte ruskog karaktera - neke dobre izgubljene su, a neke pogrdne su se razvile - učinile su nas nezaštićenima u iskušenjima XX veka Zar se naša nekadašnja otvorenost nije pretvorila, lakim pristajanjem na tuđi uticaj, u duhovno beskičmenjaštvo? Nije li se ono pokazalo i u unutrašnjoj neslozi, otuđenju među nama samima? To se tako gorko videlo nedavno, prilikom odbacivanja naših izbeglica iz republika. Uvredljiva je ta neosetljivost Rusa prema Rusima! U retko kog naroda su toliko odsutne nacionalne veze i uzajamna podrška kao kod nas. Možda je to samo zbog današnjeg raspada? Ili je to osobina urezana u nas tokom sovjetskih decenija? Zar nismo vekovima imali udružene bratske radne zadruge, bio je živ društveni život. Možda da to ponovo uspostavimo?

Međutim, za nas je malo da samo uspostavimo narodno zdravlje. Prema velikim potrebama nastupajućeg elektronsko-informativnog veka nama je, da bismo išta predstavljali među drugim narodima, potrebno da naučimo da preusmerimo svoj karakter prema velikim, intenzivnim očekivanjima XXI stoleća. A mi se tokom čitave svoje istorije, avaj, nismo navikli na intenzivnost.

Ruski karakter danas je sav posrnuo, na prekretnici. I šta će prevagnuti?

31. Pa, hoćemo li opstati, mi, Rusi?

Čini se da je ovo izlaganje već odavno trebalo da precizira: koga podrazumevamo pod rečju »Rusi«? Ta reč je do revolucije upotrebljavana kao zajednički naziv tri istočnoslovenska naroda (Velikorusa, Malorusa i Belorusa). Posle revolucije - u zamenu za likvidirano ime Velikorusa. (Otupelost u sopstvenom jeziku već odavno nas je odvela od izražajnih reči »Rusi«, »Rusiči«, a reč »Velikorusi« nam danas nije po volji.) Pod sadržajem te reči ne podrazumevamo isključivo etničke Ruse, nego one koji su iskreno i potpuno privrženi, po duhu, smeru svoje privrženosti, predanosti - ruskom narodu, njegovoj istoriji, kulturi, tradiciji.

Krajem 1919. u predsmrtnom odstupanju Dobrovoljačke armije, general Petar Vrangel pozvao je u nju sve koji su »s nama, koji su srcem Rusi«. Preciznije se ne može reći. Nacionalnost nije obavezno u krvi, već u srdačnoj povezanosti i duhovnom usmerenju ličnosti. To je posebno uticalo na sastav ruskog naroda: vekovima su bili *najveći* narod u državi, on je, takođe, postao i *konstitutivna nacija*: mnogi od drugih naroda bili su ili u državnoj službi ili su živeli tu, dugo su se utapali u rusku kulturu i život - i postajali autentični Rusi po duši.

Ipak, hoće li nam dozvoliti da se nazivamo »Rusima«? U današnjim medijima nikada nećemo sresti interpretaciju događaja, shvatanje budućnosti - s naše, ruske tačke gledišta. Doživeli smo da je upotreba reči »Rus« nekako pod moralnom zabranom, ona čak izgleda kao drzak izazov. Šta smo mi hteli time da »kažemo«? Od koga smo se »odrodili«? Šta je, molim vas, sa ostalim nacijama? Naravno, ostale nacije se drže svojih imena čvršće nego mi. Danas - posebno službeno - pokušavaju da uvedu termin »Rusijani«. Smisaona zamka za takvu reč je da je njoj odgovarajući, ili obavezni pridev »rusijski«. Uostalom tu reč nećeš čuti ni u kom normalnom, prirodnom razgovoru, ona se pokazala beživotnom. Nijedan neruski građanin Rusije na pitanje »Šta si ti?« neće sebe nazvati »Rusijaninom«, već će odgovoriti određeno: Tatarin, Kalmik,

Čuvali, Rus ako se u duši oseća tako. I na kraju, zar nam rasplinuto »Rusijani« odgovara za službena hladna obraćanja u zamenu za jasno imenovanje građanstva? Ali nikada se nećemo opredeliti i nećemo razumeti sami sebe ako prihvatimo prećutnu zabranu da sebe nazivamo »Rusima«.

Pored opšteljudskih vrednosti postoje, kao njihov sastavni deo, nacionalne, kulturne vrednosti, i njih ne sme da se odrekne nijedna nacija.

Ovaj odeljak započet je pitanjem: »Hoćemo li opstati, mi, Rusi?« To pitanje bilo je potisnuto punih 80 godina: čas je smetalo »internacionalnom vaspitanju«, čas je »smetnja sprovođenju demokratskih reformi«. A pitanje opasno visi: hoće li Rusi i dalje opstati na Zemlji? Bliski novi popis 1999. pokazaće nesumnjivo veliki pad broja našeg stanovništva. Najviše od umiranja i pada nataliteta. Zar ruska država neće podržati rusku demografiju? Za to je potrebno brižno srce i velika sredstva - od sada pa za čitave decenije. (Statistički pad broja stanovnika nastao je i tako što se nerusko stanovništvo koje se ranije izjašnjavalo kao »Rusi« sada vratilo svojoj nacionalnosti; ne malo Rusa koji vladaju lokalnim jezicima napustilo je ruski.) Pa ipak, surovo upozoravajuće pitanje vraća nam se kao strela: Hoćemo li opstati, mi, Rusi? Ako i preživimo fizički, hoćemo li sačuvati našu ruskost, sveukupnost naše vere, duše, karaktera - naš kontingent u svetskoj kulturnoj strukturi. Hoćemo li sačuvati u duhu, jeziku, svesti o svojoj istorijskoj tradiciji?

Danas je iskrslo mnogo prepreka očuvanju Rusa kao jedinstvenog naroda. I prva među njima je sudbina naše omladine. Hoće li naša škola biti centar ruske kulture? Hoće li ona obezbediti kontinuitet, živost istorijske svesti, samopoštovanje naroda?

Tek što su se republike ZND odvojile, odmah su svoje škole preštimovala na sopstvene nacionalne dirke. Sada i ruske autonomije aktivno stvaraju svoje nacionalne škole. Takođe i neke nacije u Rusiji koje nemaju svoje autonomne teritorije. (Samo u Moskvi je već mnogo takvih škola: postoje jevrejske, jermenske, gruzijske, tataraske, litvanske i dr.) Samo se Rusima još unapred upućuju upozoravajuće opomene: zar nisu šovinizmom diktirani

»zadaci deci da detaljno upoznaju ruski jezik, rusku istoriju i rusku humanitarno-filozofsku kulturu?«

Međutim, još je Ušinski davne 1857. detaljno razradio koncepciju nacionalnog obrazovanja (»narodnog«, govorio je on posle Puškinu): nije ni teoretski ni praktično moguć jedinstven sistem vaspitanja za sve narode; svaki narod ima svoj sistem.

Kultura se ne može plodotvorno razvijati izvan nacionalnih formi - razume se, ne ograđena zidovima, nego u sadejstvu s ostalim svetskim kulturama; pri tom, organska veza s korenima i tradicijom nikako ne treba da odvaja učesnike od intenzivne orijentacije ka savremenom (ne treba ih previše usmeravati prema narodnim kolima i guslama).

Savremenost (za kojom mi sve više zaostajemo) od nas zahteva ne samo preporod izgubljenih vrednosti, nego, i još više, složeni zadatak stvaranja nove Rusije, kakva još nikada nije postojala. A to znači, pre svega, školskim vaspitanjem bez koga neće izrasti ni nova inteligencija.

Takvu novinu predstavlja, na primer, zadatak predavanja istorije domovine u školama. Predrevolucionarni gimnazijski udžbenici su jako lakirali prethodne vekove, a na prilazu savremenosti su zatajili, ne došavši do dva poslednja cara. Šta tek možemo reći o grubom iskrivljavanju istorije u sovjetskim udžbenicima! Hoćemo li sada umeti - i uspeti, kroz novi vihor novih neodgovornih projekata i s izopačenim *modifikacijama* - da omladini otkrijemo našu otadžbinsku istoriju, potpunu i nepristrasnu istinu. Mogućne su hrestomatije, ne samo u ruskoj literaturi nego i s delovima istorijskih dokumenata, ali za starije razrede i s obilnim citatima ruskih mislilaca, i XX veka, takođe. Naravno, u programu takve škole mora se naći i dosledan odraz uloge pravoslavlja u našoj istoriji i kulturi. (Boravio sam ja i u školama gde se ulažu slični naponi koji nemaju nikakvu državnu podršku, već su samo inicijativa nastavnčkog kadra. Tamo iznenađuje opšta svetla atmosfera, isključiva dobronamernost između učenika i nastavnika - čini se kao da ta ostrvca nisu bila deo naše rasrđene epohe.) U našem današnjem raspadu niko ne može dati sigurnu prognozu da će se naći snage za toliko neophodnu školu. Ali ako je ne stvorimo, ako ne izvedemo našu decu iz

opasnosti nepovezane, nejasne svesti prožete vrelim iskrama paganske bezdušnosti i strasti koja mami po svaku cenu - to će biti kraj ruskog naroda i ruske istorije.

Prema povelji UN roditelji imaju pravo da svojoj deci pruže i religiozno vaspitanje. I čak u današnjim zamecima u Rusiji mi već prepoznajemo, tu i tamo iznikle kroz velike teškoće, veoma retke, *pravoslavne gimnazije* koje pokušavaju da uspostave pravoslavni unutarškolski život. Prema uslovima sadašnjeg veka, možda, ne deluje samo direktno predavanje predmeta veronauke, koliko opšta, sveobuhvatna atmosfera predavanja svih predmeta - humanitarnih, umetničkih i čak prirodnih nauka (pa kroz skoro svaki predmet koji učimo u školi može da provejava ako ne religiozni, onda prirodni smisao onoga što se izučava).

Obrazovni proces koji je trenutno na snazi u Rusiji usmeren je suprotno od našeg spasenja. Tu je i prelomni, prelazni period iskorenjivanja komunističkih udžbenika: oni izlaze tobože lišeni prošle ideologije, a u stvari u najvećoj meri s istim balastom. Uz katastrofalnu materijalnu propast čitavog ruskog prosvetnog sistema, uz uništenu mrežu distribucije i zbog skupoće nedostupna izdanja - tu je i bespomoćna zavisnost škole, nastavnika, od donatora bilo koje vrste, od svakakvih besplatnih udžbenika. Pri tom sumnjivi bogati strani fondovi i međunarodne pseudoreligiozne organizacije šalju u Rusiju svoje inovacije - i na taj način utiču na naše obrazovanje koje je iznenada zatečeno baš u najtežem trenutku prelaza sa starog u novo. Mnogi ruski (ponekad i inostrani) autori, često i nepedagozi, koji nikada nisu predavali u školi, na brzinu i čak nepromišljeno uključili su se u te »kulturne inicijative« - i već je napisano mnogo novih udžbenika i priručnika koji s uvredljivom lakoćom dobijaju odobrenja od ministarstva obrazovanja i štampaju se. U takvim »priručnicima« sugerise se učenicima, na primer, da literatura ne mora da se prima u vaspitnom smislu, nego samo za razonodu duha - direktno suprotno ruskoj tradiciji. Ili se u mladim umovima uništava svako poštovanje prema otadžbinskoj istoriji i vrednostima.

Taj pogrešan uticaj odražava se i na metodici samog predavanja i prilikom ocenjivanja stečenih saznanja. Umesto strogog sistema

znanja u tradiciji ruskog obrazovanja - predlaže se površnost, šarenilo podataka, ponekad kalambur odlomaka i informacija - pod parolom razvitka samostalnog mišljenja učenika, gde se on poziva da bude arbitar predloženog materijala. Takvom metodikom mladi nerazvijeni umovi se podstiču na neznanje, samouvereno ocenjivanje, kapricioznu subjektivnost - još pre nego što saznaju sistematske osnove predmeta. Shodno tome, i pri proveru znanja ne traži se povezano, celovito izlaganje, jasan tok misli, već samo rezultat: podvucite »da? - ne?«, ili »obeležite kvačicom jednu od predloženih varijanti odgovora«.

Šta se rađa u novoj ruskoj školi u tako rasturenoj i zagađenoj situaciji?

I rusko ministarstvo obrazovanja na svoj način primenjuje prenegljene, neodmerene, brzoplete izmene školskih udžbenika i programa. Već je ranije bio smanjen fond časova ruskog jezika, a danas je na delu projekat potpune likvidacije odvojenog kursa ruskog jezika, i njegovo uključivanje u kurs literature. Nije li to - konačno potpuno uništenje jezičkog kursa.

Šta može da uradi gomila zbunjenih ugnjetenih nastavnika u toj reci »reformi« i »inovacija«? Evo nekoliko poučnih fraza koje sam zabeležio od njih, koje zamenjuju prirodne ciljeve ili čistu žeđ za znanjem. U rejonskoj školi na času »istorija domovine«: »Moram dobro da učim da bih postao bogat«. U zapuštenoj seoskoj školi, ta nesrećna deca, osuđena na bedni nivo znanja i na bedan život, na času istorije pišu: »Možda će neko od nas postati upravnik fabrike«. »A ti Vanja, želiš li da budeš predsednik?«

32. Pravoslavna crkva u ova mračna vremena

Crkva je bila u tako teškom ropstvu za vreme boljševika, da je oslobođenje moglo da donese, činilo se, samo radost. Prvi koraci - tako je izgledalo, bili su nepomućeno svetli. Ali ni za oslobođenu crkvu - prelaz nije mogao da izgleda jednostavan, kao ni za celu Rusiju.

Pre sedmodecenijskih nevolja s bezbožnicima Ruskoj crkvi je prethodilo čitavo jedno ništa bolje stoleće. U toku celog XIX veka, s malim izuzecima, trajao je proces okamenjavanja formi njenog života i rada. On je sproveden otpadanjem većeg dela obrazovane klase (kao posledice sopstvenog razvoja) od vere i Crkve. A od XIX prema XX veku počeo je da otpada već i nezanemarljiv deo prostog naroda - što je i bio jedan od odlučujućih faktora revolucionarnog rascepa 1917. godine. Uporedo s podsticajima svetosti u nedrima Crkve - u parohijskoj svakidašnjici nastajala je zagušljivost, to su jasno videli mnogi jerarsi i svetovnjaci predani crkvi (*Saborjani* Ljeskova). Trebalo je neizostavno reformisati crkveni život i Sabor se za to spremio na početku XX veka - ali sve te pripreme bile su zaustavljene voljom monarha.

Kako je ruska Crkva dočekala veliku rusku Katastrofu februara 1917 - bezumni državni prevrat i to u vreme velikog rata? Sinod se obratio narodu s pozivom da prizna tu haotičnu revolucionarnu vlast kao »vlast od Boga«, crkva se odnosila prema njoj čak ne otuđeno-formalno, već servilno-odobravajući, prizivala je na nju blagoslov Božji, i potpisali su - i Sergej Stargorodski, ali i budući patrijarh Tihon, čak i episkop Antonij Hrapovicki - sve tri buduće crkvene grane dale su svoj doprinos tom grešnom izvoru naših kasnijih nevolja. (Ali i pravoslavna crkva u inostranstvu, koja se ponosila svojom čistotom od boljševizma, poslavlši i dalje šaljući Crkvi u domovini gnevne optužbe zbog neoprostivog »sergijanstva«, a još je neoprostivije što je išla na direktno podrivanje Crkve u sadašnjim parohijama - treba pamtiti te teške trenutke.) Potom je nastupio čini se najsolidniji razvoj, mnogomisljeni crkveni Sabor 1917, ali on je bio

prekinut pucanjem u Kremlj iz boljševičkih pušaka. Onda je našu crkvu stigao ljuti progon koji je trajao pola veka, tokom koga je uništeno na desetine hiljada sveštenika (davljenje celih porodica u rupama u ledu, sečenje na delove, to je sve sada zaboravljeno), kome je slično bilo samo antičko gonjenje hrišćana. I hiljade izginulih su izjavili bezrezervnu podršku veri, svesno su izabrali smrt za Hrista - ali nažalost, njihove žrtve, njihov lični heroizam nisu mogli da zaštite ostali pravoslavni narod, ni tu Crkvu koja je počela jedva dozvoljeno, pokorno opstajanje u smanjenoj i nesigurnoj legalnosti od 1943. godine, da bi još jednom pala pod sulude progone u vreme Hruščova.

Sada treba sa saučešćem pamtiti i razumeti iz kakvog kraha, iz kakvog poniženja, iz kakvog masovnog razaranja i pljačke ustaje naša Crkva, do sada bez materijalne pomoći.

Da, naravno, mnogi bi hteli, i očekuju ispravno, da se Pravoslavna crkva učvrsti kao *potpuno samostalna*, kao snažan autoritet u zemlji zato što svi ostali državni oslonci samo slabe duh crkve. Da ne učestvuje u demonstraciono-televizijskom »pocrkavljenju« vlasti kao nedostojna i izgubljena, nego da samouverenim, samosvesnim glasom razobličava slepoću ili pomoć ljudi na vlasti razbojničkim snagama. Da glas Crkve čvrsto odjekne u pomoć nama i u zaštitu pri našoj svakodnevnoj borbi za opstanak.

Ali treba podsećati i podsećati na ogromnu fizičku slabost naše Crkve, izranjavanost, nestabilnost sastava njenih služitelja (da bi se to popravilo potrebne su godine i godine), treba da ne ometamo sadašnju Crkvu, a da se užasemo nad našom sopstvenom slabošću i ništavnošću, kako smo dopustili sve što se dogodilo, mi sami, vernici? Oni koji su ravnodušni prema sudbini otadžbine, oni su i beskorisni u njenom izbavljenju.

Današnji problemi naše Crkve - ni iz daleka nisu samo materijalni.

Jedan nivo složenosti - to je uloga Crkve u svakodnevnom životu ljudi - trebalo bi da se legalno odvoji od državne vlasti. Ali crkva ne može dopustiti sebi da se odvoji od države kad ona grca u nevoljama. Upravo je ta mnogovekovna tradicija da pravoslavlje bude izvan društva tako goraka u sadašnjem pogibeljnom stanju ruskog naroda i države. Upravo u takvom razornom vremenu kao što

je naše, ljudima je potrebna nečija snažna duhovna podrška (i -čija sad?) u svim teškoćama njihovog postojanja. Ovde i dalje postoje odvojeni sveštenici, odvojeni misionari koji mnogo rade izvan zidina svog hrama - ali treba li to preneti na Crkvu kao njeno opredeljenje? Katoličanstvo, protestantizam, islam - svi su oni društveno aktivni i tako se prirodno stvara veza naroda sa svojom religijom. Pravoslavna crkva mora da zauzme dostojanstveno mesto u društvenom životu Rusije (da nađe mesto i u armiji) pazeći da se ne spusti do profanisanja obreda (kao što je osveštavanje taštih zadovoljstava). I da ne ulazi u konflikte s drugim tradicionalnim religijama u Rusiji: da svojim značajem i snagom uticaja ne prelazi onu granicu koja bi mogla da izazove podele u velikoj mnogonacionalnoj i mnogoverskoj državi.

Drugi nivo složenosti su unutrašnji problemi Crkve - neučvršćenost ustanovljenih duhovnih škola, nesposobnost da se one snabdeju obrazovanim sveštenicima u celoj zemlji. Posle decenija boljševičkog pustošenja, i pri današnjem bujanju paganske svesti - teško je naći pravi jezik za propovedi i ubeđivanja. Kako zapravo organizovati obučavanje dece? Kako prosvećivati odrasle koji prilaze Crkvi? Tu su i sporovi unutar Crkve o mogućnosti delimičnog prelaska sa crkvenoslovenskog jezika bogoslužjenja na ruski. Potom, protivurečnosti frakcija: uporna (ponekad i oštra) reformatorska, i okamenjena ortodoksna -ne samo da se ništa ne menja u Crkvi, već i da se uspostavi, ako je moguće, predrevolucionarni duh i ustrojstvo Crkve. (Međutim - kao što se ništa u Rusiji ne može vratiti u predrevolucionarni život - tako se ne može vratiti ni Crkva. Traganje i kretanje su neizbežni i uz duboku vernost tradiciji.) Svakodnevni arhijerejski sabori revnosno rade na rešavanju tih problema; ali potrebno je mnogo muškosti da se oni spoznaju kompletno, sa svim varijacijama. (Pitanje je kada će doći do pravog pomirenja s našom iskonskom granom, sa poštovaocima starih obreda. Ne da oni oproste, već da im se izrazi kajanje zbog žestokih progona u prošlosti. Zar i danas, kada čitava razorena Rusija ne zna da li će crkva opstati ili ne, u toj velikoj ruskoj Nesreći - mi još uvek, zbog gordosti, ne možemo da priznamo da je taj drevni spor izmišljen.) U našem paganskom vremenu čuju se i razdraženi glasovi protiv

»iscrpljenog« hrišćanstva, koje tobože uništava našu nacionalnu istoriju, i glasovi koji uzdižu patriotizam na uštrb pravoslavlja i iznad njega. Razume se, mi stupamo u veru kako s našim ličnim, tako i nacionalnim osobinama i osećajem prema svetu. Ali kasnije, u toku religioznog razvitka, ako uspemo, mi se uzvisimo do velikih visina, do obuhvata mnogo šireg nego što je nacionalni. Naša nacionalna rascepanost nastala u XX veku, kao da je nastala iz utrobe naše pravoslavne vere, iz samougušenja u novom svirepom paganstvu. Odvajajući se od pravoslavlja, i naš patriotizam dobija paganske crte.

Danas se na teritoriji Rusije vodi aktivna »misionarska«, ili čak propagandna delatnost inoslavnih, inovernih i sektaških propovednika, koji imaju ogroman novac u poređenju s bedom naše Crkve. Svi ti propovednici (i čak organizatori vaspitanja i obrazovanja naše omladine) insistiraju na svom *zakonskom* pravu na to. Neka bude. Ali zakonski stupanj suđenja - je vrlo nizak stupanj. Pravo je izmišljeno kao onaj *minimalni* prag prirodnih obaveza bez koga se čovečanstvo može pretvoriti u životinjsko carstvo.

Te propovedne varijante ne mogu nikako, ni istorijski, ni prema osećanju sveta, ni kulturno, ni u duhovnom ustrojstvu, ni životno - da nam zamene pravoslavlje. Već se dogodilo da je 1000 godina naš narod rastao i razvijao se upravo u pravoslavlju. I ne možemo mi sada da ga se odričemo, već da ga privedemo blagorazumlju i čistoti jer nam dolaze nove sablazni još i u XXI veku.

Danas su, mada nesavršene, ali ipak veoma skromne državne mere za zaštitu tradicionalnih religija u Rusiji izazvale talas gneva u novinama (razume se, radosno podržan radio-stanicom *Sloboda*) - ali ne protiv svih tih religija, ne, ne, nije reč o ateizmu. Već upravo o borbi protiv pravoslavlja: nama pretili »pravoslavizacija cele zemlje«, »kasarnsko pravoslavlje«. »Patrijarh sistematski spaja patrijaršiju i MUP.« Čak i ovo: ta Crkva »je posisala totalitarizam s majčinim mlekom«, ona je »jedna od poluga nestajanja društvene svesti«, predskazuju joj »skandalozna razobličavanja«, »ne isključuje se saradnja Crkve s kriminalnim strukturama«. Pa šta je to! U duhu te predodređene raskalašnosti, koja se vidi u stilu današnje ruske

štampe - dato je »Patrijaršiji pravo prve bračne noći«, »danas nama ne upravlja Jeljcin, već Aleksej II.«

Oni koje je u vreme totalitarizma zaobišlo crveno kopito, danas se u Rusiji glasnosti prenemažu zbog pravoslavlja, zbog svakog nesavršenog pojavljivanja vere, i kod njih nećete naići na poštovanje prema desetinama hiljada mučenika pogaženih tim kopitima. Mračan je taj prekid hiljadugodišnjeg hrišćanstva u Rusiji.

Tim je složeniji položaj mislećih, zahtevnih episkopa, sveštenika: crkvene forme ne mogu da se okamene u drugoj hiljadi godina, one same teže razvitku, prefinjenosti u dinamičnoj, burnoj epohi. A krugovi koji prebivaju u zaostaloj nepokretnosti stalno ih »smiruju«, zaustavljaju. I - šta da se radi? Otvoren je spor, oni koji žele promene dobijaju ocenu »duhovnog bunta«, najvažnije je - da li unositi u Crkvu duh raskola? Taj spor je deset puta neželjeniji dok traju ovi napadi na nas spolja. Ali tako je tužno i tako me muči opasna mogućnost da će odgovor postati - samozatvorenost, obamiranje crkve.

U današnjoj, raspadnutoj, ugušenoj, ošamućenoj i pokvarenoj Rusiji još je očiglednije: bez duhovne potpore od pravoslavlja ne možemo stati na noge. Ako nismo bezumno stado -potrebna nam je dostojna osnova našeg jedinstva.

Predano i uporno se moramo, mi Rusi, držati za duhovni dar pravoslavlja - očigledno jedan od poslednjih darova koji možemo izgubiti.

Upravo pravoslavlje, a ne imperatorska državnost, stvorila je ruski kulturni tip. Pravoslavlje, sačuvano u našim srcima, običajima i postupcima, učvrstiće taj duhovni smisao koji će objediniti više ruskih sličnih plemena. Ako u predstojećim decenijama nastavimo da gubimo i naselja i teritorije, čak i državnost - ostaće nam jedino što se ne može raspasti -pravoslavna vera i mirotvorstvo koje iz nje ističe.

33. Lokalna samouprava

Svakodnevni realni život ljudi - njih četiri petine ili više - ne zavisi od događaja u državi, već od događaja u njihovom kraju, i zato - od *lokalnog samoupravljanja*. Upravo tako se i reguliše život u zemljama Zapada: kroz efektanu lokalnu samoupravu, gde svako može da učestvuje u rešenjima od kojih zavisi njegov opstanak. I samo takav poredak je *demokratija*.

A šta su kod nas predstavljali *saveti deputata*? Od početka, 1917, sovjeti (unakažena kopija predrevolucionarnog zemstva) su bili stvoreni ne kao predstavništva celog naselja, već za ostvarenje političkih ciljeva: kao organ diktature jednih slojeva (radnici, vojnici) nad drugim slojevima. U daljem toku revolucije sovjeti su izgubili i tu ulogu i postali samo dekoracija vlasti i komunističke partije. Potčinili su se ne samo lokalnim partijskim organima, već i centralnim »sovjetskim«, odozgo, pa naniže po svojoj »sovjetskoj vertikali«, što ih je lišilo i poslednjeg oblika lokalne samouprave.

Pri prevratu, avgusta 1991. stvorena je najveća mogućnost da se u Rusiji organizuje demokratsko narodno samoupravljanje - »demokratija malih prostranstava«. Ona još nije bila izgubljena ni 1993. godine, u vreme raspuštanja sovjeta. Ali naše centralne vlasti nisu napravile nijedan pokret prema tome, njihove glave bile su zauzete drugim računicama. Prve pokušaje lokalne samouprave, zbog rivalstva, gušile su njihove političke partije, njihovi zajednički frontovi (kao što je to bilo u Krasnojarsku od 1991, komunisti i demokrate iz *Izbora Rusije* zajedno; da, ne samo u Krasnojarsku).

I obe naše državne Dume, jedna za drugom, ravnodušno su kočile izradu delotvornog zakona o lokalnoj samoupravi, koji bi im otkrio zakonske puteve i finansijske mogućnosti. Zakoni nedonoščad koje su oni doneli nisu otkrivali takve mogućnosti. A baš po Ustavu 1993, član 12, »priznaje se i garantuje lokalno samoupravljanje«, njegova »samostalnost«, i da ono »ne ulazi u sistem državne vlasti« - pa uradite tako, konačno! Ne: tamo gde je napravljena kopija samoupravljanja, ona je potčinjeni dodatak državne uprave. (S druge

strane, neoprezno imitirajući nestvoreno samoupravljanje - državna vlast krenula je na riskantno rušenje sopstvene vertikale, dopustivši izbornost gubernatora, zatim mesnih i rejonskih administratora. Uz današnju paralizu centralne vlasti, to može da oživi i olakša život u oblastima, ali *privremeno*. A u koliko-toliko doglednoj budućnosti, to vodi gubitku jedinstvene uprave državom, otvara mogućnosti separatizmu i čak raspadu. Takva cena se nerazumno plaća samo iz straha da se ne stvori autentično narodno samoupravljanje, iz straha da se ne ujedine narodni pokreti mimo vlasti.) Eh, kad bi! Vrlo je važno *zakonodavno* otkrivanje puta prema narodnom samoupravljanju. Ali ako ga nismo dočekali pet godina od rasturanja sovjeta, koliko još da čekamo? Očigledno, neće nam ga skoro dati, a ako daju, biće to skraćeno i bez lokalnih finansija. U pojedinim oblastima će razumniji i odgovorniji gubernatori koji čuju i vide narodni jad, možda više pomoći.

Čak ako nam i ne otkriju puteve lokalnog samoupravljanja - u životnom je interesu naroda da oni koji još nisu izgubili moć delovanja, moraju da deluju sami! Ne treba da čekaju odobravajuće zakone od umrtvljenog Centra: on se može ko zna kad prenuti. U sadašnjoj Rusiji - mnogi tavnore u stavu odustajanja, nije moguće da su to - svi.

Treba početi od strpljivog delimičnog rešavanja lokalnih problema. U tom cilju treba se ujediniti na svim poljima - životnom, profesionalnom, kulturnom, u krugu svakodnevnih interesa. Treba se ujedinjavati u aktivne društvene, profesionalne i kulturne grupe. U svakom mestu i u svakoj maloj grupi raditi na svakom kratkoročnom ili dugoročnom poslu. Svako takvo ujedinenje - to je forma i način da se prekorači današnje kobno bezosećajno i bezvremeno stanje.

Postati glavna pokretačka i radna sila lokalnog samoupravljanja, to je za našu provincijalnu inteligenciju, danas je malo reči neiskorišćenu, već bačenu u ništavilo i pometenu metlom svih »šokova« reformi, veliki izazov. Baš je ta inteligencija poštena, veoma obrazovana, radna, samoodgovorno idealistička, veoma predusretljiva, prava naslednica svojih predrevolucionarnih prethodnika - unikatno bogatstvo Rusije.

Svako ognjište ili zvono koje iznikne u naselju, svaka samoinicijativa - kulturna, obrazovna, vaspitna, profesionalna, etnografska, ekološka, državotvorna, ili čak sađenje voćnjaka - sve to su radni začeci lokalnog samoupravljanja. Čak i budući sastavni delovi njegove strukture. Oni treba da se ujedine u opštim naporima i da počnu da usmeravaju život u svom mestu, razumno, spasilački, a ne u ćorsokak kuda nas gone mnoga rukovodstva i toliko ukaza. Možda se za početak treba povezivati i ranije, pre nego što postanu mogući zakonski punovažni izbori za lokalnu samoupravu.

Kažu: ali mi to *ne znamo!* Zar je naš narod tako slabo pravno obrazovan? Međutim, beda u koju je narod sada dopao ubrzano će ga naterati da se pravno obrazuje. U samom procesu borbe za narodno samoupravljanje - to će i biti postignuto. Pa ne mora se sve odmah stvoriti u svom konačnom obliku! Ne, postepeno se treba približavati, probati.

I tu odgovaraju: pa gde da nađemo sposobne ljude? A šta - zar na vrhu vidimo sposobnije?

Postoji još porazniji odgovor: kako da stvaramo bez novčane osnove? Kako novorođenom samoupravljanju obezbediti finansijsku podlogu? Svuda sam slušao: »Plaćamo poreze a od njih nam ništa ne ostaje za našu lokalnu samoupravu.« Da, porezi koji se plaćaju na lokalna imanja, lokalna preduzeća, industriju, lokalnu trgovinu, zabavne ustanove, turizam - svi moraju da ostanu da bi se koristili lokalno (ali ne prema lokalnoj samovolji, već onako kako zakon odredi). To važi i za poreze sa nalazišta lokalnog značaja - kamenja, gline, za vodene izvore - međutim ne za rudna bogatstva! Rudna bogatstva i šume su opštedržavnog značaja, ne pripadaju ni selu-srećniku, ni srećniku-rejonu, oblasti, autonomnoj republici, ne! Oni pripadaju s a m o celoj državi! Kad bismo još uspeli nekim posebnim zakonom da ustanovimo »privatizaciono« darovanje lokalne svojine.

I na kraju, nisu svi novi bogataši - s izbezumljenim vučjim srcem. Postoji među njima i sklonost ka dobrotvorstvu, kao što je uvek bilo u Rusiji. Među novostvorenim preduzećima koja su se novčano stabilizovala ima i ljudi od reda - i oni svojim dobrotvornim akcijama već pomažu na dobar način. A drugi će pomoći sutra. Oni među njima koji shvate odgovornost prema Rusiji imaju velike mogućnosti

da utiču na kvalitet našeg obrazovanja, kulture - a čak i više od toga. Da, ceo narod nikad ne deluje kao celina, ne može se odmah od celog naroda očekivati osmišljenost pokreta. Reka nastaje od potočića. Razni pojedinačni problemi se ukrštaju, povezuju - i tako se slivaju u jedan opšti pokret.

U današnjim teškim godinama, kada je jasno da je centralna državna vlast u Rusiji izgubila dobar smer upravljanja zemljom, Rusiju je nemoguće spasti bez energičnog, delotvornog narodnog učešća.

Ako mi sami nismo spremni da se samoorganizujemo - nemamo pravo ni na koga da se žalimo.

Sami moramo da proverimo koliko vredimo i kakve sudbine smo dostojni.

34. Zemska vertikala

Neodložno stvaranje lokalne samouprave - u budućnosti može postati osovina za postepeno stvaranje *zemske vertikale*.

U ogromnoj i raznovrsnoj Rusiji samo centralna državna vlast, koja se sliva odozgo nadole, ne može da obezbedi blagostanje naroda. Neophodan je i suprotni uticaj - odozgo nagore.

Još u Moskovskoj Rusiji, pre četiri veka, postojao je sistem *dogovornih pisama* između *mesta* (sela, predela) i više vlasti: šta selo mora da ispuni i da državi, a na šta se obavezuje vlast. Ta pisma su štampana, moguće ih je čitati, diviti im se i učiti: koliko smo pre 400 godina bili predostrožniji, pouzdaniji, puni uzajamnog poverenja (čak i kad bi sadašnja vlast i potpisala - da li bi ispunila?) Tako je već u XVI veku u Rusiji delovalo lokalno samoupravljanje - zemstvo. Ono je prekinuto u vreme peterburške dinastije, ponovo se rodilo u vreme Aleksandra II - i živo delovalo do same revolucije. Boljševicima je ta narodna samouprava bila kost u grlu, i oni su odmah svuda rasturili zemstvo. (Ali istorijsko pamćenje našeg naroda je tako zamagljeno, a strah od proživljenih decenija tako veliki, da sam slušao: »Šta je to - zemstvo? Neće nas valjda u njega terati kao u kolhoze?«) Zemstvo, to je ujedinjenje svih ljudi koji žive u određenom kraju i koji imaju posao u njemu. Ujedinjenje je vanpolitičko, vanpartijsko i vannacionalno, ono ne može zavisiti ni od partijske pripadnosti, ni od nacionalne, inače bi izgubilo svoj smisao i namenu.

Zemski sistem je forma narodnog samoupravljanja u svim svojim segmentima direktno vezana za narodne interese i potrebe. Ono se suštinski razlikuje od standardnog parlamentarizma i od danas deluje kod nas kao politiziran izborni sistem - tako što otkriva put istinskim, dostojnim predstavnicima naroda, koji su stalno odgovorni pred stanovništvom onog kraja koji ih je izabrao.

Principijelna odlika zemstva je i to što se njegove odluke ne zasnivaju na mehaničkom sabiranju glasova, već na kvalitetnom sučeljavanju mišljenja i popisu interesa svih predstavnika socijalnih

grupa, shodno njihovom učešću u životu i postojanju datog kraja. To se razlikuje od savremene prakse, ali odgovara davnoj ruskoj tradiciji prosuđivanja i odlučivanja: od seoskih opština do sveruskog predstavništva, morala se meriti ispravnost dokaza, a ne broj glasova; pojedinačna mišljenja nisu mogla biti prosto ugušena glasanjem, trebalo je tražiti forme, a ne samo većinu. Naravno, prvi uslov za to je dobronamernost u uzajamnim odnosima, sposobnost da se sasluša i razume drugi. A bez toga - ne treba ni počinjati, bez toga - nikada ništa dobro nećemo stvoriti.

Zemska vlast ima pravo da raspolaže zemskim sredstvima i grana se na lokalni obrazovni sistem, medicinu, očuvanje prirode, protivpožarnu službu, službu protiv havarija, agroekonomsku, meliorativnu, službu za izgradnju puteva i stanova, pomoć siromašnima, lokalnu istoriju, statističko izučavanje prošlosti i još desetine plodonosnih usmerenja - koji postaju zapravo ne *vlast*, kao što je administrator iz državne uprave, već celovit organ, stvaralački, vaspitni, koji razgovara, otvara prostore za razumne stvaralačke snage naselja.

Ukoliko u današnjim uslovima zemstvo odgovara svim vidovima naselja, ostaje pitanje: kako se može izgraditi narodno samoupravljanje u *velikim gradovima*? Mi se ne usuđujemo da predložimo, svesni da je to nerazrađeno, da je za to potrebna odvojena temeljna razrada (počevši od izbora glave stambene uprave, kućnih, kvartnih, uličnih komiteta).

Ali u opštem pogledu, za zemlju, granična bi bila četiri stupa ja samoupravljanja: lokalno-okružno-oblasno-sverusko (okrug - to je stara ruska, veoma poznata reč. Danas je umesno pod njim podrazumevati obični administrativni rejon - za razliku od unutargradskih »rejon« i »mikrorejon«).

Pri izboru u lokalno zemstvo (to je »selsovjetska« grupa sela ili zaselaka) zbog jednorodnosti naselja, očigledno se bez narušavanja pravednosti može primeniti obično količinsko glasanje. Međutim, već u okrugu su naselja raznovrsna po zanimanjima i socijalnim interesima - i treba predstavnike svih njih imati u okružnom zemstvu. To se može postići odvajkada poznatim sistemom »kurija« staleškog grupnog ustrojenja: jednorodna grupa birača šalje u izborni organ

svog predstavnika. U nižem zemstvu je, očigledno, dovoljan starešina (sa platom) i još dva člana uprave (bez plate) uz njega. U okrugu samo mesto, prema svojim osobenostima, utvrđuje broj članova okružne zemske skupštine (oni ne dobijaju plate za svoje učešće, oni nisu činovnici već brinu o mesnom blagu, rade na tome, i osim izvršne uprave, zemna uprava se sastoji od minimalnog broja plaćenih službenika). Shodno tome, i u oblasnoj zemskoj skupštini (ne toliko kao u današnjim oblasnim zakonodavstvima: deputati su sadržani u izvršnoj vlasti, što znači da i zavise od nje) i u oblasnoj zemskoj upravi. Sam zemski aparat ne bi smeo da znatno optereti zemski budžet.

Odgovor na to biće: možemo li naći toliko nezaposlenih ljudi, sposobnih da posvete svoje vreme i snagu svom mestu? Pa, ako ne možemo, onda mi ništa ne vredimo kao narod, onda neka propadnemo i prepustimo sve zaboravu.

Takođe, svako mesto, prema svojim tradicijama i shvatanju, uspostavlja svoj starosni cenzus i cenzus starosedelaštva za učešće u zemstvu: kako za pravo glasa, tako i za pravo da se bude izabran - onaj minimalni uzrast koji obezbeđuje odgovornost izabranih i minimalni rok življenja koji obezbeđuje saučestvovanje u lokalnim problemima (pri današnjoj ubrzanoj migraciji - rok stanovanja u tom kraju, življenja u njemu - vrlo je važan uslov. A meni danas predlažu usmeno pri susretima, i u pismima: neka za slučaj da se javi nešto nepredviđeno, bude maksimalno uprošćena procedura opoziva deputata. I taj red je sam po sebi najefikasnija narodna kontrola.) Takav zemski sistem korenito rešava i nacionalne probleme: njegova realna nenacionalna struktura eliminiše izbor onih koji upravljaju po nacionalnom ključu kao što se sada radi u mnogim autonomijama, čak i kada je »titularna« nacija u manjini; i nasuprot tome, u mestima gde je bilo koja nacija u većini - lokalna samouprava prirodno se u najvećem broju formira od nje. Tako prava, a ne deklarativna demokratija, sama po sebi uklanja međunacionalne napetosti. Bilo koje privilegije ili pritisci po nacionalnoj osnovi raše osnovne principe zemstva. Nacionalno stvaralaštvo, međutim, svuda čuva svoje osobenosti u odnosima prema religiji, kulturi, obrazovanju, školi. (Možda samo poseban način života prostorno rasejanih malih

severnih naroda Sibira diktira za njih posebnu formu samoupravljanja.) Poslednjih godina pokret zemstva počeo je autonomno da se razvija u raznim krajevima Rusije, pa je propao, što bez podrške, što od ometanja vlasti ili beznađa.

Po meri toga kako i da li će zemstvo početi realno da se stvara u nekim krajevima ili svuda (kao već postojeći Ruski zemski pokret, nekoliko lokalnih zemskih saveza) vrebaju nove opasnosti - i one koje se ne mogu predvideti, i sasvim predvidljive, javne. Prva opasnost je mogućnost da političke partije iskoriste zemske pokrete i odvojene politike - kao moćnu izbornu rezervu (takvih znakova već ima). Druga - stvaranje pseudozemskih pokreta, korišćenje parola zemstva za bilo kakve ciljeve. Treće: lokalno delovanje na zemski proces pretnjama i nasiljem (kada sam putujući kroz Sibir pozivao slušaoce da ne izbegavaju izlazak na lokalne izbore - pošto će lakše pogrešiti na centralnim, gde ne poznaju kandidate -odgovorili su mi: baš se na lokalnim teško izraziti, mi se svi ovde poznajemo, tu će na nas vršiti pritisak). Postoji još jedna opasnost; uz današnju eroziju morala samoupravljanje u nekim mestima može postati samo upravljanje.

Uvođenje zemskog sistema ne može biti drugačije nego lagano i postepeno, kao što drvo raste, ne treba mu nametati nikakve rokove. Samo posle uspeha u stvaranju lokalnog zemstva, dopustimo da se šire i razvijaju oprobane metode - za stvaranje okružnog zemstva, kasnije i oblasnog. (Stepenasti sistem uvođenja zemstva u Rusiji predložio sam i u *Preorganizaciji*). Razvitak stepenastog sistema zahteva ne malo godina: da bi svaki stepen mogao da ovlada zadacima i da delegira predstavnike na viši stupanj. (Naravno, i o tome, kao i o svakom drugom predloženom sistemu, kažu: »Svejedno će se okoristiti kradljivci i karijeristi!«, ali to je filozofija očajanja. Onda ne treba ništa ni tražiti ni preduzimati, treba odmah opustiti ruke niz telo - mrtvi smo.) Međutim, gledajući unapred u dogledno vreme, ako i kada Rusija postigne uspehe i navike u zemskom samoupravljanju, možemo se nadati i uspostavljanju vrhovnog sistema zemstva - sveruske zemske skupštine (u našoj istoriji - Zemski sabori). Izrastajući iz mnogomesnog sazajnog, beskorisnog i žrtvenog opita samoupravljanja, ona će u većoj meri

predstavljati stvarnu volju naroda, a ne onu verbalnu koju iskazuju današnji politizirani parlamenti. Ona bi ovenčala sobom svu zemsku vertikalu vlasti - po realnim punomoćjima i rodovima delatnosti najširu naniže, a prema vrhu - s ograničenjem kompetencija, ali sa visokim moralnim kreditom. (Po staroruskoj formuli »caru vlast - narodu mišljenje«. I ako je to *mišljenje* ubedljivo iskazano - ne može biti prenebregnuto. Ključevski primećuje da u Moskovskoj Rusiji Zemski sabori nisu bili suprotstavljeni caru, već su s njim saradivali.) Takva zemaska vertikala koja bi izrasla nezavisno i uporedo s državnom (u kojoj su najveće kompetencije na vrhu, ali se veoma smanjuju naniže) stvorila bi u Rusiji *spojenu vlast - državno-zemsko ustrojstvo*, pri čemu bi se istovremeno sačuvala centralizovana državna uprava - i narod bi stvarno upravljao sam sobom. Na svakom nivou - lokalnom, okružnom, oblasnom i višem - državna vertikala kontroliše zemsku da li strogo poštuje zakone, a zemaska državnu da li pošteno i otvoreno vodi poslove. I predsednička vlast bi se takođe našla pod savesnim nadzorom zemskog vrha (Što nama danas veoma nedostaje).

Državu treba graditi istovremeno i s vrha i s dna.

35. A otpor?

Današnja vlast je opijena svojim sopstvenim bogatim životom i interesi naroda su za nju potpuno nebitni; ona ih ne oseća, i malo je nade da će ih čuti u budućnosti. Prirodne potrebe su iznad onoga što se može staviti u bilo koji Ustav, a ustavna odgovornost vladara ne uzdiže se do javnog priznanja sopstvenih grešaka i padova.

Oligarhija - povezana hunta, koja je preuzela i novac, i nacionalna bogatstva, sada već i vlast, neće dobrovoljno dopustiti da bude smenjena, a ako zatreba - za svoj rast i učvršćivanje bez kolebanja će primeniti mnogobrojnu *unutrašnju vojsku*.

Uzaludne su nade da će se današnja vlast ili oni koji će je smeniti posle »izbora«, preplavljeni milijardama novca - zabrinuti za sudbinu umirućeg naroda. To se neće desiti. Ništa opasnije nego hvatati se za iluzije, one nas odvajaju od još uvek mogućih ispravnih koraka.

Kako da se iščupamo iz tog začaranog kruga? Koliko puta sam slušao to uporno pitanje u mnogim krajevima Rusije. Kako stresti sa sebe tu beznadežnu pokornost. Kako da prevladamo strah u sebi? U čitavoj svetskoj istoriji se ne jednom čuo poklič odvažnih: »Sloboda ili smrt!« Zar je naš deo samo vapaj »pokornost, ili smrt«?

No, nešto se ne sme. Ne sme se problem rešavati oružjem. To bi značilo do kraja razbiti naš život i izgubiti narod. Ratničke pesme ne znaju za dobar kraj.

Međutim, ko ne vidi kakvi su nam dronjci slobode ipak bačeni i dopušteni - i kako je moguće ne iskoristiti ih. Napolju su rudari nekako pokušali da stvore »komitete spasa«, nezavisno od vlasti. Možda može i tako. Možda je to i bolja forma kada je narod već doveden do krajnosti. Naš spas je samo u našem samodejstvovanju koje bi se rađalo odozdo prema gore.

Ah, kad bismo samo bili sposobni za istinsko ujedinjenje, da mirnim sredstvima, ali zaista sav narod, izrazi naš gnev, onda bi vlast u svom mermernom koritu zadrhtala i trgla se. U drugim zemljama takvim masovnim marševima i skreću tok svoje istorije.

Pošto nismo sposobni, onda evo pravila: *Dejstvuj tamo gde živiš, gde radiš!* Strpljivo, vredno, u predelima u kojima se još kreću tvoje ruke.

36. Graditeljsko

Velika većina ruskog naroda danas je pritešnjena svojom bespomoćnošću, opljačkanošću, bedom. Ali ne izbegavajmo da saznamo i najstrašnije: ruski narod je u celini pretrpeo tokom XX veka i istorijski, i duhovni, i materijalni poraz. Decenijama smo platili nacionalnu katastrofu 1917. godine, danas plaćamo da izađemo iz nje - i takođe katastrofalno. Mi smo lomili ne samo komunistički sistem, već ćemo dokrajčiti i ostatak našeg životnog fundamenta.

Shvatiti - ne znači prihvatiti i pokoriti se. Ali znači opametiti se dok još nisu istekli svi rokovi. Uspeti naći izlaz i napregnuti sile da se do njega dođe. Naći izlaz pre svega prema našem unutrašnjem ozdravljenju. Naša duhovna kriza je bolnija i opasnija od našeg državnog haosa. Ako dopustimo da se potkopa duša naroda - to je već njegovo uništenje. »Nema se zašto boriti za uspostavljanje Rusije bez savesti i bez vere« (Iv. A. Iljin).

Ako smo mi stvarno sposobni da se oslobodimo tog primitivno materijalističkog shvatanja sveta u kome su nas vaspitavali decenijama, da biće, biće, biće određuje saznanje, onda je neizbežno da shvatimo i prihvatimo da budućnost naša i naše dece, i našeg naroda -zavisi pre svega, i najviše, od naše svesti, našeg duha, a ne od ekonomije.

Strašnije od toga kako su uspeali da razgrabe i rasprodaju Rusiju, je to kako je iz nas izniklo tako oštro zversko pleme, ti pohlepni i gnusni, koji su dobili ime »Novi Rusi«, a s takvom su se slašću i kicoštvom raširili na narodnoj bedi? Još pogubnije od naše nužde je to masovno beščasće, ta svečana razvratna vulgarnost, koja je prožela nove vrhove društva i koja bljuje na nas iz svih televizijskih fioka.

Pa onda ti - »kileri«, koje je tako lako kupiti (hvala Bogu, za njih ne postoji ruska reč)!

I gde je krajnja granica tog srozavanja?

I na koga naša omladina da se ugleda, kim da se ponosi?

Pa zar smo to mi i kakvi smo bili u vekovnom lancu? Zar je deviza »što je moguće bogatije!« - naša otadžbinska tradicija? Zar je ta suluda trka, koja je tako zahvatila duše -»lični uspeh«, »moram uspeti, makar i preko leševa!« - zar je to naša iskonska crta? Pa nas su vekovima ismevali upravo zato što nemamo tu crtu!

Zar da tom novom štetočini koji sve uništava, damo duše naše dece? Evo uzimaju ih već, odlaze! Mi već gubimo generaciju za generacijom.

Ono što smo izgubili u *zemljama*, Rusija još ne smatra gubitkom. Posle svega što je otkinuto od nas - stanovništvo Rusije je toliko proređeno da je to nedopustivo u XXI veku. »Velikim« komunističkim uređenjem mi smo razušili ono što demografi nazivaju *živo tkivo naselja*. Pre nego što su od nas otišle države s milionima ruskog stanovništva - mi smo unutar Rusije izgubili samu Rusiju, »beperspektivnu« našu kolevku.

Ne, nije naša najveća šteta u gubitku zemaljskog prostora. Duhovni život naroda važniji je od širine njegove teritorije, čak i nivoa ekonomskog procvata. Veličina naroda je u visini unutrašnjeg, a ne spoljašnjeg razvitka.

I poslednje što je još kod nas ostalo da se oduzme, i uzimaju, i lažu, i lome svakodnevno, to je sam Duh naroda. A sa svih strana upravo njega obavijaju razbojničkom, prljavom atmosferom.

Za ove četiri godine, putujući Rusijom, video sam i čuo i shvatio - mogu da izjavim pod zakletvom: naš Duh je još živ! I u svojoj osnovi - još je čist! Tamo, na tim susretima - nisam ja rekao, meni su govorili, mene su ubeđivali: »Samo da spasimo dušu naroda - i spasili smo sve!«

Da. D u h - sposoban da izmeni smer svakog pogibeljnog procesa. Da odvuče i od same ivice bezdna. Prosto neverovatno. Ali ko se za života uverio u ispravnost i moć više sile nad nama, on će poverovati da i posle izgubljenog stoleća Rusima ostaje nada. Nije im uzeta.

Svako može da oseti da nije klada, da može da utiče na budućnost: nekada kroz nepristrasnost, nekad kroz podršku. Uostalom, kome to prepustiti - deci, unucima? Zar će njima biti lakše?

Nikada ništa dobro nećemo dočekati od vlasti dok ne shvatimo da sami ispunjavamo svoju sudbinu. Samo mi sami, ako želimo da ne

nestanemo sasvim sa planete (a to nam pretili), moramo svojom snagom da se izdignemo iz današnjeg pogibeljnog tavorjenja. Treba samo promeniti naše ponašanje: umornu nezainteresovanost za sopstvenu sudbinu.

Kako da prevaziđemo naš stalni porok - učmalost, malaksalost u društvenom životu?

Uostalom, svaki je porok naličje dobrog. Strogi sudija ruske sudbine Čaadajev, pisao je (u pismu Tjutčevu): »Zašto mi do sada nismo saznali svoje mesto u svetu? Zar nije razlog u samom duhu samoporicanja koji vi ispravno zapažate kao odliku našeg nacionalnog karaktera?« Možda na to, uz naše samoporicanje, utiče i još poneka dilema duše - kome se u svetu prikloniti.

Moj duh, moja porodica, moj rad - savestan, pažljiv, bez obzira na lopovsku halapljivost oko mene - kako se drugačije izvući? Čak i kad bi se sekira spustila na lopove (ali neće se spustiti), opet se bez rada ništa ne može postići. *Bez rada nema imanja*. Bez rada, nema nezavisne ličnosti.

Dug je put. Dug. Ali ako smo se prepuštali čitav jedan vek, koliko nam je tek potrebno da ustanemo. Potrebne su nam godine i godine samo da shvatimo sve gubitke i sve bolesti.

Ne znam da li ćemo fizički sačuvati državu ili ne, ali u sistemu velikog broja svetskih kultura ruska kultura je samosvojna, licem i dušom neponovljiva. I nije nam suđeno da prihvatimo gubljenje svog lica, da ispustimo duh svoje duge istorije: mi više možemo da izgubimo napuštajući svoj put, nego što možemo dobiti menjajući ga za tuđi.

Ne treba služiti današnjoj državi, već Otadžbini. Otadžbina - to je ono što je stvorilo sve nas. Ona je viša, viša od svih prolaznih Ustava. I bez obzira u kakvoj se pukotini danas nalazi raznoliki život Rusije - mi još imamo vremena da budemo dostojni naše neizbrisive prošlosti duge 1100 godina. Ona je dostojanstvo desetina pokolenja pre i posle nas.

I - mi ne smemo postati ono pokolenje koje sve njih izdaje.

NAPOMENE

[1](#)

7. novembar je po starom kalendaru 20. oktobar - dan pobjede socijalističke revolucije (prim. prev.) [2](#)

Opšta gazeta, 19. 9. 1996.

[3](#)

Izvestija, 30. 8. 1997.

[4](#)

V. I. Kotov, zbornik *Ruski narod: istorijska sudbina uXXveku*. M. Anko. 1993, str. 79.

[5](#)

Naučno-istraživački institut.

[6](#)

Može se dopuniti posebnim ugovorom sa Ukrajinom, da su Rusi u Ukrajini, kao i Ukrajinci u Rusiji -punopravni i ne podležu nikakvim ograničenjima. A s Belorusijom ćemo izgleda imati jedan savez.

[7](#)

V. I. Lenjin: Sabrana dela [8](#)

A. V. Lunačarski: *Opredavanju istorije u komunističkoj školi*, 1918, str. 6.

[9](#)

A. V. Lunačarski: *Problemi narodnog obrazovanja*, Moskva, 1923, str. 103.

[10](#)

Igra reči: iskonnoe - poskonnoe (prim. prev.) [11](#)

A. Janov: *Ruska ideja i 2000 godina*, Njujork, Liberty Publishing House, 1988, str. 216.

[12](#)

A. Kacnelibojgen: *Vreme i mi*, 1987, br. 99, str. 108, 118, 124.

[13](#)

Znamja, 1990, br. 1, str. 212-215.

[14](#)

Jevrejska enciklopedija, izdanje Društva za naučna jevrejska izdanja i izdavačke kuće *Brokhaus-Jefrona*, str. 404.

[15](#)

Ista enciklopedija.

[16](#)

A. G. Kuzmin: zbornik *Ruski narod*, str. 28-30, 35.

[17](#)

Oktobarska revolucija pred sudom američkih senatora, M. L. GIZ, 1927, str. 18.